

6
MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREBOCSÁTJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI
ES NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA.

✓ 1063195
SOPRON MEGYE

IRTA

DR. BERÉNYI PÁL.

Ára: 30 kr.

BUDAPEST, 1895.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

SOPRON MEGYE

IRTA

DR. BERÉNYI PÁL.

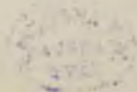

BUDAPEST, 1895.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

ROBOROZ MEGYE

1917. évi évkönyv

I. Földrajz. Közlekedés.

Sopron megye, Moson és Vas vármegyék közé ékelve, nyugoti és északnyugoti határvonalával hullámos félkörben dől Alsó-Ausztriára; éjszakon mély öblű kanyarulattal öleli Moson vármegyét; keleten tompa csúcsban végződve elnyúlik egész Győr vármegyéig; délkeleti csúcsa Veszprémmel érintkezik, déli részének pedig kissé fölfelé görbülő ívben Vas megye szolgál határvonalául.

A középen meghajlott, pipaalakú megyei terület lakóira és kulturájára, szomszédainak befolyásán kívül is, jellemzetesen rásütötte földje felületének characterisztikus voltát; érdemes, már e végből is, hogy megismerjük. Ha a Fertőtől délnek egy vonalat képzelünk, e vonaltól keletre a megye teljesen sík. A végtelennek látszó róna felszínét még csak egy dombocska sem teszi változatossá. A Kis-Alföld délnyugati végső csúcsa e síkság, a melynek buja földje gazdagon fizeti vissza a beléje vetett magot. Ennek a síkságnak éjszaki részét egész hosszában a Hanság ingoványai és mocsarai szegélyezik, táplálkozva azokból a vizekből, a melyek a talaj mély fekvése miatt is idegyűlnek. A megyének ez a része egyúttal folyóvizekben is a leggazdagabb. A nagy lapály éjszaknyugoti részén hömpölyög végig az Ikva-patak; itt csörgedez vigan a Sióval meggyarapodott Bereg-patak és a Keszeg-érral táplálkozó Linkó. A láncséri hegyek aljában fakadó Répce-patak, miután hegyek és dombok szegélyezte medrében végig hömpölyögve, Micske mellett a Csáva-patakkal egyesül és a lapályra lép, folyóvá növekedve hatalmas kanyarulatban jut a Hanságba, hogy mesterséges metszéseken át folytassa útját Sopron megye határain túl. A Kis-Rába is a megye nyugoti síkságának vize, mely a megyét el nem hagyja; Keczl köze-

leben kiszakad a megye határvonalával majdnem mindenütt párhuzamban haladó Nagy-Rábából és egyenesen éjszakkak fordulva halad a Hanság felé, hogy ott a Répcze csatornájába öntse vizét.

A vármegye leghatalmasabb folyóvize a Nagy-Rába, a mely hűségesen kíséri Niczktől Bodonhelyig a megye déli és nyugoti határvonalának menetét és néhány kilométernyire Bodonhely fölött lép át Győr megyébe. De ez a leghatalmasabb folyóvíz sem szolgál közlekedési czélokra, mindössze csak malmokat hajt.

És ha még megemlítem a Fertőt és a vele összeköttetésben levő Hanyt, fel is soroltam a megye keleti lapályának vizeit; sőt, ha ezekhez hozzáveszem a Vulkát, a mely a Rozália-hegységben fakad és a megye éjszaki csúcsában a Lajta-hegység alján keresztül folydogál a Fertő felső árterületén át a Fertőbe, tulajdonképen felemlítettem Sopron megye minden számottevő vizét, a melyekre különben alább újból vissza kell térnem, majdha szólni akarok a belvizekről és a Rábaszabályozó társaságnak Sopron megye területén kifejtett munkásságáról. Folytatólag e helyen a Fertőről és a Hanságról kell egyet-mást elmondanom.

Hazánknak, nagyságra második álló vize, a Fertő, nagyobbik fele, 178 négyzet-kilométer, Sopron megyének jut, míg Moson megyének csak 157. Ez óriási víztömeg, a melynek regényes voltát tagadni nem lehet, mint közgazdasági tényező csak annyiban jó számba, a mennyiben az egész környék talajára és légköri viszonyaira befolyást gyakorol és a parti lakosoknak igen szerény, évszakok szerint változó, de figyelmet is alig érdemlő keresetet biztosított. A Fertő víztömegét sem közlekedésre, sem ipari czélokra fel nem használják; lustán hever óriási medrében, folyton csábitva azt a törekvést, hogy lecsapolják, avagy megcsapolják s eke alá fogják az őstermőerejű talajt. De mindmáig nem jutott célra sem a teljes lecsapolásra, sem a megcsapolásra irányuló törekvés. Bizonyos azonban, hogy egyiknek a kettő közül hova hamarabb meg kell valósulnia; sürgeti ezt maga a Fertő, a mely egész határozottsággal készül, 2—3 év óta, a kiszáradásra. Állítólag már dolgoznak is a földművelésügyi miniszteriumban egy törvényjavaslaton, a mely majd elrendeli, hogy a Rábaszabályozó-társulat csapolja le a Fertőt is, a mint az

régente tervezve volt. Az bizonyos, hogy a Fertő hova-tovább a múlté leszen és majd csak legmélyebb helyein, a mosoni partokon, a hol 6—7 méter között váltakozott mélysége, marad talán csak valami hirmondóul abból a hajdan 335 négyszögkilométernyi vízterületből, a mely a Rába vízkörnyékéhez tartozik és az egész vízrendszernek legmélyebb részén terül el. Ez az oka, hogy a Fertőnek és a vele rokon Hanságnak lefolyása, illetőleg lecsapolása sok gondot okozott a Rábaszabályzó-társaságnak, a melynek az 1883. évi XV. t.-cikkely szerint le kellett volna vezetnie a Hanság vizét is és a Hanyon át a Fertőt. De, ide nem tartozó számolási tévedések folytán, a társaság képtelen volt megfelelni e kötelezettségének. Képtelen volt erre azért is, mivel a Hanság mély fekvése megdöntötte azt a tervet, miszerint vizét a Fertőével egyetemben vezesse le a Rábca, meg a hosszú Hany-csatorna, a mely Somogytól Rétiig szeli keresztül a Hanság ingoványos talaját. Mert a Rábczának és a Hany-csatornának esése jóval csekélyebb volt, mint a Dunáé, úgy, hogy magas vizállásnál feltolult a Duna vize a Rábán, meg a Rábczán, és a folyók nemcsak hogy nem vezették le a Fertőt és a Hanságot, hanem ellenkezőleg, még vizet vittek mind a kettőbe.

E vizzásságon segitendő, az 1893. VII. t.-cikkely elrendelte, hogy a Rábaszabályozó-társulat a Hany-csatornát ásassa ki 15 méternyi fenékszélességben. A munka ez idő szerint van folyamatban; 1894. november haváig a 21 kilométernyire tervezett csatornának 17 kilométer hosszú szakasza készült már el és a télviz daczára is gyorsan halad előre az óriási mű, a melynek végzésében két óriási lübecki excavateur és három földhányó-gép (bagger) is segédkezik. Hogy mikorra készül el az egész hatalmas alkotás, ma még nem tudni. De ez utóbbi sokkal kevésbé kérdéses, mint a mennyire bizonytalan az, hogy a kissé túlságosan széles csatorna megteszi-e azt a szolgálatot, a melyre rendelték. Mert azok, a kik a Fertőt és a Hanyt régi tapasztalások alapján ismerik, azt hiszik, hogy a 15 méternyi fenékszélességre kitágított csatorna le fogja ugyan majd vezetni a Hany vizét, — feltéve, hogy azeliszaposodástól megmentendő, folyton-folyvást tisztogatják — de a míg egyrészt nem fogja levezetni a Fertőt, addig másrészt majd természetlen sivataggá változtatja az egész vidéket, a melyen úrrá leszen futóhomok alakjában az anyagi puszt.

tulás. Így kerültek a rábaköziek, meg a Rábaszabályozó-társulat is részben a maguk hibájából, részben az ő jólétükre tervezett vízszabályozási munkálatok áldásából olyan útvesztőbe, a honnan alig képesek kijutni. Mert az bizonyos, hogy a Rábaszabályozó-társulat, a mely 1873-ban, hat millió tőkével arra az óriási munkára vállalkozott, hogy 340.386 holdnyi árterületet szabaditson fel a rendes árvízveszély ellen, óriási hasznot biztosított a Rábaköz vidékének. Bizonyos az, hogy nagy tévedések estek és a hatalmas vállalkozás eredményei sok helyen kétesek; de az egész Rábaköz víztükre alászállott és a mocsarak, lápok nagy sorozata vált termékeny szántófölddé. Hanem a belvizek pusztításain nem segített a társulat és ez oppositíóba kergette az árterületbe eső birtokosokat, a mikoron arról volt szó, miszerint újabb kölcsönre van szükség, a melylyel a Hanság-csatornát Pomogyon túl a Fertő közepéig meghosszabbítsák. A sopronmegyei érdekeltek gyűlést rendeztek Csornán, Cziráky Béla gróf elnöklete alatt, a kölcsönvételre beterjesztett indítvány megbuktatására; és agitációjuk nem volt eredménytelen. A Rábaszabályozó-társulat közgyűlése leszavazta az elnökség előterjesztését; a kölcsönt nem lehetett megkötni; a Fertő megcsapolását, a Hany-csatornán át, majd csak úgy lehet megcsinálni, ha a kormány törvényt szerez rája, a min, úgy látszik, épp ez idő szerint fáradozik is. De a mig a tervezett törvényjavaslatból esetleg törvény lesz, a sopronmegyeieket nagyon érzékenyen sújtja majd a Hany-csatornának horribilis szélessége, a mely rohamos gyorsasággal fogja levezetni a Hany vizét, a melynek teljes híjával a turfás, maszatos talaj elveszti termőerejét.

Mert a Hanynak, a mely nem egyéb turfás talajnál, a víz fölött úszkáló földrétegeknél, víz az éltető eleme. Víz nélkül a Hany turfái elégnek és lesz belőlük maró por, a melyet embernek állatnak egyaránt vészesen, sodor majd ide és oda a legparányibb szellő. A Hanyság tulajdonképen a Fertő elterülése és gyephantokkal, meg zsombékokkal takart folytatása, a melyet fűből, reketyéből és nádgyökerekből összeforrasztott 3—4 lábnyi vastagságú úszó földkéreg fedez. E földkéreg fölött nem mindig biztos a járás-kelés, mivel gyakorta mélyen sülyed a víz alá. Ez a körülmény birta rá 1770—1780 körül Esterházy Miklós herceget is, hogy Esterházától Pomogyig nyúló 10.400 lépés hosszú átjárót készíttessen a víz felett

úszó földkérgékből képződött Hanságon, a melyet a Répczével egyetemben vagy az a víz táplált, a mely kilépve a Rába medréből, olyképen jutott az ártérre, hogy azt — mint 1891-ben is történt — a Rába medre levezetni nem volt képes, avagy táplálkozott abból a vízből, a melyet a felső szelek hajtottak rá a Fertőből. A míg a Rába kiöntései minden évben kiújultak, a míg a Fertő bőséges vizéből jutott a Hanynak is, ez leirhatalan bőségben termett szálas takarmányt, főleg az u. n. savanyú szénát, a melynek nagy piaczi vannak Ausztriában. De mivel a szabályozási munkálatok folytán a Rába kiöntései ritkábbak és a Hany turfás talajának felső rétege vizet nem kap már olyan bőségben, mint a milyenben kapott, a termések hova-tovább mindig soványabbak. De eddig még csak fenyegetőben van, még nincsen itt a veszedelem. Oslí község parányi, 300 holdra terjedő határával még ma is dúsgazdag, mivel majdnem egész határa belekerül a Hanyba és az itt termett szénával minden gazda több izben hajthat föl évente Bécsbe, hogy üres kocsival, de tömött erszénnyel térjen vissza. Hanem, hogy meddig tart az állapot így, ma nem lehetne megmondani. Az kétségbevonhatlannak látszik, hogy a Hany-csatornának 15 méteres fenékszélességben való kiásása csakis arra való lehet, hogy a Fertő vizét megcsapolja; e nélkül fölösleges is, kárttevő is, sőt mi több, még azután sem teszi nélkülözhetővé, hogy a Hany mesterséges utakon jusson vízhez, megakadályozni a turfarétegek kiszáradását.

Ha a Hany-csatornát tökéletes öntözési rendszerrel fogják összekapcsolni, a nagy szabályozási munka megmérhetetlen áldása lesz a Hany vidékének, a melynek lakói szénával meg marhatenyéztéssel üzérkednek olyképen, hogy a szénát elviszik Ausztriába, itthon meg a marhát istálóztatják. Ha a szabályozási vállalat kilátásba helyezné a csatornázást, kétségtelen, hogy a sopronmegyeiek nem makacskodnának, mivelhogy értik, mekkora áldással járna rájuk a Fertő megcsapolása.

Hogy ez utóbbit illetőleg nem hiányoznak bölcs fatalisták, a kik a Fertő kiszáradását magától a természettől várják, talán fölösleges is mondanom. Ezek boldogan emlékeznek vissza arra, hogy a hetvenes évek elején, szabályozás nélkül is, visszahúzódott a Fertő vize és az Esterházyak, Széchényiek,

Rust, meg Sopron szabad kir. városok hatalmas kiterjedésű szűz területeket nyertek; Rust már parcelláztatta is új határát, a mely mélyen belenyúlt a Fertő medrébe. Csak az a baj, hogy a Fertő megint megtelt.

Vizkalamitásainkról szólva, nem lehet elhallgatnom, hogy se szeri, se száma azoknak a kis patakoknak, apróbb esermelyeknek, a melyek hol itt, hol ott csörgedeznek és becsesek a nyugoti vidékre; de a keleti lapályon a felburjánzó belvizek és vadvizek folytonos károkat okoznak. És ez ime újból panasz a Rábaszabályozó-társaság ellen, a melynek ezeket a vadvizeket is le kellett volna vezetnie. Hanem ezen panasz ellen hatalmasan védekezik a társaság, mert a belvizeket levezető csatornázás a Fertő megcsapolásával együttesen volt tervezve. Ám ezt a tervet is leszavazta Cziráky Béla gróf vezetése alatt az az érdekelttség, a melynek a Fertőből semmi haszna és a mely magát nem akarja megadóztatni azon előnyökért, a melyeket a Fertő partján lakók élveznének; de egyben apróbb érdekeltségeké sem alakult, a localis bajok sanálására, holott erre a vízjogi törvény kielégítő módot ad. És Sopron megye ma ott áll, hogy a míg egyrésről élvezzi a Rábaszabályozásnak áldásait, addig kénytelen elszenvedni a belvizek csapásait, a melyek ellen legfőlebb úgy lehet védekezni, mint védekezett a csornai nagybérő, a ki nagy összeggel jogot vásárolt magának arra, hogy bérletének belvizeit bevezethesse a győri belvízlevezető-csatornába.

Sopron vármegye vízrendszere semminemű összefüggésben sincsen hegyrendszerével. Északnyugoton van a Lajta-hegység hosszas hegykoszorúja, a mely átlag csak 400 méter magas. A Vulka által elszakasztott kiágazásnak látszik az a hegység, a mely délfelé a Fertővel párhuzamosan Sércztől Kópházáig húzódik és fertőmelléki, vagy ruszti hegyláncznak is neveztetik. Pedig nem annyira hegyláncz, mint inkább dombor, a mely a megye gazdagságának egyik legjelentősebb forrását képviseli. E dombok lejtőjén teremnek, a menyinyiben a filloxera még megengedi, a hires ruszti borok és e dombok között emelkednek azok a magasabb alakulatok, a melyeknek kelendő és jóminőségű köveit Bécs legnevezetesebb középületei dicsérik.

A Lajta-hegységet és az annak folytatását képező ruszti domborozatot, természeti szépségben és magasságban egyaránt

felülmulja a Rozália-hegység, a mely alatt mindazon hegyek rendszerét kell értenünk, a melyek a vármegye nyugati részét szegélyezik és a melyeknek folytatása Ausztriába nyúlik át. Az a hegy, a melynek csúcsán a Rozália-kápolna áll, csak egyik legnagyobb emelkedési pontja a hegyláncnak. A Rozáliának mintegy folytatásául tekinthetjük azt a hegységet, mely a megye délnyugoti csúcsát borítja és egyúttal az alsó-ausztriai Alpok keleti határhegységét képezi.

Ime Sopron megye felületének rajza, a melyen szinte testvériesen osztozkodik a hegység meg a lapály. És bár irigységet méltán keltő módon gazdag a róna, a vármegye hegyes vidékeinek sincs okuk féltékenységgel tekinteni le a lapályra. A természet nem fukarkodott áldásaival a hegyek között sem, és megadta kincseit a hegyek méhének éppúgy, miként gerinczének, a melyek fölött gazdag kamatot hajtának az erdők, gyümölcsösök és szőlőkertek. És ha tán mégis fukarabb volt a természet a vármegyének hegyekkel borított nagyobbik részében, de kárpótolta lakóit munkakedvvel, erélyvel, kereskedői szellemmel és intenzív munkabírással.

Es a miként osztozkodik Sopron megye területén a hegy és a lapály, azonképen váltakoznak talajában a természet productiv erői. Keleti részében fölös gazdagságban termi a föld a kenyér-, a szál- és a répaterményeknek legjobb talajt igénylő nemeit. A megye középső részében, a hol dombjai húzódnak a Lajta-hegységnek, világhirre jutott szőlőgazdaság és bortermelés ad ma még kenyeret a népességnek; tovább északnak pedig a Vulka völgyében és ettől felfelé a Rozália-hegység alacsonyabb részén híres gyümölcsösök nyújtanak gazdag termést a gazdának. A hegyek méhe kőszénerekkel van beágazva, és a mig ormait fenyvesek és hatalmas bükkök koronázzák, oldalaiból értékes köveket fejt ki a munkás kéz.

Vizi utakról szó sem lehet Sopron megyében; részben, mivel sekélyek, részben, mert szabályozatlanok a vizek. Itt-ott a Kis-Rába emel tutajokat, ha a kapuvári éger-erdőkben megdöntött szál fákat úsztatják lefelé Győrig.

A megyei vizek erejét majdnem kizárólagosan csak a malomtulajdonosok használják, a mennyiben épp a Rába, a Répcze és a Kis-Rába mentén még szépszámú vizi malom örül. Azért mondom még örül, mert a Rábaszabályozó-társaság önkormányzati jogánál fogva, sorban kisajátította azokat

a rábamenti malmokat, a melyek a Rába gyors lefolyására bármely irányban is gátlók voltak. De e kisajátítással, a mi egyébként is csak a Nagy-Rába mentén levő malmokra vonatkozott, nem szakadt vége egy tengeri kigyóként húzódozó pernek, a mely a malombirtokosok meg a Rábaszabályozótársaság, illetőleg Sopron és Vas megyék között támadt és a Rába-torok ügye czímen már untig ismeretes az érdekelt megyéken kívül Mosonban és a földmivelési meg a kereskedelmi miniszteriumokban. A Rába-torok ügyének egész irodalma van, ha ugyan irodalomnak lehet mondani azokat a garmadákká nőtt aktákat, a melyeket ebben az ügyben már teleirtak 1801 óta, a mikor az első egyezséget kötötte Sopron és Vas megye. Ez egyezés szerint a Rába ágainak elválásánál, ott, a hol malomároknak is nevezett Kis-Rába szakad ki az anyafolyóból és Niczk, Répczelak és Csánig között határt von Sopron és Vas között, vízellenálló szilárd sarkantyút építenek, a mely a vizet egyharmadrészben a felső kapuvári ágba, kétharmadában pedig az öreg Rábába terelje. Ezen egyezés után békesség volt 1827-ig, a mikor az árvíz kidöntötte a torokrekeszt. Az árvíz okozta pusztítások javitgatása közben Sopron megye a zsilipet eltolta. Nosza újból nekibuzdult a perpatvar és elején kezdődtek az alkudozások, a melyek folyamán Sopron megye erős fogásokkal és hatalmas érvekkel védte eljárását. Tény, hogy Sopron megyének, főkép a Kis-Rába mentén lakó molnároknak, a rábamenti gyártelepeknek és a rábaközi községeknek ezer és ezer érdeke fűződik ahhoz, hogy a malomároknak folytonosan legyen vize. De a Rába mostani esése mellett ez csak úgy volt lehetséges, ha a molnárok az anyafolyóban rözsegátat emeltek és ez által oly magasra duzzasztották a toroknál a vizet, hogy ez belefolyt a Kis-Rábába. Ha nagyon alacsony volt a víz, a Nagy-Rábában a molnárok vesszők és rözsek segítségével emelték a gátat, hogy céljaiknak elegendő vízi erőt kapjanak. A Rábaszabályozótársulat mindig rossz szemmel nézte a molnárok ezen eljárását, azt vetvén föl, hogy a molnárok rözsegátja és zsilipei veszélyeztetik az egész Rábaközt, meg a Rábának balpartján épült hatalmas töltéseket és az ezek mentén elterülő szántókat, legelőket és réteket. Nem is szünt meg sohasem sürgetni, hogy a molnárok vigyék el a rözsegátat és hogy szabályoztassék a Kis-Rába is, ezzel egyben rendez-

tessék véglegesen a Rábatorok vitás ügye. De a társaság tervei nem valósulhattak meg azon differentiák miatt, a melyek a szabályozási költségek körül merültek föl. Hiába kísérlette meg az alkudozásokat újra meg újra, a molnárokkal nem tudott megegyezésre jutni már azért sem, mert ezek minden bajért a társaságot vádolták; vádolták pedig főképen azzal, hogy a Rábát keskeny ártérbe szorította. Így állott az ügy, a mikor 1894. őszén a megáradt Rába olyan nyomást gyakorolt a gátra, hogy ez elsodortatott és a rözsegát elpusztult. A molnárokban és a Rábaköz lakóiban ez csak fokozta a Rábaszabályozó-társaság iránt táplált ellenszenvet és 1894. novemberében, Kapuvárott tartott ülésükön azt határozták, hogy orvoslásért a kormányhoz folyamodnak, mert a Kis-Rábát meg kell tölteni vízzel; ez a Rábaköznek kereskedelmi, egészségügyi, tűzbiztonsági és ipari czélból egyaránt fontos érdeke. Hogy pedig a Kis-Rába mindig el legyen látva kellőképen vízzel, köteleztessék a Rábaszabályozó-társaság megcsinálni az állandó gátat és a zsilipet.

De a míg a kapuvári gyűlésen nagyban folyt a tanácskozás, addiglan a földművelési miniszteriumban javarészből megoldották a Rábatorok vitás kérdését, a mennyiben elrendeltetett a torokgátnak megépítése a jóváhagyott tervek szerint, mivelhogy erre szüksége van a közvetetlen érdekeltégen kívül mindazoknak, a kik a Rábaszabályozás több milliós művét biztosítani akarják. A gát megépítési költségeiről azt határozta a miniszterium, hogy a teherviselés vitás kérdésének megoldásáig a költségeket előlegezi.

Hogy meddig lesz az állam hitelezője az érdekeltégeknek, az a multakra való tekintettel, alig jósolható meg!...

Halászatról a sopronmegyei vizek mentén alig lehet szó. Csak a parti lakók halásznak, hogy házi szükségleteiket némiképen fődözzék az itt-ott található legsilányabb fajú halakkal. Régente a Fertőben izletes húsú halak is voltak és bár egyik-másik fajtán igen erősen érzett a mocsárszag, mégis árulták azokat Sopronban is, meg annak vidékén messze tájakon. De mostanság a Fertőben nincsenek halak. Kipusztultak teljesen az 1893-ik évi nagy szárazságot követő kemény fagyban. A mondott év őszén a Fertő nagyon megapadt; a rákövetkező télen pedig fenéig befagyott. Ebben az állapotban volt a tó álló egy hónapig. Mikor a fagy engedett, a tó

halai mind kivesztek. Az első tavaszi napsugár a víz partján rothadó halak pikkelyein tört meg. Külön egészségügyi intézkedéseket kellett tenni a megfagyott halak elpusztítására, mert rothadni kezdtek és a bűz hovatovább elviselhetetlen volt. Ez időtől fogva a Fertőben még csak hirmondója sincs annak, hogy abban egykoron Mária Terézia asztalára is halásztak és váltogatva küldözgették messze piacokra a legkülönbözőbb fajú halakat.

Vasutakban sem gazdag Sopron megye. Két jelentékeny vonal szeli. Az egyik a cs. és kir. szab. déli vasut vonala, a mely a megye nyugoti részét szegélyező hegyek alján húzódik Sopronig és innen éjszaknyugotnak Bécs-Ujhelynek tart. A másik vasutvonal a győr-sopron-ebenfurti, a mely a megyének legtermékenyebb részét szeli és tarifa-politikájával jelentékeny tényezője a megye közgazdasági fellendülésének. Ez a vonal közvetíti nagy részét annak a forgalomnak, a mely a Dunántúl felső részéből indul a nyugoti külföldre, erős versenyre kelve Soprontól Ebenfurtig a cs. és kir. szabadalmazott déli vasuttal, a mely megyénk speciális érdekeit soha nem méltatta kitüntetőbb figyelemre.

E két hatalmasabb vasutvonalon kívül csak a vármegyei közutak közvetítik a forgalmat. Vicinális vasutunk csak egyetlenegy van; ámbár kevés megyéje van az országnak, a melyben annyi vicinális vasutat terveznek, mint megyénkben. Ez idő szerint is nem kevesebb, mint öt vicinális vonal van engedélyezve; és ez ötön kívül volt még kettő, de ennek kiépítésében már az engedélyesek sem hisznek. Hanem a tervek csak tervek maradnak évek hosszú során át. Az az egyetlen vonal, a mely megyénk keleti sarkát szeli Beleden, Csornán, Beő-Sárkányon keresztül, olyan kedves ajándéka a Dunántúli helyi érdekű vasutrészvénytársaságnak, a melyért eléggé hálásak alig lehetünk, mert aránylag csekély áldozat árán vasuti hálózatba vont olyan vidéket, a melynek gazdagsága eddig rejtett kincse volt a Rábaköznek. Mióta ez a vasutvonal kiépült, tekintélyes vásári középpontokká lettek Beled, Csorna és Beő Sárkány. Csorna egyben keresztező átlomása lévén a győr-sopron-ebenfurti és az említettem szombathely-pozsonyi vonalnak, a vidék gazdasági erőinek legjavát szívja magához. A mióta a szombathely-pozsonyi vonal kiépült, Csorna régen túl van a nagyközség characterén. Vá-

rosba illő épületei emeltettek; lakossága megsaporodott anyagi és értelmi erővel bíró idegenekkel és bizonyos, hogy ha megvalósul az a terv, a mely a pápa-csornai szárnyvonal kiépítésén fáradozva, Csornát három vonal keresztező-, egyben az egyiknek végső állomásává teszi, megyénknek e jelentős nagyközsége hovatovább nemcsak arra formálhat jogot, hogy várossá legyen, de bizonyos, hogy a forgalom nagyságát tekintve, legjelentősebb középpontja lesz a Rábavidéknek, erősen versenyezve Kapuvárral is, a mely nagyszabású hetivásáraival ezelőtt egészen magához lánczolta az egész Rábaköz anyagi érdekeit.

Egyben elértem két törekvő helységnek irigységgel, néha elkeseredettséggel folytatott versenygéséhez, a melynek oka nem a kicsinyes féltékenykedés, hanem fontos gazdasági érdekek összeütközése. Csorna kedvező helyzetét imént vázoltam. A mit Csorna magához hódított, annak legjava részét Kapuvár vesztette el, részben abból, a mi je már volt, részben abból, a mire joggal számított. De Csorna hódításai nem végződnek Kapuvár jelentőségének megingatásában, hanem jelentik egyuttal Sopronnak, a megye székhelyének veszteségét is. E körülmény első tekintetre talán locális jelentőségű, de valójában nem az. Csorna erősödése Kapuvár és Sopron rovására nem locális jelentőségű, hanem kapcsolatos azokkal a misériákkal, a melyek vicinális vonalaink kiépítése körül tapasztalható.

Szolgáljon állításom rövid magyarázására a következő. Már fentebb említettem, hogy megyénkben gombamódra teremnek a vicinális vasútvonalak tervei, de a tervek maradnak éveken át és vagy elkallódnak, mint a sopron-köszegi és a kismarton-szárzvámi, vagy átveszi azt örökbe egy másik tervező, hogy évek multán tovább terveztesse egy harmadikkal. Így Sopronnak Pozsonnyal való közvetetlen összeköttetése és a ruszti borvidéknek, meg a hires margitai kőbányának a vasuti hálózatba való belevonása, innen-onnan jubileumot ülhet. Ez idő szerint, a második engedélyesnek, Haller grófnak kezében van az ügy, de még mindig hiányzik egy kevés abból az összegből, a mely szükséges, hogy vasuti összeköttetés létesülhessen Pozsonyon keresztül egész Felső-Magyarország, meg Sopronon keresztül Szlavónia, Horvátország és a magyar tengerpart között. Pedig mennyi pénz

van e vidéken és a két, összeköttetésre váró városban! Hanem vasutépítésre nem akar kerülni. Jobban mondva, nem olyan kéri, a kinek adnák. A vármegye első földesurai, a kik rengeteg határokat bírnak, nem állanak a kérők élére. Ezek csak immel-ámmal támogatják a vasutépítést, mivelhogy a jól épült a kiválóan gondozott megyei utak mellett, rájuk nézve nem fontos kérdés a vasut. Azt építse ki más, ha jövedelmezőnek tartja a vállalkozást és elégedjek meg azzal, a mit a nagyföldesúr, vagy a nagygyáros, a közügy érdekétől sarkalva, ad ahhoz, a mit a kis emberek adnak. Innen van, hogy a vasutervek nem szolgálják mindenben egyaránt a vármegyei középpont és a vidék érdekeit, hanem szolgálják azt az érdeket, a mely lelkesíti az engedményest, a kinek mindegy, ha Kapuvár vagy Csorna a végső állomás, rá nézve az a döntő, hogy merrefelé vezetve vonalát kaphatja meg a törzsrészvények kellő biztosításán kívül azt a financiért, a ki a vasutat megépíti. Innen van, hogy az érdeklődés szerte van szaggatva, erőhöz nem jut és tervszerűen nagyot alkotni nem képes. Vicinális vasuthálózat, a mely összekötné a megye középpontjának érdekeit a vidékével, nagyon hiányzik megyénkben, hogy fokozza a régi formák nyögében is hatalmasra nőtt gazdaságunkat; de ennek elhanyagolásával szabadjára érvényesülhetett eddig minden separatistikus törekvés, a mennyiben kezét fog az engedélyekkel és az egyes vidék érdekeinek istápolását oly módon szorgalmazta, hogy a természetes középpontok ne erősödjenek, főképen ne erősödjék a megye középpontja, a melyet épp a szűkkörű megyei érdekek, hosszú ideig, ki akartak emelni a megye területéből és társtörvényhatóságnak tekintettek, a helyett, hogy egy nagyobb törvényhatóság testében, ennek idegrendszerében szerves rész gyanánt élő önálló törvényhatóságnak tekintették volna. Innen van, hogy Csorna erősödik Kapuvár rovására és az az erős középpont, a melyet Sopron városa képezett hatalmas gabona-, marha- és sertés-, meg országos-vásáraival, vesztett korábbi jelentőségéből.

Vasuti hálózatunknál sokkal örvendetesebb fejlődést mutat megyei úthálózatunk. Az 1890. évi I. törvényczikkely és az annak alapján kiadott miniszteri rendeletek és megyei hatósági határozatok meg szabályrendeletek pontos foganatosítása, végül az államépítészeti hivatal lelkes munkássága,

hovatovább összes közutainkat belevonja a törvényhatósági közutak hálózatába. Epp az utolsó év folyamán is nem kevesebb, mint hat jelentékeny út vétetett föl a megyei úthálózatba: a babót-szár föld-támási, a bogyoszló-potyond-tótkeresztúr-mihályi, a tótkeresztúr-zsebeház-szili, a garta-himód-hövedénesfai, a sércz-okkai és a vepperd-szentmártoni. De a törvényhatósági bizottság elhatározta, hogy a törvényhatósági úthálózatot a lehető legteljesebbé teszi és azon munkálkodik, hogy kölcsönre tegyen szert, a melyet majd az útdó bevételeiből fog amortisálni és a melylyel majd sietve tehet eleget a községek azon kívánalmainak, miszerint utaik mennél előbb kerüljenek belé az úthálózatba.

Az útdó-törvény életbeléptetése után következő két éven át, az útdó az egyenes állami adókra kivetett 10°/o-ban volt, 1893-tól kezdve 8°/o-ban van megállapítva. A bevétel így is közel jár kétszázezer forinthez; sőt az 1893-ik évi bevétel, a mult évi maradvánnyal egyetemben megközelítette a harmadfélszázezer forintot. A tartalékalap is nagyon jelentékeny összeg.

A megyei úthálózatról szólva föl kellemlitenem a fehér-egyház-hófi utat, a mely megérdemli, hogy különösen is megemlékezzem róla. Nem azért, mert sok százezer forintba került, hanem mert gazdasági szempontból fölötte jelentős, a mennyiben a Vulka mentén lakóknak ezután nem kell Nezsiderre vagy Szárazvámra menniök, hogy Ausztriába jussanak, hanem eljuthatnak oda a 440 méternyi magas hegyre vezető serpentin-úton.

II. A népesség.

Azon a 3307 négyszögkilométernyi területen, a melyet Sopron megye foglal el, nyelvre, nemzetiségre, jellemvonásra és vallásra egyaránt sokféle nép lakik. Szám szerint — az 1890-iki népszámlálás adata — 259.602 lakosa van a megyének. Egy négyszögkilométernyire átlagban 80⁴³ lélek esik. Természetes, hogy a sűrűn lakás nem mindenik járásban egyenlő és a megye három déli járásában: a pulyaiban, a csepregiben és a kapuváriban már ritkábban laknak az emberek, ámbár átlag itt is 60—70 lakos esik egy négyszögkilométerre, utalva a járásoknak részben természetadta, részben a gazdasági viszonyok szülte megélhetési feltételeire. Az átlagot jóval felül-

mulja a culturában legelőrehaladottabb kismartoni járás és Sopron városa.

A lakosság az utolsó tíz évben mindössze csak 13.815-tel szaporodott. E szaporodás a megelőző tíz évhez képest 1918-czal s a természetes szaporodás mögött 12.503-mal maradt el. Tekintélyes része van ez apadásban az amerikai kivándorlásnak és a szomszédos osztrák tartományok kedvezőbb kereseti viszonyainak. Az előbbi nem öltött nálunk ijesztő mérveket, de sajnos, hogy épp azon a vidéken járványos, a mely a természet legtöbb áldásaiban bővelkedik és a melyet kizárólagosan magyarok laknak. A kapuvári és csornai járások munkásnépe mind sűrűbben és sűrűbben keresi gazdasági bajainak megváltását az arannyal bővelkedőnek híresztelt újvilágban, a honnét nem egy tér vissza csalódással, megtörve testben is és még koldusabban, mint a hogy útra kelt. Itthon nyomorog és — a magyar paraszt fogalmai szerint — éheznek; és mivel látja, hogy kicsinyke telkén roppant nagy az adósság, hogy munkája után megélni képtelen: eladogatja, a mije van és útra kel, hogy a tengeren túl gondtalanabb életet biztosítson magának. De túl a tengeren annyira mások a munka feltételei, hogy a nyelv tudása nélkül szerte tévelygő nem képes meggyőzni a versenyt azokkal a bevándorlókkal, a kik jólétnek nevezik azt, a mit a rábaközi napszámos nyomornak érez és reményeiben csalódva, csekélyke pénzétől megfosztva, sirva vágyszakozik vissza az otthonba.

De e szomorú történetnek van némi hasznos tanulsága, a mely hovatovább teljesen letörli az aranyosnak nevezett világról a csábító aranyport. A megcsalódott kivándorlóknak az utóbbi években közrekerült levelei; a megtöröttek és elpusztultak visszatértek csalódásai megapasztották az Amerikába készülőldők számát; ámbár az elszántabbak, a merészebbek és a kétségbeesettebbek, felbuzdulva a szerencséesebbek sorsán, könnyű lélekkel szánják el magukat az útra . . . »a jobb otthon keresésére!« . . .

Jobb otthon! . . . Keserű bankódás fog el, mikor leirom. Mert hiszen kell-e jobb otthon a Rábaköz áldott földjénél, a Kis-Kanaánnál, a mely minőségre és mennyiségre egyaránt, párját ritkító bőségben fizeti a beléje vetett magot; a hol hatalmas bérletek magas fokon álló culturát teremtettek; a hol átlag 1894-ben egy hektáron 21 hektoliternél több ter-

mett és a hol 1300 forintnál gyakorta adnak többet is egy katasztrális hold szántóföldért!?

És mégis úgy van, hogy erről az áldott földről igen sokan kivándorolnak, mivel nem képesek megélni! A helyzet magyarázata a következő: a kapuvári és c. ornai járásban olyan drága a föld, hogy a kisgazda nem is gondolhat vásárlásra, ha talán itt vagy ott módja volna is rá. Azok az uradalmak, a melyek az Esterházy hercegi hitbizományi bérletek mellett e két járásban még létesülhettek, a bérletekkel egyetemben felfalnak minden talpalatnyi földet, a mely eladásra kerül. Velük eredményes versenyre csak a czukorgyárak kelhetnek, a melyek nagy erővel vannak rajta, hogy saját területeiken biztosítsák répaszükségleteiket. De a paraszt csak a lehető legkritkább esetben, ekkor is csak óriási megéröltetés árán jut termőföldhöz. 11

De a földszerzés óriási nehézsége is eltörpülő semmi a nyomorult bérvizonyok mellett. Vannak uradalmak, épp ezen a buja földön, a melyek a béresnek évi 35 forintnyi fizetést szabnak. A nagyon régi szolgának, kitüntető kedvezmény fejében, megadják néha a 40 forintos bért. E 35—40 forintos bérből levonnak évente 16 forintot lakásbérré; fejadóban 1 frt. 50 krt fizet; a megejtett károkért levont büntetés pénzek pedig évenként legalább 8—10 forintra rúgnak. Mije marad?! . . . Nem merem leírni. Miből ruházkodjék? mit tévő legyen, ha orvost vagy gyógyszert kell fizetnie?! . . . A jószág-tartásból nem pénzselhet, mivel az uradalmak a mellett, hogy erős korlátok közé verik jószágszámát, még nagyon meg is adóztatják az urasági konyha javára. A conventió volt eddiglen az egyedüli, a melyből kiárulhatott valamit a béres, de az uradalmak malmainak szaporodtával ez a forrás is elenyészik. A kapuvári uradalomban, a mióta az uradalomnak malma van, nem kapja a béres conventióját búzában, rozsbán, árpában, a minek egy részét pénzzé tehetette, hanem kapja lisztben, a mit el kell használnia, de nem értékesíthet.

És hasonlóan silányok a napszamosok bérei is. A czukorgyárak csak a munkaidő tartamát hcsszabbitották, de nem emelték a napszamosok béreit. Felnőtt férfi épp a csornai és kapuvári járásokban, a hol a legtöbbször van szükség napszámba dolgozó kézre, 1 frt. 50 krtól 50 krig lemenő napszám-

bérért dolgozik; az asszony ritkán kap többet 40 krnál; a gyermekek napszáma 25—30 kr. között váltakozik.

Ime, nagyrészt azok az okok, a melyek miatt a legáldottabb vidéken gyakorta nyomorog a nép, kivándorol és magyar létére könnyebben elhagyja hazáját, mint a soproni, nagymartoni vagy kismartoni járások németje vagy horvátja, a ki, ha el is megy, hogy anyagi és szellemi erejével az osztrák tartományok kedvezőbb kereseti viszonyainak adózzék, otthonától nem válik meg és ámbár alig tölti falujában az évnek néhány napját, Ausztriában, nyelvrokonai közt érzi magát idegennek. Az a 25.788 lélek, a mely a legutolsó népszámlálás szerint az osztrák tartományok kedvezőbb kereseti viszonyainak adózik, nincsen elveszve sem a megyére, sem a hazára. De az az elszánt magyar, a kit nem képes kenyérrel ellátni az otthon, az elkóborol Amerikába és vagy ott pusztul el, vagy visszatér reményvesztetten, övéi nyomorúságára.

De egészen más nép is az a német, meg az a horvát, a mely megyénk nyugoti járásait lakja, mint az a magyar, a mely megyénknek a Kis-Alföldhöz tartozó részét mondja otthonának. Amazt a legfurfangosabb üzérkedési és vállalkozási kedv űzi el otthonából; ráhagyja házát, telkét feleségének és gyermekeinek körültekintő gondjaira: emezt gyakorta épp a föld imádása, az örökbe kapott darabka ingatlanhoz való szívós ragaszkodás teszi koldussá és egyben földönfutóvá. Klasszikus példáit adják állításomnak a nagymartoni járásban Rétfalu, Márczfalva és Nádasd községek, a melyeknek német nyelvű lakói látják el gyümölcsessel, tojással, vajjal Badent (Bécs mellett) és jónevű szállítói a bécsi piacznak. Furfangos eszű, üzérkedésre hajló nép, a mely hasznot présel mindenből, a mivel megáldotta vidékét a természet, sőt azon túl is mindenből, a mit elérhet. Elfogja az erdő madarait. Fűrjeket szállit az ujvilágba. Volt rá idő, hogy becsapott a tilosba is és körmönfont hunczutsággal összefogdosta a fekete rigókat, meg a pacsirtákat. Bécs volt a tiltott madarak közvetítő piacza; de elvitték űk a tiltott jószágot Triesztbe, Fiuméba is és száz számra szállították Amerikába, a honnan aranyakat hozott át furfangos eszűk, a nélkül, hogy megváltak volna otthonuktól. És a milyen értelmes eszű, meg munkás, épp olyan jó gazda és épp annyi okszerűséggel meg intensivitással műveli meg földjét, a melyre nem pazarolta a ter-

mészet áldásait. Megyénk éjszaki és nyugoti járásai dombosak, hegyesek; a nagymartoni járás gazdag népe a Rozália sziklás lejtőjén lakik, a hol a fenyvesek illata tölti be a levegőt és a hol csak egy-egy paradicsommá varázsolt völgy mutatja, hogy itt más is megterem, nemcsak a fenyő-, a gesztenye-, a dió- meg a mogyorófa. De azt a parányi völgyet, a domboknak fákkal beültethető részét, a mely megtermékenyíthető, azt a tudomány és a tapasztalás minden eszközeivel elkészítik a nagymartoni járás németjei, hogy nemes gyümölcsfákat ültethessenek és gyümölcseikkel eláraszszák Bécs-Ujhely, Baden, Vöslau, Mödling és Bécs piaczeit.

Ha még tovább akarnám folytatni a hasonlatot megyénk éjszaknyugoti járásaiban lakó németek és keleti járásaiban lakó magyarok között, azt kellene mondanom, hogy megvan bennük minden erény és minden gyengeség, a mi általán jellemzi, a némettel szembesítve, a magyart. Ott a végtelen szorgalom, nagy takarékoság, erős akarat, úzérkedő ész, gyakorta a rászedni kész furfang: emitt a nyers erő, a jóhiszeműség, a gyakori nembánomság, büszke, kényes öntudat, lobbanékony természet és a fellobbanás hatása alatt való határozás. A kópházai horvát törzsbe oltott német azt a talpalatnyi földet, a melyet megszerzett vagy örökölt, évek során csak néha látja. A földet míveli az asszony, a gyerek és a nagy terhekre képtelen agg: a férfi marhákkal kereskedik. Eljár Szlavóniába, Horvátországba; hazánk legtávolabbi részén tartott vásár sem elegendő messze neki arra, hogy marháért oda ne menjen és hetekig járó utakon gyalogszerrel haza ne hajtsa, hogy azután haszonnal sózza az osztrák nyakába.

Megyénk magyar ajkú és magyar nemzetiségű lakosságát még nem hatotta át az az agilitás, a mely nyelvre és nemzetiségre idegen, az anyaföld kincseiben kevésbé dúslakodó lakosságát jellemzi és gazdaggá tette. Okosság, gyakorlati érzék és gyakorta furfang nélkül nem szűkölködnek megyénk magyar ajkú parasztjai sem és a felsorolt tulajdonságaikat tőlük telhetőleg használják is, valahányszor a maguk természetnyelveinek értékesítéséről van szó; de a kereskedelemhez nincsen kellő érzékük. Legfőbb vágyuk az ingatlan és minden vonzódásuk a föld, a melynek ápolásában páratlan kitartást és sok tanulékonytságot mutatnak. Épp ezért nagy

nyomokat hagy bennök minden változás, a mely közvetve vagy közvetlenül a föld termőképességével és a megszokott extensiv gazdálkodás versenyképességének nagyon is csekély voltával kapcsolatos.

Egyről, a változott gazdasági viszonyok folytán bekövetkezett, feltűnően nagy vagyonszerék okozta népességi apadásról mellesleg szólottam már. Itt van helyén érintenem egy másikat, a melyet a szaporodó cukorgyárak okoznak. Mert a cukorgyárak, a melyek megyénkben a fölöttébb kedvező viszonyok dajkáló édesgetései következtében tekintélyes számban szaporodtak, már-már éreztetik azt a reakciót, a melynek a gazdasági viszonyokra és ezek útján a répatermelő gazdára gyakorolt nagyon is időleges jó hatásukra be kellett következni. A mézes heteknek, mintha végére jártak volna és a mi eleinte áldás volt, most már nem mindig az és mutatkozik az éremnek másik lapja is, melyre nem a nép gazdagodása van felírva, hanem a nép elszegényedése, erkölcsi és physikai pusztulása.

Körülbelül a hetvenes évek végeig tartott az az időszak, a melyen belül kétségbeejtő módon indult veszendőnek megyénk lakosságának épp az a része, a mely a legdúsabban termő földrészeket lakja. A nyolczvanas évekkel mintha nagyot fordult volna a sors kereke. A földnek újból kezdett jó ára lenni; a paraszt rohamosan tisztáztatta magát adóságaiból; az uzsorások száma kiveszőben volt és az árverések, végrehajtások, a melyek eddiglen napirenden voltak, kezdtek hovatovább gyérülni.

A javulásban jelentékeny része van a cukorgyáraknak, a melyek a hetvenes évek végén és a nyolczvanas évek elején támadtak megyénkben. A cukortermelés arra kényszerítette a parasztot, hogy sietve közeledjék a modern gazdálkodás felé; a répák és a gyártmányok hulladékai bőséges takarmányt adtak; kora tavasszal kapott a répatermelő pénzt, előleg fejében, és késő őszszel, a mikoron a búza árát már csak nevéről ismerték, újból került pénz a répából; azután akadt napszám is, épp olyankoron, a mikor más felé még a tél kényszerítő nyugalma tette szaporává a nyomort és a nélkülözést; és akadt fuvar is épp olyan időtájt, a mikoron se jószágnak, se embernek nem akadt munka a gazdaságban.

De a hosszú sorra nyújtható előnyök nyomán, hamar-

san kelt lábra a baj, a jogos panasz meg a pusztulás: holott a gyárosok mérlegei dús osztalékokat adó nyereséggel záródtak. A parasztnak — természetesen az anyagi erejében egyébként is gyengébbnek — hovatovább sokszor volt módja tapasztalni, hogy a gyárosok nagy osztalékával szemben az a viszony, a melybe a gyárral került, olyképen fogta meg, mintha hüvös hálóba került volna, a melyből kiútja nem volt, de a melyben a gyár a maga kénye-kedve szerint paczkázhatott vele. A dolgok menete épp olyan egyszerű, mint a milyen szomorú. A fentebb is elősoroltam sok előny mellett csak természetes, hogy a parasztgazda kapva kapott a gyár ajánlatán, miszerint termeljen répát. Mert hiszen, a mi fő, kapott pénzt, mihelyest fölcsapott répatermelőnek. Előleg nélkül soha sincsen az, a ki beállott czukorrépásnak. Mikor tél derekán kidobolják, hogy kezdődik a czukrosokkal a szerződés, tódulva siet a sok pénzre szomjas a faluházához, vagy a jegyzőhöz (mert rendesen hivatalos személy a czukorgyárosok ágense), hogy eladja magát répatermelőnek és kapjon előleget. A szerződésben rendesen arról van szó, hogy mi módon legyen megművelve a föld, milyen magot vessen el, mekkora területet ültessen be és mennyit köteles szállítani a termelő; egyben oda van vetve az átvételi ár is. A termelésre kötelező egyezmény rendesen öt évre szól. Mikor a paraszt beszállítja az első évi termést tél elején, levonják az előleget. Nagy reményének alig van valamelyes eredménye. Ujra előleget kell hát vennie. És ez így járja néhány évig. Közben előkerül annak szüksége is, hogy a földet erősen kell trágyázni, mivel a czukorrépa mindenekfölött emészti a föld erejét; az egyezmény meg a tartozás miatt a földet pihentetni nem lehetett. Pihentetőt csak a nagybirtokos vagy csak az olyan paraszt gazda engedhet, a kinek van földje elegendő arra, hogy váltógazdaságot folytathasson és a kit anyagi elsőségek megmentettek attól, hogy rabja legyen a gyárnak. Mert a milyen arányban veszti a föld termőerejét, azonképen fogy a répatermés és azonképen apad a jövedelem. A parasztnak hovatovább nincs egyebe agyoncsigázott kicsinyke telkénél és rengeteg adósságánál, a melytől menekülni eladja telkét, gyakorta a czukorgyárnak, a mely az összevásárolt kicsinyke gazdaságokból nagyot szerkeszt és rajta okszerűen gazdálkodik. De a régi gazda?! . . . Ameriká-

ban van! Ausztriában jár napszámosnak! vagy más felé, a hol kenyeret kereshet.

Megtörtént már az is, hogy a föld termőerejének teljes elcsigázása után megszüntették a cukorgyárat, mint megszüntették a csepregit és a sopronit. És tapasztalták, hogy az elsőbb nevezett cukorgyár megszűnése a csepregi járás lakóinak számát 0.1⁰/o-kal apasztotta meg.

Illustrálására annak, hogy a megyében levő cukorgyáraknak milyen hatása van a nép számbeli és erkölcsi mivoltára, el kell még mondanom azt is, hogy milyen aristokraták. A kisgazdával csak en bagatell bánnak és ráolvassák az árakat. Nem úgy a nagy uradalmakkal; ezek követelők és a gyár vagy eleget tesz kívánalmaiknak, vagy nem termelnek répát. És így van a kisgazda a mázsálásnál is. Abból a 15—16 métermázsából, a mit egy koci répa átlagban nyom, annyit von le a gyár, a mennyit éppen jónak lát, néha bizony 2—3 métermázsát is, azon a czímen, hogy a répa földes, nincsen jól letisztítva. Felebbezésnek se helye, se módja; ha duzzog a paraszt, hát duzzogjon magának. Senki se hallgat rá. A mázsálást a gyár végzi el és a mázsáló önkénykedése gyakorta határozó a kisgazda sorsára. Mert vele könnyen bánnak, ha azt merészelné mondani, hogy a mázsálás hibás. Nem úgy a nagybirtokos. Irástudó megbizottja könnyen kél versenyre a mázsálóval és nem hagyja magát.

Ehhez járul még az is, hogy a gyár korlátlan úr azon a területen, a mely közös egyezés szerint neki van kiszabva. Sopron megyében, ez idő szerint, öt cukorgyár van és ez az öt kartellbe lépve egymással, felosztotta maga között a vármegyét. Jó arányosságban, bölcsek megalkuvás szerint, majdnem egyenlő terület fölött, korlátlan úr az a cukorgyár, a mely a kartell szerint *egyedül jogosult* és kötelezett arra, hogy a maga kerületébe eső répatermést átvegye. Viszont pedig a kiszabott területen lakó gazda nem szállíthat még egy kilogramnyi répát se másnak, mint a kihez a kartell szerint be van osztva. A csornai járásban termelt cukorkorrépát csak Patzenhofer Konrád czinfalvi cukorgyára veszi meg; a Répczevidék a bükinek köteles szállítani, a mely egyben a nagyecenki cukorgyár tulajdonosa; Sopron, Nagy-Loozs és Kapuvár vidékein termelt répát csak a petóházai és a nagyecenki gyár vásárolhatja; a kismartoni és nagymartoni járá-

sokban termelt répa fölött pedig testvériesen osztozkodnak Hartig és Rottermann félszerfalvi meg czinfalvi gyárai.

És e vázolt anyagi rabsággal szemben, közgazdasági szempontból, talán aligha egyenértékű az a körülmény, hogy a gyárok összevásárolják a vagyonában megpusztult gazda földterületeit és részben örökbe vásárolt birtokaikon, részben a hosszú időre bérelt latifundiumokon mintagazdaságot üznek. Az ő földjeik erejét nem csigázza el a répa, mert a bőségesen trágyázott talajt okszerűen mivelik és aránytalan beosztással, meg folytonos erőszakolással nem pusztítják termőképességét. Tavaly azokon a földeken, a melyek a nagymartoni járásban tulajdonát képezik a czukorgyárnak, egy talpalatnyi területet se vetettek be répával, hanem szállastakarmányt termeltek benne. És a végtelen aprólékossáig menő gondoskodáshoz jár még az is, hogy a gyárok, hatalmas tőkeerejüket felhasználva, mindenkor vásárolhatnak ingatlant és a nagyságban való kiterjeszkedés érdekében, a legkisebb területért is olyan árakat adnak, hogy a parasztnak gondolnia sem lehet a földszerzésre. A nagymartoni járás kisebb parasztbirtokaiból immár nagyterjedelmű birtokot szerzett az egyik czukorgyár; a régi birtokos kivándorolt.

Az 1881—90-ig terjedő időközben 1345-re rúgott a honpolgári kötelékből elbocsátottak száma, 1165-el több, mint a behonosítottaké. Nyitra megye után, ebben a rovatban, közvetlenül Sopron megye következik. És a számarány az óta nem apadt.

Még ijesztőbbek azok a számok, a melyek az idegenben tartózkodó sopronmegyeiekről szólnak. A legutolsó népszámlálás alkalmával vármegyénkben 8610 más megyebeli tartózkodott, holott 17.137 sopronmegyei járt idegenben kenyér után.

Sopron megye lakossága három vallásfelekezetre és három nemzetiség kötelékébe tartozik. Római-katholikus az összes népesség 84.13⁰/₀-a, ágostai-evangélikus 12.22⁰/₀, zsidó 3.48⁰/₀. A még fölös 0.17⁰/₀ az unitáriusok, reformátusok és görögkeletiek számát mutatja.

A magyar anyanyelvűek 122.334-en, a németek 105.403-an, a horvátok 30.160-an vannak. A magyarok nagyobbára a Rábaköz lapos vidékét és a megye délnyugoti vidékét lakják, föl egészen Sopronig. A horvátok a pulyai járás felső sarkában és a Lajta-hegység alján vannak otthon. A sop-

roni járás nagy részét, a kismartonit és a nagymartonit majdnem teljesen németek lakják, a kiknek száma apadóban van. A legutóbbi népszámlálás szerint 0.30%-al fogytak meg. Az apadás okát abban kell találnunk, hogy a sopronmegyei németiség nem foglalkozik általában nemzeti-ségi kérdésekkel és enged annak az erőnek, a melyet a magyar nyelv hódításai gyakorolnak körülötte. Az állami iskoláknak, itt-ott a községieknek is, főkép pedig Sopron város elemi iskoláinak teljes megmagyarosodása, hatalmas eszköz arra, hogy nyelvünk jelentékenyen hódítson az idegenajkúak között. A nagymartoniak tavaly magyar kisedővót állítottak; Savanyúkúton az állami népiskola terjeszti a németek között nyelvünket és Kis-Martonban az állami polgári iskola eléggé meg nem becsülhető hazafias missiót teljesít. 1880-ban egyetlen egy magyarajkú sem lakott Mészgödör, Klimpa, Szikra, Stoczing, Kis-Báránd, Lánzsér, Ostoros községekben és ma ezekben is eligazodhatnak magyar szóval, főkép, hogy az apraja már majdnem kizárólag csak ezt a nyelvet beszéli. Legtöbb nyelvtelenség horvátjainkban van, a kiknek javarésze magyarul is, németül is beszél; kevésbbé is idegenkednek a magyartól, mint a németek.

Felekezet szerint a horvátok mind római-katholikusok, a kiknek számát megyénkben a magyarajkúak közül 104.290 lélek szaporítja. Az ágostai-evangelikusok a németajkúak sorából telnek ki.

A zsidók könnyen és gyorsan, mert szívesen, tanulják a magyar nyelvet, a hol csak módjukban van magyarokkal érintkezni. Még azok is, a kik az orthodox községekhez tartoznak, szívesen csatlakoznak a magyar nyelvűekhez. A csornai orthodoxok, a kik még néhány év előtt zugiskolát tartottak fenn, a legelső felszólításra abbahagyták széthúzó törekvéseiket és nyilvánossá, modernné és magyarrá tették iskoláikat. Az egykor híres kismartoni és németkeresztúri talmud-iskolák elvesztették jelentőségüket és tanítványaik nyelvre jó magyarok.

Külön kellene szólanom a nemzeti törekvések azon örvendetes előrehaladásáról, a mely Sopronban, rövid néhány év során, megkétszerezte a magyarul beszélők számát. De Sopron annyira vesztett németiségéből, hogy ma már nem lehet arról szó, mennyit hódított meg a magyar nemzeti

eszme és a magyar közművelődés, hanem arról, hogy megnyit tud még megtartani a Bécsből jövő németiségnek az évszázadok óta itt tanyázó német kultúra. Sopron magyarosodása óriási lépésekkel és gőzerővel hat. Nem kell még két olyan évtized, mint volt az utóbbi és Sopronban minden családban otthonos lesz a nemzeti nyelv.

III. Mezőgazdaság.

A legújabb hivatalos adatok szerint Sopron megye területe művelési ágak szerint következőleg oszlik meg: 576.647 kat. hold a szántóföld, 10.600 a kert, 91.294 a rét, 118.007 a legelő, 2.030 a nádas, 25.155 a szőlő, 245.852 az erdő nagysága; 94.684 kat. hold teljesen terméketlen. Szükségesnek tartottam e számokat felsorolni, mert a Baross Károly szerkesztésében közrekerült Magyarország földbirtokosai című műnek Sopron megye című fejezet előszavában olvasható számok hibásak; vagy sajtóhiba esett, vagy oly módon kavartak a számok össze, hogy azokból sehogysem kerithetni meg a valóságnak megfelelő adatokat.

A fentebbi számokban is megjelölt, művelési ágak szerint csoportosított területeken, 51.749 lélek foglalatostokodik, a mi azt jelenti, hogy megyénk lakosságának jó ötödrésze, 28⁴¹/₁₀₀-a foglalkozik mezőgazdasággal. Ámbár a fentebbi számhoz tartózkodás nélkül hozzáadhatni háromnegyedét annak a 28.686 léleknek, a kik a legutóbbi népszámlálás alkalmával közelebbi meghatározás nélkül, napszamosoknak jelentették magukat. Tehetni ezt már azért is, mert vármegyénkben, a városoknak feltűnően csekély száma miatt, nagyon kevés a városi munkára használt napszamosok száma. Utalok egyebekben az előbbeni fejezetre, a melyben megemlitem már, miképen válik nálunk a kisgazdák egy részéből a mezőgazdaságban foglalkozó napszamos. A fentebb mondott 51.749 lélek közül 20.593 a földbirtokos, 44 a bérlő, 193 a tiszték és 7.473 a szolgák száma; a fenmaradt nagy szám a napszamosokat és a családi kisegítőket jelenti.

A milyen arányosan látszik megoszlanı ugyan a mezőgazdasággal foglalkozók száma, épp olyan aránytalanul oszlik meg a birtokolt terület. Az Esterházy hercegi birtokok a mezőgazdaságra lefoglalt területnek negyedrésztét teszik. Vannak járásaink, mint a kapuvári, a csornai, a pulyai és

a kismartoni, a melyekben órákig tartó vasút- és országutak szelik keresztül a hercegi birtokokat. És a hercegi birtokok mellett ott vannak a csepregi járásban ezer holdnál nagyobb birtokai Bauer Ferencznek, Markovics Istvánnak, Széchenyi Imre grófnak, Széchenyi Kálmán grófnak és Heller Richárdnak; a csornai járásban a premontrei rendnek, Egyedi Arthurnak, a győri róm. kath. püspökségnek; a felső-pulyai járásban Zichy Henrik grófnak; a kapuvárban Cziráky Béla grófnak, a győri r. kath. püspökségnek és a pápóczi prépostságnak; a kismartoni járásban Patzenhofer Konrád czukorgyárosnak közel ezer kat. hold tulajdonán kívül minden 100 holdat meghaladó tagozat vagy hercegi birtok, vagy a hercegi birtokokból megváltott községi vagyon. Es hasonlóképen van a nagymartoni járás, a hol ismét csak két czukorgyárosnak van számottevő tulajdon birtoka, a többi 100 holdat egy tagozatban meghaladó birtok vagy a hercegé, vagy ő tőle megváltott községi vagyon. A soproni járásban Széchenyi Béla és Széchenyi Imre grófoknak közel 13.000 kat. hold birtokaik vannak, Solymossy Lászlónak közel 2.000 és a győri püspökségnek majdnem 5.000 kat. holdnyi tulajdona van. Összesítve a felsorolt adatokat, arra az éppen nem kedvező eredményre jutunk, hogy 60 olyan birtokos van a megyében, a kinek 1.000—5.000 kat. hold között változó birtoka van; 3 olyan, a kinek birtoka 5.000—10.000 kat. holdig terjed és 3 olyan, a kinek tulajdona még 10.000 kat. holdnál is nagyobb.

És ha az imént elősorolt adatok mellett azt említem, hogy a hercegi uradalmak hitbizományi birtokok és ugyanilyenek a Széchenyi grófoknak, Zichy Henrik grófnak, Cziráky Béla grófnak és Niczkyeknek birtokai; továbbá ha felemlítem, hogy ezeken kívül kötött birtokok a győri r. kath. püspökségnek, a premontrei rendnek, a pápóczi prépostságnak birtokai Páliban, a czisztercitákéi Klastromban, Ligvándon és Perványon, megadtam Sopron vármegye művelés alá eső, legjobb minőségű földterülete nagyobb felének birtoklási jellegét.

Ime mezőgazdaságunk külső képe: hatalmas nagybirtokok, a melyek forgalma meg van kötve, a melyekből nem hullik el egy talpalatnyi se, hogy megvásárolhassa a kisgazda. Középbirtokosa alig van e megyének; és hiányukat

érezni nemcsak a társadalomban és a közigazgatásban, hanem a mezőgazdaságban is, a melyből hiányzik a kellő átmenet és a nagy gonddal, nyugoteurópai értelemben vett intensivitással művelt gazdaságok, meg parasztgazdaságok között nincsen meg a kellő átmenet.

A középbirtokosok osztályának helyét megyénkben javarészt azon bérlők foglalják el, a kik a nagy uradalmakat részben vagy egészben, hosszúlejáratú szerződések alapján bírják és bérleteiken okszerűen és intensive gazdálkodnak. E bérletek legnevezetesebbjeiről, az Esterházy hercegi uradalmakéiról helyén van itt szólni, mivel azon szerződésekben, a melyek alapján bérbeadtak, meg van az a rendszer is, a mely megyénkben a bérleteknél általán használatos.

Az Esterházy hercegi hitbizományi birtokok, a melyek 1888-tól 1891-ig tartó időközben újabb bérleti szerződések alapján adattak bérbe, megyénkben öt bérleti uradalomra oszlanak. Ezek:

1. a kismartoni béruradalom. Bérlője a ozinfalvi czukorgyár. E béruradalomból ki vannak szakítva, a ruszti és soproni szőlőkön kívül, a kismartoni uradalom egyes kisebb szétszórt parcellái, a melyek 3–6 éves bérleti tartamra parasztbérlőknek adattak bérbe;

2. a fraknó-pecsenyédi béruradalom. Bérlője a félszerfalvi czukorgyár;

3. a szarvkői béruradalom. Bérlője a landeggi czukorgyár (Alsó-Ausztriában);

4. a németkeresztúr-lakompak-kaboldi béruradalom. Bérlője a nagycezeni czukorgyár;

5. a süttör-mexikói béruradalom. Bérlője Feszty Adolf;

6. a kapuvári béruradalom, a mely hat bércsoportra oszlik. Ezek: *a*) a kapuvár-veszkényi, *b*) a földszigeti, *c*) a csornai, *d*) a rábapordány-keczöli, *e*) a szili és *f*) a betleni bércsoport. Mindenik bércsoportot más-más magánbérlő bírja 1890 óta, a mikoron a kapuvári uradalmat bérlő Agricola-részvénytársaság feloszlott.

A hercegi birtokok bérletei — és példájukon a megyében levő hitbizományi birtokok és nagy uradalmak legtöbbje — hosszú bérletek; tartamuk 20–24 év között változik. A bérszerződések legnevezetesebb pontozatai azon rendelkezések, a melyek a mezőgazdaságra vonatkozó szabály-

zatokat írják körül, mivel az erdőségek, az erdőtörvény értelmében, a miniszterileg jóváhagyott üzem szerint kezelteknek. A bérszerződések kikötik, hogy rétet és legelőt feltörni nem szabad. A hitbizományi igazgatóságnak joga lévén kiküldött tisztviselői által a bérleteket bármikor és bárhol megvizsgáltatni, kártérítésen kívül még birsággal is sújthatja azt a bérlőt, a ki a szerződés mezőgazdasági szabályzata ellen, a szerződésben megjelölt eshetőségek szerint vét. Kikötik a szerződések, hogy kétszer egymásután ugyanazon földben, ugyanazon szemes gabonát vagy kapás növényt termelni nem szabad. Erős korlátok közé van szorítva a cukorrépa-termelés, a mennyiben cukorrépát csak az erre különösen alkalmas területen szabad termelni. Az alkalmas terület megválasztása közösen történik a bérlő és a tulajdonos megbízottjának közbejöttével. Az ezek által kijelölt cukorrépa-termelésre alkalmas területnek — tekintettel arra, hogy a cukorrépa mindenképpel nagy mértékben kiszívja a föld termőképességét — csak egy negyedrészt szabad egy évben répával beültetni, úgy, hogy egy és ugyanazon parcellára csak minden ötödik évben kerül répaültetés. Nagy birsághoz van kötve annak az általános tilalomnak áthágása, miszerint trágyát eladni nem szabad, hanem fel kell azt használni a bérleti birtokon. Tilos egyben a szalma- és a szénaeladás is, kivéve a süttöri és kapuvári uradalmakat, a melyekben aránytalanul sok a rét. E két uradalomra csak annyiban kötötte meg a hitbizományi zárgondnokság a szabad széna- és szalmaeladást, a mennyiben minden száz holdnyi területre eső 30 holdnyi rét termésének eladása van a birtok javára megtiltva. A lábas jószág számarányát nem határozzák meg olyan mértékben az újabb szerződések, a melyek szerkesztésével a zárgondnokság igazgatója dr. Deszkássy Boldizsár volt megbízva, mint meghatározták azok a szerződések, a melyek keretében Horváth Boldizsár zárgondnoksága alatt adattak bérbé az ozora-dombovári uradalmak. Ezen szerződésekben szám szerint van kikötve, hogy hány darab és milyen fajú jószágot kell a bérlőnek tartania és hány esetben és milyen számarányokban pótolhatja az egyik faj a másikat. Az új bérletek szabad kezet hagynak a bérlőnek a jószágért tartás mennyiségére nézve, de e szabadalommal szemben külön gondoskodtak a bérletek trágyázásáról az utolsó

években. Ezekre vonatkozólag azt rendelik a szerződések, hogy köteles a bérlő, a bérlet utolsó hat évében, felváltva megtrágyázni a bérlet egyharmadát és pedig olyképen, hogy vitet minden holdra három adagot, számszerint 125 méter-mázsa trágyát.

A hercegi hitbizományi uradalmak bérleteiben kikötött gazdálkodási szabályok, párosulva a bérlők anyagi érdekeivel, olyan gazdaságokat teremtettek Sopron megyében, a melyek láttára éppen nem olvasni csodálkozással azon évről-évre megújuló ténytet, hogy Sopron megye a búzatermés szempontjából éppen úgy, mint a legtöbb termény termelési eredményének tekintetéből legelőll áll. A hercegi bérletek, a melyekben nemcsak az írott szerződés szerint kell intensive gazdálkodni, de a hol az önérdek kellő méltatása nagy feladatokat tűz a bérlő elé, mintául szolgálnak a többi uradalmak 10—25 évi időtartamra kötött bérleteinek és nemes versenyben fáradozva kamatoztatják észszerűen tőkéjüket és fáradozásukat. Es így van a parasztbirtokokkal is, a melyek a hetvenes évek gazdasági bajait java részben kiheverték már, kivéve azokat, a hol a gazda könnyelműsége és a czukorgyárak befolyása elzárta a példát adó birtokok tanulságai elől a beútat. Közös legelők alig vannak; az ugar-rendszernek nálunk már nyoma sincsen; a paraszt is szabadon változtatja a talajt, a szerint, a mint intensiv megmunkálással ebben vagy abban vár többet. A sopronmegyei parasztbirtokokon csak ritkaságszámba megy a tarló. A máshol ugarnak hagyott területek javarészen megyénkben bükkönyt, lóherét, vagy más takarmányfélét termelnek. Nem ritkaság látni, hogy a ma learatott területen siet a gazda keresztbe rakni gabonáját, hogy azt holnap eke alá kerítse és felszántsa. Van is e megyének a sok elszegényedett mellett olyan jómódú parasztsága, a mely párját ritkítja. Adóssága kevés, avagy csak azért van, mert ingatlant vásárolt. A hetvenes évek kimondhatatlan nyomorából úgyszólván teljesen kilábalt és tőkét gyűjtött, a mely feljogosítja, hogy bármi áron is, de egy talp alá tartozót se engedjen át másnak földjéből. Azok az apró birtokok, a melyek a hetvenes években a Rábaközben a paraszt kezéből a kereskedőbe kerültek, most lassan ismét visszajutnak a régi gazda birtokába.

Hatalmas tényezője mezőgazdaságunk fellendülésének az

a közmondásos élelmesség, a mely a sopronmegyei magyar parasztot jellemzi és a mely már régebben ráoktatta a marhahizlálásra. A Répceze egész mentén marhát hizlal és marhával kereskedik a nép.

Mezőgazdaságunk előrehaladott volta mellett leghangsúlyosabban beszélő tanu egyrészt cukorrépatermelésünk, másrészt az az arány, a mely megyénkben a termőföld nagysága és a holt meg az élő instructió között van. Ez utóbbit katasztrális holdanként, átlag 80—120 forintra becsülik. Ezen összegből pedig a legalacsonyabb is arról tesz bizonyosságot, hogy gazdaságaink gépekkel és lábas jószággal kitűnően vannak felszerelve és arányban vannak ellátva ahhoz a jelentékeny termeléshez, a melyet megyénk producál és a melynek illusztrálására el kell mondanom, hogy a tavalyi termési viszonyok között, őszi búzából termett egy hektáron átlag 18⁹⁰ hektoliter, tavasziból 17⁸⁹, őszi rozsból 17⁶⁸, tavaszi rozsból 18⁶⁷, kétszeresből 17³⁵, őszi árpából 20³⁷, tavaszi árpából 22³⁶, őszi repceből 8³³, tavaszi repceből 9⁷⁶, zabból 25⁰⁴, tengeriből 26⁷⁸. Ha ehhez hozzáveszem, hogy 23⁵ millió kilogramm cukor termelésére való répat termelt megyénk a learatott területnek 6⁴⁵/₀-án, e jelentékeny productionnak bizonyára igen nagy részét irhatjuk megyénk talajának természetadta elsőségeinek javára, de nagyobb részét annak az intensiv gazdálkodásnak kell betudni, a melylyel a sopronmegyeiek, gazdák és bérlők egyaránt, művelik földjeiket.

A mezőgazdaság számára felhasznált földek jó állapotát, erejét és jövedelmét közvetve is igazolják azok a magas árak, a melyekért a mezőgazdaság művelésére használt földek elkelnek. Átlag 400—600 forintért adnak egy katasztrális holdat; de nem ritka, hogy a csornai, kapuvári vagy a soproni járásban 1000 forintot is megadnak egy katasztrális holdért, még akkor is, ha nem a pretium affectionis toldja az értékét. Olyan esetekben, a mikor ez is közbejátszik, adnak egy holdért többet is. És ez gyakorta van, mert a paraszt birtokosnak minden vágya a földszerzés és a megszerzett nagyobbítása. De ez utóbbira, épp a nagybirtokok folytán, ritkán van alkalma. Ha itt-ott eladásra, vagy dobra kerül egy csekélyke, minden szomszéd kapva kap utána és hatalmas tempóban veri felfelé. Nem ritkaság, hogy a Rábaközben

1200—1600 forintot is adnak egy katasztrális holdért, főképp ha az eladásra kerülő terület nem volt nagyobb egy holdnál.

És ilyen kicsinyke, nagy összegben, de még mindig nem áron fölül, sok föld került eladás alá az utóbbi időkben, épp a Rába mentén, azon szétdarabolások folytán, a melyek a Rába szabályozásával karöltve jártak. A Rába, a melyről föntebb szólottam, a legrakonzátlanabb kerülésekkel, a legtekervényesebb fordulatokkal haladt a megye határszélén, évente óriási pusztításokat okozott épp az által, hogy medrének folyása girbe-görbe kanyarulatokban haladt felfelé. E meder tekervényes útja és ennek folytán a víz szabálytalan esése volt az okozója annak, hogy a rábamenti birtokok óriási része évente sokat szenvedett a Rába kiöntéseitől. A Rábaszabályozó-társulat is ebben ismervén fel a baj egyik legjelentősebb kútforrását, szabályozási munkálatainak legnagyobb része abból állott, hogy hol új medret ásott, hol átvágásokat, lassú esésű kanyarulatokkal járó metzéseket készíttetett, hol pedig a medertől kisebb-nagyobb távolságnyira magas töltésekkel határolt árterületet szakított ki. Az így megejtett szabályozási munkálatok folytán sok birtokot szaggattak darabokra és a birtokos, a kinek eddig egy tagban volt birtoka, most több darabra tépett jószágát csakis hidakon és kompokon keresztül látogathatja meg. Épp ez idő szerint van folyamatban a guari birtokosoknak, nevezetesen pedig a vághi Guaryaknak pere, a melyben birtokuknak az elszaggatás folytán bekövetkezett értékesökkenéseért kérnek kárpótlást. De ez csak spontán jelenség. Gyakoribb az, hogy a birtokos eladta az elszaggatás folytán itt-ott elmaradt darabot, csücsöt vagy szeletet, a mely a Rábának új medre által, a birtok zömétől messzebbre vagy olyan helyre került, a hova legalább is kényelmetlen volt eljutni. Igaz ugyan, hogy az eladások nem voltak rohamosak és a föld árára csak épp úgy nem gyakoroltak semminémű hatást, mint nem gyakorol arra a kenyérárúk roppantul leapadt ára. Hanem megvolt az a negatív hatásuk, hogy elkeserítették a soproniakat a Rábaszabályozó-társaság iránt, a melynek sok más, részben eddig is jeleztem okokon kívül, még az osztályozás miatt sem barátai.

Az osztályozásra vonatkozólag tudni kell, hogy a Rábaszabályozó-társulat, mint autonom testület, teljesen önjogúlag

intézi a fennálló és különösen a Rábának és mellékfolyóinak szabályozására alkotott 1884: XXIII. és 1885: XV. törvény-cikkelyek értelmében belügyeit. Autonom jogainak egyik legnevezetesebbike, hogy megszabhatja a szabályozási munkálatok után kivetett szabályozási illetéket, az ártérbirtokosok vízszabályozási járulékát. Esetleges félreértések, alaptalan panaszoknak idejekorán útját veendő, a teherviselés kulcsát előlegesen állapították meg. Mikoron ez meg volt, kiadta a társulat az előleges teherviselési kulcs ideiglenes kiigazítását tartalmazó utasítást, a melyet, a szabályozási munkálatok befejezése után, a végleges kiigazítás fog követni. Az utasításokban, az ártéri osztályozás képezi a teherviselés kulcsát. A soproni birtokosok nagy száma ezzel szemben azt kívánta, hogy a teherviselési kulcs alapját bizonyos fix-pontok képezzék, a melyeknek alacsonyabb vagy magasabb fekvése adja meg a teherviselés kulcsát. A fix-pontokat, mint teherviselési kulcsot meghatározó tényezőket már azért is melegen pártolták a soproniak, mert félve-féltek attól, hogy a szabályozási terhek hozzájárulásának alapját a vízborítás, e nagyon is változó jelenség fogja képezni. És félelmük nem volt alaptalan. A társulat ez utóbbit vette a teherviselés kulcsául és erős oppositíóba kergette a soproniakat, a kik a vádak és a panaszok egész halmazával húzakodtak elő. Mindenekfölött azt panaszolták fel, hogy őket hatalmi szóval, beleparancsolták ez érdekelttségbe, holott lehetetlen a soproniaknak megfelelő mértékkel mérni a győriek szükségleteit, a kiket három nagy folyó összetorkolásának nagy veszedelme fenyeget. A sopronmegyeiek, épp a Rábaköz birtokosai, nem a Rábától, hanem a belvizektől és a vadvizektől szenvednek legtöbbet; ezek csapásai ellen óhajtanának védelmet és ezek csapásai ellen kívánnák magukat csatornázásokkal megvédeni. Ámde a szabályozás a belvizek levezetésére még csak azt se tette, hogy a főcsatornát odaépitette volna a zsilipek közvetlen közelébe; a vadvizek levezetését pedig teljesen lehetetlenné tette az által, hogy a Rába árterét szilárdan épített, hatalmas töltésekkel határolta be és a töltéseket — a mi különben alig is volna lehetséges — keresztül metszetni nem engedi, nehogy az ideiglenes metszések és rések a töltések épségét és szilárd voltát megrontsák. És a mig így a sopronmegyeiek — értem a megye keleti részének lakóit — a Rábaszabályozó-társulattól

épp legvitálisabb bajaikra nem kaptak orvoslást, addig más részről erős adózás alá vetették őket egy olyan utasítás alapján, a mely teherviselési kulcsnak az ártéri osztályozást vette föl és a mely mellett a soproniakat benntartják az ártéri érdekeltségben azon jogcímen, hogy területük is mutat vizboritást, megadóztatván őket annál erősebben, mennél mélyebben fekszik a föld, holott annál kevesebbet képes a tulajdonos fizetni.

Folytatólag szavá óhajtván itt tenni a mezőgazdaság egyes ágainak művelése körül szerzett tapasztalataimat, mindenekelőtt arról kell megemlékezniem, a mi volt, de a mi sajnos, már nincsen: dohánytermelésünk. Vittnyéd, Sarród, Szárföld, Hővej, Himód, Babóth, Kapuvár és Gartha határaitban, messze vidéken híres dohány termett. De — azt mondják — hogy a túlságosan nagy dohánycsempészet miatt az állam megvonta a birtokosoktól a dohánytermelési jogot.

Dohánytermelésünket elvette az állam; szőlőművelésünket apasztja a phylloxera.

Phylloxera-vész. Három évvel ezelőtt a megyei gazdasági egyesület titkára, Kobza Sándor, térképet készített arról, hogy szőlőinket mekkora területen pusztítja a phylloxera és megbízható adataival azt bizonyította, hogy a megye szőlőterületének alig 2°/_o-a van phylloxerával megfertőzve. De immár három év után ez a térkép elavult, mert néhány község kivételével, — ezek Sércz, Széleskút, Okka, Klimpa és Fehéregyháza — hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de mindenütt van phylloxera. Mindazáltal mondhatni, hogy a veszedelemnek ma még csak elején vagyunk, mert ha meg is van állapítva, hogy már elterjedt mindenfelé: az az óriási áldozat, a melylyel a szőlők megmentésén fáradoznak, lehetővé tette, hogy a pusztulás rohamának gát vettessék. Tényleg nem becsülik 1000 katasztrális holdnál többre azt a szőlőterületet, a melyet a phylloxera — támogatva a nép közönyétől — elpusztított. De hogy ennyire is szaporodott, csodálni lehet; mert páratlan az az áldozatkészség és önzetlen buzgalom, a melylyel magánosok épp úgy, mint a megyei gazdasági egyesület, továbbá Ruszt, Kis-Marton és Sopron szab. kir. városok a szőlők veszedelmét meggátolni iparkodnak. A gazdasági egyesület titkára, faluról falura járva, száznál több előadást tartott a phylloxeravészről és annak korlátozásairól.

A gazdasági egyesület egyben szénkéneg-bizományi raktárt is tart és évente 3—4000 kg. szénkéneget ad el. De minden oktatást felülmúl, eredményben is, az az önzetlen és sok áldozattal járó tevékenység, a melyet a phylloxera szőlők termésének biztosítására vármegyénk néhány előkelősége, főképpen Renner Henrik, harkai ev. lelkész tesz, a ki a szénkénegezésnek és az amerikai szőlővesszők ültetésének lelkesítő apostola.

A szénkénegezés és az amerikai szőlővessző mentette meg eddig — a mennyiben megmentésről szólhatni — Sopron, Ruszt, Kis-Marton, Nagy-Höflány, Balf, szóval az egész fertővidék bortermelését. Példával és áldozattal Sopron városa járt elől, megalapítván 14.000 forintos költséggel a János-szőlőtelepet, a melyen amerikai vesszőket termel eladásra. 1893-ban 488.350 darab vesszőt adtak el és a vásárlók nemcsak hazánk legtávolabbi vidékeiről kerültek elő, mert az eladott vesszők összegének felét Horvátországba, Szlavoniába és Ausztriába exportálták. A soproniak fele áron kapják a vesszőket és ingyen vesznek részt azokban a tanfolyamokban, a melyekben a telep vezetője, Vetter Pál, az oltás mesterségét tanítja; tanításának eredményét legjobban talán az igazolja, hogy Sopronban már évek óta szüretelnek ámbár csak igen korlátolt mennyiségben amerikai vesszőkön termelt szőlőt és már három ízben tartottak kiállítást az amerikai alanyokon termesztett szőlőkből.

A phylloxera fellépésének első korszakában a városi törvényhatósági bizottság phylloxera-szabályzatot készített; e szabályzat az irtást rendelte el gyógyítószernek. De ez nem hozta meg a várt eredményt; másrészt pedig majdnem forradalmat támasztott a gazdapolgárok közt, a kik nem akartak hinni a phylloxera létezésében és agyonütéssel fenyegették az . . . . urakat; mindenekelőtt a phylloxera-biztost, a kinek az irtást később csak fegyveres assistentia alatt lehetett végezni. És részben a nép izgatottsága, de főképpen az a tapasztalás, hogy következetesen folytatva az irtást, hovatovább ki kell majd irtani a város egész szőlőterületét, megváltoztatták a phylloxera-szabályrendeletet és ez idő szerint a szénkénegezés meg az amerikai vesszők ültetése járja; ezek közül a *Riparia portalis*, a Jaques, York's madeira, Othello, Elvira és Clinton szépen hajtanak és dúsan teremnek.

Sopronon kívül Ruszt és Kis-Martont tettek nagyon sokat a phylloxeravész ellen és hogy e városoknak hajdanta is virágzó bortermő határai még ma is bőven adják a termést, azt egyedül a városok vezető férfiainak és egyes áldozatokra kész polgárainak köszönhetni. Ruszt városának 535 katasztr. holdnyi szőlőterületén ma éppen olyan virágzó szőlőtermelés van, mint volt hajdanta. De példátlan is az a tevékenység és erély, a melyet a védekezés körül a város polgármestere Conrád Lajos, rendőrkapitánya Magyar László és Hackl János néptanító kifejtének. Ha Ruszton kipusztul a szőlő, koldussá lesz a kitünő boráért szab. kir. városi rangra emelkedett és szőlőgazdaságból dúsgazdaggá lett polgársággal dicsekvő, legkisebb szab. kir. város. Ez a tudat sarkallta tette a rusztiakat és amerikai vesszőkkel meg szénkénegezéssel veszik útját a phylloxeravésznek. Az intelligencia és a parasztság egyaránt otthonos a védekezési és oltási munkálatokban. Tanítójuk, a Wolff és fiai európai hírű kismartoni borkereskedő czégnek megbizottja, Kóber János, a ki a mondott czégnek Ruszton alapított amerikai szőlőtelepét igazgatja. Wolffék a ruszti amerikai szőlőtelepen áldozatot nem kimélő bőkezűséggel termelik a legkitünőbb amerikai vesszőket, a melyeket potom áron, gyakorta ingyen osztanak szét a kismartoni és ruszti szőlőtulajdonosok között, egyben a két határ szőlőbirtokosainak rendelkezésére van bármikor a telep szőlőekéje is.

Ruszt példáját követi Kis-Martont, a hol a városnak szintén van amerikai szőlőtelepe és a hol dr. Schreiner Sándor oktatja és vezeti a népet nagy tudással és ritka bőkezűséggel.

A phylloxera-irtás, illetőleg az ellene való védekezés, kezdetben a vármegyei gazdasági egyesület kezeiben volt; de mikor a vész komolyabb jelleget öltött és fellépett, hovatovább, nagy védekezési követelésekkel a peronosperaviticola is, megalakult a középponti phylloxera-bizottság, a mely a vármegyei járások számára arányosan hét albizottságra osztott, hogy minden járás igényeit és érdekeit kellő figyelemre méltathassa.

A megye területén 114.099 kat. holdnyi erdő terül el; ebből 9.775 kat. hold Sopron város tulajdona. Az egész területből 93.248 kat. hold, vagyis 81,7% az 1879. évi XXXI. törvényczikk 17. §-ának rendelkezései alá kerül és mint ilyen

állami ellenőrzés alatt van; gyakorolja ezt közvetlenül a szombathelyi kir. erdőfelügyelőség.

Az erdőtalajok megoszlása a következő: véderdő 112 kat. hold (0.09⁰/0); feltétlen erdőtalajon áll 78.597 kat. hold (68.89⁰/0); nem feltétlen erdőtalajon áll 35.390 kat. hold (31.02⁰/0).

Fanemekre vonatkozólag következő a megoszlás: tölgy terem 53.639 kat. holdon; bükk- és más lombfák teremnek 33.404 kat. holdon; fenyőfák vannak 27.056 kat. holdon.

Az erdőtalajok megoszlása körül feltűnő a nem feltétlen erdőtalajnak, vagyis az olyan talajnak nagy százalékszám, a melyet más gazdasági célokra is lehet használni.

A fanemek eloszlására vonatkozólag el kell mondanom, hogy a megye keleti részét képező csornai járásban, a Rába árterületein különféle fűzek és nyárfajok tenyésznek. E vidéken a fűzek, talajszáritó képességüknél fogva, igen fontos szerepet töltenek be. Otthonos itt a fűzekon kívül még a tölgy is, a melyet a járás északi részében a kőrisfák váltanak fel. A kapuvári járásban már sokkal sűrűbb a tölgy és otthonos az akác is, a melyet a falusi gazda már ezért is szívesen tenyészt, mert talajigényei igen szerények és mert fáját számfának lehet értékesíteni. A csepregi járásban a tölgy, a cser és a gyertyán testvériesen osztozkodnak.

A megye többi négy járásában, a melynek talaja halmos, majd hegyes, már otthonos a fenyő, a mely mellett csak elvétve találni leginkább elhanyagolt községi erdőkben nyírfát; de van elegendő tölgy, bükk, kőris, vizenyős helyen éger is.

Épületfát csak a hercegi uradalmak termesztenek; a kisbirtokosok, a községek és a zsellérek a termelt fából mindennek fölött saját szükségleteiket fedezik, a melyek a tüzelésnél, szerszámkészítésnél, silányabb igényű épületnél alig terjednek messzebb. Itt-ott akad egy birtokos, a ki a hasított szőlőkarók termelésére is gondot fordít. De még csak megközelítőleg sem készítenek eleget és a szükséges szőlőkarók legnagyobb részét Felső-Magyarországból kell importálni.

Erdőink állapota általában kielégítő, ámbár még sok helyen látni azt a rablógazdaságot, a melyet a községi és úrbéres erdőkben űztek az 1879-ik évi XXXI. törvénycikkely életbeléptetése előtt. Természetes, hogy mióta az erdőgondnokságtól és nem a községtől függő erdőőrök vannak hivatva

az erdei gazdaságot ellenőrizni, a miniszterium által jóváhagyott gazdasági üzemterveket mindenfelé respectálják.

Állattenyésztés. A megye virágzó mezőgazdaságának hatalmas részét képezi az állattenyésztés, a melynek alapkövetelményeire közvetve utaltam a czukorrépatermelésnél és az Esterházy hercegi hitbizományi birtokok bérleti szerződéseinek azon pontozatainál, a melyek a trágyázásra és a széna, meg a szalma eladásának tilalmára vonatkoznak.

Hatalmas bérleteink és nagyobb gazdaságaink gazdálkodási elvein kívül nagyban hozzájárul állattenyésztésünk fellendüléséhez és állandóan magas fokon való megtartásához az a tevékenység, a melyet a megyei gazdasági egyesület és ennek élén a legkiválóbb gazdák, főkép az elnök, Otcoska Béla, kifejtének. Nekik segédkeznek azok a gazdakörök, a melyek Süttörön, Lövön, Domonyán, Beőn, Pórládonyban, Ujkéren és Pecsényéden alakultak, hogy a mezőgazdasági és állattenyésztési kérdésekben az önképzés és az önszegély útján adjanak tagjaiknak kellő útbaigazítást. Valóságos expozitúrái ezek az egyesületnek, a mely intézkedéseiben rájuk támaszkodva éri el nagy sikereit. Egyike ezeknek a cserebogárirtás, a melyet csekély jutalomdíjak árán olyan mértékben és olyan eredménnyel indított meg az egyesület a beváltási állomásokon, hogy a kormány mint példaadó mintára hívta fel rá a gazdaközönség figyelmét.

A legutolsó hivatalos számítás a loállományt tizenhét-ezer darabra, a szarvasmarhák számát 73 ezernél is többre, a juhokat 62 ezerre, a sertésállományt pedig 35 ezerre becsülte. A mennyiben a felsorolt számadatok nem felelnének meg megyénk terjedelmes takarmányterületének, annyiban, de azon túl is nagy arányokban múlja azt felül az állatállomány minősége. Igazolja ebbeli állításomat már a loállomány is, a melynek szám- és minőségbeli elmaradottságában épp az utolsó évek folyamán némileg számot tevő javulás következett be. A szó valóságos értelmében vett *lótenyésztést* majdnem kizárólagosan csak a megye déli járásaiban lakó magyarajkú lakosság folytat; a míg a megye délnyugati és északi részén lakó németek jobbára csak csikók nevelésével foglalkoznak. Némiképpen ennek a visszás helyzetnek megszüntetésére vagy legalább is csökkentésére irányult a gazdasági egyesület munkássága, a mikor három évvel ezelőtt Eszterháza közös

csikólegelőt bérelt. Sajnos, hogy épp a tavalyi és a harmadévi takarmány viszonyok, meg a közben föllépő elemi csapások folytán a legelőt majd minden évben kora ősszel kellett beszüntetni és mivel a gazdasági egyesület e téren még egyéb bajokkal is küzdött, kénytelen volt ez idén a közös legelőt végleg megszüntetni, továbbra is a gazdák jóakarátára bízva azon óhajlás teljesítésével, miszerint a megye keleti részében lakóknak is legyen módjukban jó csikókat nevelni. Jellemzi még a magyar községeket (a kapuvári, csornai és soproni járásokban), hogy szép, de alacsony lovaik vannak. A német és a horvát községek lovai ellenben nehezek, hidegvérűek és idomtalanok; rendszeren mint 3—6 hónapos csikók kerülnek a Muraközbe, hol istállóban, gondos tartásban növekednek 1½—2 éves korukig, e közben megszoknak a kocsi-rúdhoz is illeszkedni és mivel munkabírók, keresettek is. A soproni lóvásárokat e lovakért látogatják igen sokan külföldről és a budapesti, a bécsi serfőzők és fuvarosok nagy részben a soproni piacon vásárolják teherhúzó lovaikat, gyakorta 1200—1400 frtot fizetve párjáért.

Ménes nagyon korlátolt számban van a megyében. A létezők legjelesebbjei ezek: Dr. Egyedy Arthur angol telivér ménese Egyeden; 1885-ban alapította, néhány telivér kanczát importálva Angliából. Az egyedi ménés versenylovakat tenyészt és az ivadékok egyike-másika már díjat is nyert a budapesti meg a bécsi versenyekben. Berg Miksa báró Földszigeten tartja angol-arabs félvér ménését, a melyet 1860-ban alapított. A tenyésztés célja kitartó hátas és kocsilovakat nevelni. A győri róm. kath. püspökség szanyi angol-arabs félvér ménese 1870-ben alapított és szép alakú fejjel, erős, széles háttal, erős vétagokkal bíró hátas meg kocsiba való lovakat nevel. Rummerskirch Arthur báró 1892-ben alapított Rába-Pordányban angol-félvér ménest, hogy jó és kitartó lovakat tenyésztessen gazdasági célokra; e végből a már birtokában volt félvér kanczákhöz telivér ménlovakat bérelt. Otcoska Béla, a megyei gazdasági egyesület elnöke, Kövesden tart nehéz minőségű perseron és muraközi keverékből álló lótenyésztetet, a melyből kevesebb igás lovak kerülnek ki. Van lótenyésztete Bauer Ottónak is Tormáson.

Vármegegyénk nagy kiterjedésű és istenáldotta legelőin gazdáink mindenkoron űztek *szarvasmarhatenyésztést*; de min-

denek fölött elismerésre méltó irányban indult ebbeli munkásságuk, a mióta megyénk mezőgazdasága a nagy és szolid bérletek, meg a cukorrépatermelés által intenzivitásban nagyot haladt, de főkép a legutolsó évek óta, párhuzamban a gabonárak rohamos esésével és a mikoron a szarvasmarhatenyésztés fellendítésére és okszerű üzésére a mezőgazdasági egyesület és annak vezető férfiai legjobb tudásukat és áldozattal párosult buzgalmukat vetették latba. Nyilvánult pedig a gazdasági egyesületnek közbenjárása: a jó apaállatok kiosztásában, a tenyészállatok megvizsgálásában és végül a bikanevelőtelepek létesítésében.

A jó apaállatok kiosztása céljából a gazdasági egyesület időközönként kitűnő minőségű bikákat vásárolt és azokat eladta a községeknek, a vásárlási áron, azzal a könnyebbitéssel, hogy a községek három, félévénként törlesztendő részletekben fizethették ki adósságaikat, a melyek után kamat nem járt. Volt rá sok eset, hogy a szegényebb községeknek 10—40°/o-os árengedménnyel adta el az egyesület a bikát.

Ám ez áldásos eljárás csak ideig-óráig könnyebbitett a bajon. A kiosztott bikák száma nem volt képes ellensúlyozni a gazdák könnyelműségét és ámbátor az egyesület harmad éve is 31 darab szimenthali bikát osztott ki, hova-tovább azt kellett tapasztalnia, hogy a paraszt birtokoson kevésbé van segítve, mert ez a borjút igen fiatalon, 1¹/₄—1¹/₂ éves korában, bocsátja bika alá és a bikaborjak is oly korán használtattak, hogy a jó apaállatok hatása nem volt arányban a fáradsággal és az áldozattal. A jelzett anomáliának részben való ellensúlyozására elrendelte a vármegye közigazgatási bizottsága — a gazdasági egyesület intenciói szerint és ajánlatára, — hogy a tenyészapaállatok megvizsgálása nem, miként eddig, évenként egyszer ejtendő meg, hanem kétszer: ősszel és tavasszal. Egyben megtoldotta a tenyészapaállatok megvizsgálására vonatkozó szabályrendeletet azzal a nagyon eredményesnek nyilvánult intézkedéssel, hogy a tenyésztésre elfogadott bikák a szabályszerű igazolványon kívül még szembeötlő jeggyel is elláttassanak. És ebből kifolyólag vármegyénk területén a tenyészapaállatok a gazdasági egyesület kiküldöttjének és az állami állatorvosnak közbejöttével évenként kétszer vizsgáltatnak meg. Elejét veszik ez által annak, hogy a községek a

későre nyúló vizsgálat által akadályozva legyenek kellő időben beszerezni a szükséges apaállatot; de elejét veszik annak is, hogy az igazolványokkal visszaélések történjenek, mert a megvizsgált és jónak talált tenyészapaállat szarvára raégetik a megvizsgálás keltét és számát, a minek folytán lehetetlen, hogy a visszatartott igazolványokkal selejtes bikákat áruljanak.

Ám ezen intézkedés sem jelentette még betetőzését annak az okszerű tevékenységnek, a melylyel a megyei gazdasági egyesület elnöke azt czélozta, hogy jó bikákkal bővelkedve, a megyei szarvasmarha-állományt minőségileg is kiválóvá tegye. Tavaly elhatározta az egyesület, hogy bikanevelő-telepeket létesít. E czélből — számolva a maga szerény anyagi erejével és a földművelésügyi m. kir. miniszterium részéről felajánlt hatszáz forinttal, — öt bikát vásárolt, továbbá szerződött olyan öt birtokossal, a kiknek szarvasmarha állományát jónak ismerte. A szerződés értelmében a gazdák mindegyike kapott egy bikát ingyenes használatra, de azzal a kötelezettséggel, hogy harmincz kiválasztott tehenet a bikával együtt külön kell tartatnia. Az így nyert bikaborjakat kétszáz forintért vásárolja meg — szintén szerződés szerint — az egyesület és elárverezteteti azokat a községek között. Így jutnak a vásárló községek jó fajtájú bikákhoz. De az egyesületnek imént vázolt eljárása a szegény községeknek is javára szolgál, mert a bikaborjuk árverezésénél a kétszáz forinton felül elért többletet az egyesület a szegényebb községeknek ajándékozza, nehogy a gazdagabb községek által az árveréseknél legyűrve, jó bikákat ne vásárolhassanak. A bikanevelőtelepeken eddiglen már harmincz bikaborjút bélyegeztek le, a melyek már részben el is adattak.

Megyénkben a nyugati fajta szarvasmarha otthonos; magyar fajta most már csak egy uradalomban — a kapuváriiban — van. Már a községi gulyák is keresztezettek. A magánbirtokokon a pinzgaut, hollsteinit, münzthalit, bern-simmenthalit és egyben még magyart is tenyésztik. Legnevezetesebb tenyészete Berg Gusztáv bárónak van Kapuvárott. Gulyáját még 1807-ben alapították azokból a tehenekből, a melyeket Esterházy herczeg híres gulyáiból tereltek a kapuvári uradalomba. Idők folyamán a mezőhegyesi gulyából, majd Csáky gróf kőrmödsi gulyájából, kerültek bikák Kapu-

várta. A tenyésztés odairányul, hogy erőteljes, kitartó, könnyen hizó, igavonó állatokat neveljenek. A gulyából ez idő szerint kiszakítottak 50 tehenet, hogy ezek képezzék a törzsgulyát, a melyről törzskönyvet is készítettet a tulajdonos. E számottevő gulyát, a mely egyben vármegyénkegyetlen magyar gulyája, Berg Gusztáv báró megtoldotta Veszékenben mintatehenészetel, a melyben pinzgai és hollsteini fajokat tart. A jelenlegi létszám: 95 pinzgai tehén és 98 üsző, 4 bika, továbbá 35 hollsteini tehén és 1 bika. A pinzgai tehenek tavaly átlagban 3025 liter tejet adtak; a két legjobb fejű átlagban naponként 19—20 litert. A tejet Sopronba szállítják, a hol a tejszövetkezet értékesíti.

Berg báró tehenészetén kívül vannak még a megyében jelentékeny, bár nagyságra szerényebb körű, tehenészetek. Őzvegy Guary Istvánné Vághon tart tehenészetet, a melyben 1 bika és 32 tehén van. Högyész Bélának Szil-Sárkányban van tehenészete, a melyben 1 bika, 37 tehén és 21 üsző van. A tenyészetről törzskönyvet vezetett a tulajdonos. A környékbeli községek és uradalmak itt vásárolják bikáikat és a nevelésre szánt üszöket. Nagy Sándor csernelházai tehenészetébe Albrecht főherczeg mosoni uradalmából került az első tenyészanyag. A jelenlegi állomány 1 bika, 25 tehén és 19 üsző. A tenyésztés főczélja a vajtermelés. A tejet vajjá dolgozzák fel és külön e czélra Thüringiából importált ládákból szállítják Bécsbe, a hol átlag 1 frt. 60 krért adják el kilóját. Széchenyi Imre gróf 1882-ben alapította horpácsi tehenészetét Svájcából hozott tehenekkel és ugyanonnan ide került egy bikával. A tenyészet czélja jó, egészséges ökröket és bikákat nevelni; ez utóbbiakért 200—250 frtot kap átlag az uradalom. Cziráky Béla grófnak Dénesfán van tehenészete, a melyben feketés-tarka színű, finom puha bőrű állatokat tenyésztenek tejtermelés czéljából. A felsoroltam tehenészetek nyomán jár Rupprecht Olivér tehenészete Sajtoskálon, Solymossy Lászlóé Lózson, Bornemisza Gábor báróé Ságbon, Rothermann Rezsőé Pecsényéden, Széchenyi Kálmán grófé Ujkéren, Rozinger Adolfé Kisfaludon és Srobl Gézáé Szillben.

A *juh*tenyésztés állapota megyénkben kevésbé kedvező, a mennyiben a juhok száma folyton apadóban van. A finomabb fajták tenyésztését majdnem teljesen abbahagyták, mivel a finomabb gyapjú piaci ára állandóan csökken. Még csupán

csak a nagyobb birtokosok gazdaságában és a jobb módú rábaközi parasztok birtokain akadni juhnyájakra, a melyek többnyire merinók electoral-negretti jelleggel. A gyári gazdaságok több év óta a soutolown és leicester keresztezéseket tenyésztik és keresztezéseikhez a rábaközi merinók szolgáltatják az anyagot. A keresztezésekből származott egyeseknek gyapjú- és húsmennyisége minden várakozást föltümul.

A *sertéstenyésztés* annak daczára, hogy uradalmaink csak a legutolsó évek óta foglalkoznak vele — s eddigelé csak a parasztbirtokosok és a köznép üzte — minőségileg és mennyiségileg egyaránt kielégítő. Az apaállatokat eddig csak a kanászok tartották; de a mióta a gazdasági egyesület e téren is fokozottabb tevékenységet fejt ki és tavaly több jóvérű apaállatot osztott ki a községi csürhék számára, a jövőre határozott és terv szerint előkészített fellendülés várható. Legelterjedtebb, de egyben a legkedveltebb is a gyorsan fejlődő, jól hizó magyar mangalicza és az angol york és berkshiri; ez utóbbiakat különösen kedvelik azokban a községekben, a melyekben a sertéskereskedést jobban üzik.

Sertéstenyésztésünknek apadására jelentékeny befolyással volt az a körülmény, hogy a nyolczvanas évek elejéig Sopronban virágzott sertéskereskedés több aprólékos ok összetalálkozása folytán Bécs-Ujhelyre került. A mióta a soproni sertés vásár, a melyen naponta 5—6.000, kedden és pénteken 10—12.000 darab sertés is megfordult, átkerült az osztrákokhoz és tavaly az 1886. óta fennállott sertésvesztéglő-hivatal is megszűnt, nincsen a megyének olyan középponti vásárja, a mely a sertéstenyésztést közvetlenül serkentethné. Talán ez okból is látta elérkezettnek a megyei gazdasági egyesület azt az időt, a mikor már égető szükség volt jó fajtájú sertésekkel táplálni a soproni hetivásárokat, a melyeket az utóbbi években újból rendszeren látogatnak — bár csak föltöttebb korlátolt számban — az osztrák és a cseh disznókereskedők.

Bányászat és erdészet. Megyénk bányászati iparát teljesen kimeríti az a négy kőszénbányamű, a melyek közül három az Esterházy hercegi hitbizományi birtokokhoz tartozik, egy pedig Sopron szab. kir. város tulajdonát képezi. Név szerint a hercegi hitbizomány tulajdonában vannak a lajtaujfalusi, a riczingi és a pecsenyédi bányaművek; a brennbergi bányamű Sopron városáé. Ez utóbbi adományozott területe 4,931.894⁷⁶⁵

négyszögméter; a lajtaujfalusié 2,857.101⁴⁶¹, a riczingié 1,172.164⁸⁰⁰, a pecsenyéidié 315.814⁸⁰⁰.

A brennbergi bányaművet egy részvénytársaság bírja bérben. A részvények néhány vagyonos soproni polgár kezében vannak. A bérleti szerződés 30 esztendőre szól. Bérleti összeg gyanánt a nyersbevétel 8⁰/₀-át fizeti a társaság. Tavaly 27.071⁵³ forintot tett ki ez összeg, a mely a városra, mint tulajdonosra, igen jelentékeny bevétel, de a részvénytársaságra nézve nagyon is erős teher. Ez az oka, hogy a társaság az elmúlt tél derekán újból felemelte a kőszén árát és a darabszén 100 q.-át Ágfalván, a bányamű vasuti állomásán, 102 forintért adja.

Minőségre teljesen azonosak a brennbergi bánya termékeivel a másik három bányamű termékei. De már lényegesebb eltérések mutatkoznak a termelés mennyiségében, mert az egyik helyen néha eltérően többet, vagy kevesebbet termelnek, a szerint, a mint kedvezők a bérviszonyok és jó munkaerőben nincsen hiány. Tavaly összes kőszénbányáink igazgatósága azt panaszolta föl, hogy szükében voltak jó munkásoknak. Ennek okát abban vélik megállapítani az igazgatóságok, hogy magas az adó, drágák a közvetett adók miatt az élelmiszerek és a munkások átvándorolnak a szomszédos Ausztriába, a hol a munkás nem fizet adót, sokkal olcsóbban él és néha aránytalanul olcsóbban szerezheti be italát. Az igazgatóságok jelzett panasza mellett nem érdektelen fölemlíteni, hogy a munkások meg azt panaszolják föl, hogy nagyon csekély a kereset és a lakásviszonyok nyomorultak. És állításaik igazolására hivatkoznak ama számos esetekre, a melyekben az elégedetlen munkás nem vándorolt át Ausztriába, hanem elment, hasonló megadóztatási viszonyok között más magyarországi kőszénbányába. Ez utóbbira sok eset fordult elő tavaly nyáron, a mikor a brennbergi bánya munkásai közül sokan, felmondás nélkül, szökve mentek Salgó-Tarjánba, a hol magasabb munkabérre hívogatták őket.

Bányáinkból barnaszenet bányásznak. A brennbergi bánya, a melyet már 1759. óta aknáznak, jó minőségű szurkos ásványfa, a mely dél felé 8—12 ölnyire tornyosodik föl; közbe kerül agyag- és mészkő-terület is, a melyhez vasas fekete földréteg tapad. Viz kevés van a bányában; a mi van,

az gáliczkő és timsótartalmú. A három többi bányában mészkővel van a föld keverve.

A forgalmi erektől legtávolabb esik a riczingi bánya, a mely termékeit kénytelen a legközelebbi vasutállomásra vitetni, hihető azonban, hogy eme nehézség is hova-hamarabb megszűnik, mert a bányát átvette az eddigi tulajdonosoktól egy részvénytársaság, a melynek Széchenyi Pál gróf az elnöke és e társaság jelentékenyebb anyagi eszközök fölött rendelkezve, hova-tovább azon lesz, hogy aknáit kellőképpen felszerelje és vasuti összeköttetést létesítsen a bányától Sopronig. A többi három bánya már megtalálta a kellő összeköttetést. A brennbergi bányának, néhány éve, gőzmozdonyú iparvasutja van a cs. és kir. szab. déli vasut ágfalvai állomásáig. A déli vasut savanyúküti állomása szállítja tova a pecsenyédi bánya szénkészletét. Az ujfalusi szenet, ennek legnagyobb fogyasztója, a győr-sopron-ébenfurti vasut viteti el lajta-ujfalusi állomásáról.

Itt kell megemlékeznem kőbányáinkról, a melyek gazdaságukkal és természetényeik jóságával méltán sorakoznak szénbányáinkkal egy vonalba. Mész-kőbányáink vannak Sopronban és Fraknón. A rákosi kőbányában (a győri püspökség tulajdona) *mészanyag-nemű fővénykövet* fejtenek, a melyet országutaink készítésénél használnak, mivelhogy puha és porhanyós. Erősebb, keményebb, tömöttebb és finomabb követ fejtenek a szent-margitai kőbányában, a mely az Esterházy hercegi hitbizományhoz tartozik. A kőbányát körülbelül 200 év óta törik és gazdagsága ma is óriási. Kőfaragók birják bérben, a kik átlag száz munkást és igen sok fuvarost foglalkoztatnak, mivel a bányának még máig sincsen vasuti összeköttetése, ámbár két engedélyezett vasuti terv akarja hálózatába venni e roppant kincset rejtő bányát. A szent-margitai kövek legtöbbje Bécsbe kerül. A császárváros legjelentősebb középületeinek, közöttük az új városházának építésénél szent-margitai köveket használtak. A kövek igen tömöttek és tartósak; a déli vasut valamennyi pályájának felépítéséhez is sokat használtak belőlük.

IV. Ipar.

Háziipart csak megyénk egyes vidékén, szórványosan találunk. Megyénk népe szereti a munkát, követi a ta-

karékosság elveit, de szereti, ha házi szükségleteit jól és olcsón a boltban vásárolhatja meg. A soproni országos vásárokon, a melyeknek jelentőségét a köztudat még nem feledte el, ámbár a forgalom és a szükségletet minden zugolyban felkereső kínálat már csak emlékeit hagyta meg, a háziipar termékeivel alig-alig találkozni. Ott állanak sorban, hosszú sorban egymás mellett a sziléziai asszonyok kínálva állítólag otthon szőtt vásznaikat: a mi megyénkbeliek csak vásárlóknak sorakoznak közibök. Megegyik ugyan, hogy itt ott, elvéteve, maga szőtt vászonból készíti a rábaközi asszony, vagy a felső járásoknak tisztaságra páratlan németje fehérneműit, de ez oly ritka jelenség, hogy háziipar számba alig lehet venni.

A háziipar azonban még sem hiányzik egészen. A Fertő vidékéről nyirfaseprőket és nyirfavesszőből font kosarakat százezer számra visznek Bécsbe. Sopronban a hetivásárokon kocsiszám árulják a háziipar e termékeit, a melyeket itt vásárol össze tovább való eladásra a kereskedő.

Természetes kapocsban van az épp most említettem iparággal a nád- és gyékénysás-termelés és az ezek nyomában járó gyékényszövés. Sopron megye közigazdaságában föltötte jelentékeny szerep jutott a nádnak és a gyékénysásnak. A Fertő északkeleti részén elterülő községek lakóinak e két vízi növény termelése és feldolgozása, jelentékeny kereseti forrását képezte. A Fertő partján Széleskuttól Sarródig ritka sűrűségben támadt község mellett község és ezek lakói a halászat és vadászat kivételével kizárólag csak nád és sás-termeléssel meg gyékénykésztéssel és gyékénykereskedéssel foglalkoztak. De időfolytán itt is hanyatlás állt be. A nád, meg a sás azon arányban fogy, a melyben kisebb területre szorul a Fertő; a két vízi növény feldolgozása a háziipar keretében azon arányban kevesbedik, a melyben tért foglal a gyári ipar és kiszorítja hatalmas versenyével régi állomásai-ból a kezdetleges eszközökkel dolgozók készítményeit.

A míg a Fertő nyugodt, csekély víztömeg volt, addig rengetegekké nőtt benne és partjain a nád és tenyésztett a nádasok között a sás. Beláthatatlan messzeségeken mint örökzöld koszorú szegélyeződött be velök a Fertő meg az a tengernyi sok vizér, a mely a Fertőt és a Hanyásgot összeköti. De a míg határtalan bujaságban sarjadt fel a

két vízi növény, addig nem kereste vállalkozó eszével a gyári ipar, hanem rábizta fogyasztását a házira: most, hogy a Fertőnek meg a Hanynak részben természetadta, részben mesterséges apadásával fogy a nád meg a sás, ott áll erős fogyasztásával a gyári ipar és alig enged tért a házinak. Régente a Fertőnek és ingoványainak nád- és sástermését learatni sem voltak képesek és hogy a területek kitisztuljanak a learatatlanul maradt és gyökéren elkorhadt növényektől, felgyújtották az óriási táblákban álló nádasokat. A nádasok égése egyike volt a Fertő vidék leggyönyörűbb látványosságának. Lángtenger uszott a magyar holttenger fölött. A felgyújtás rendszeresen kora tavasszal történt. Az égés néha napokig tartott.

A Fertő nádasa első sorban mint tetőnád került forgalomba. A Fertő vidékén elterülő falvaknak és községeknek jellemző caractere a nádtetős ház, de a melyek száma ma már tűzbiztonsági szempontból is folyton apadóban van. Használták a nádat egykoron tüzelőanyag gyanánt is. Ma már csak a hulladékot tüzelik el; a többit kereskedésbe viszik. A sarródiak — ez egyik fő keresetforrásuk — menyegyetnátat metszenek és ennek áruba bocsátása révén gyakori érintkezésben vannak a külfölddel is, a hol sűrűn megfordulva, sóváran tapasztalták, hogy vidékük természetadta kincseiből vagyont is gyűjthetnének; és megkezdték a lésza (nádgyékén) fonást, a melyekből hosszukás négyszögű apró szőnyegeket készítenek előszobákba, vagy ajtók elé. Természetes, hogy a nád árának emelkedésével, apadóban volt a kereset is és ma már Sarródon is nagyobb kelendőse van a mezőgazdaságnak, mint volt ezelőtt, a mikoron két krajczárért olyan kéve nádat kapott a sarródi paraszt, hogy három ember kellett egyetlen kévének szekérre rakásához. Ma már hét-nyolcz krajczárt fizetnek olyan kévéért, a melybe válogatás nélkül kötötték a nádszálakat; a válogatott nádkévékért, a melyben 220—250 cmnyi magasak a nádszálak, 10—12 krajczárt fizetnek Sarródon. Eladási piacok gyanánt a bajor-, német- és franciaországi nádgyárakat keresik fel; nevezetesen Nürnberg, München, Duzendteich, Feucht és Coburg környékén lakó gyárosokkal vannak élénk összeköttetésben. Nagyrészt ennek az összeköttetésnek volt eredménye, hogy Esterháza-Fertő-Szt.-Miklós vasutállomás közelében Rüll Pál duzendteichi gyáros nád-gyékénygyárat (Rohrmattenfabrik)

építettett és a gyárral kapcsolatban nádkiviteli üzletet nyitott. Rüll gyárában 10 fonógép dolgozik. Évi nádkivitelét Sopron megyéből 600.000 kévére becsülik (250 szálat számítva egy kévére). E nádmennyiség egy részét, körülbelül 400.000 kévét a Fertő sopronmegyei részében vásárolja, a többit Acsalag, Csorna és Beő-Sárkány környékén szerzi be. Rüll gyári készítményeivel, természetesen alig lehet a sarródiaknak versenyezni, de szapora kezük olyan gyors a lésza-fonásban, hogy még mindig eléggé jövedelmező nekik a munka. Szabadkézzel, háromlú sodrósásból készült in-nel olyan ügyesen fon, hogy egy, legfőlebb másfél óra alatt elkészít a sarródi egy 2 □-méter nagyságú lábszönyeget.

A gyékénykészítésnek fölöttébb érdekes mozzanata a háromlú sásból készült ín sodrása. Az ín-at rendszeren gyerekek készítik; 5—12 évesek már egész nyáron fonogatnak, hogy mire elérkezik télviz idején a gyékényfonás ideje, legyen ín bőségben. Az iskolából kiszabadult gyereksereg alig hogy leteszi a könyvet, immáron hóna alá kerít egy csomó sodrósást és az egyik szálat a másikba téve, szapora kézzel sodorja egymásba; mikor már összesodrott akkorát, hogy a falu felső végén álló fához kötheti, már könnyebben megy a munka és futva sodorja az ín-at az alvégig meg vissza, amiglen 200—250 ölnyi el nem készült. A sodrásra egyik gyerek tanítja a másikat. A módszer a következő: az öregebbik, a mester, átveti a megkezdett ín-at a fa derekán, azután a sás egyik végét a tanuló, a másikat a tanító sodorja a falun végig. Nehányszoros végigsétálás után a tanuló is készen van és megindul a verseny mind a két soron. Az apróság készítette ín-at az öregebbje ráfeszíti a négy czölöpre erősített fakerevetre. Rendszeren 24 pár ín van egyhosszában; ezeken kell keresztbefűzni a sásszálakat a bordával, a melylyel erősen szoritják azokat egymás mellé.

Vannak tehetősebb gazdák meg kereskedők, a kik ott Sarródon 30—40 krajczárjával vásárolják össze az apróbb, 50—80 krajczárjával a nagyobb gyékényeket és nagyobb mennyiségben szállítják Sopronba, Győrbe, sőt a megyei határán túl fekvő városokba.

De bár naponta 10—12—15 darab kisebb és három-négy darab nagy gyékényt is megkészt, a ki szorgalmas és beárul egy napi keresményével 4—4½ forintot, még is

szivesebben csinálnak sásgyékényt, mert az értékesebb és finomabb munka. A sás nem nő nálunk nagy területeken, hanem elrejtve a nádasokban szerényebb nagyságú ligeteket alkotva. Rendesen szeptember és augusztus hónapokban aratják és megszáritva kötik kévékbe. De mivel nálunk annyi sás nem terem, mint a mennyit csak Sarródon is feldolgoznak, eljárnak a fertőpartiak a Balaton vidékére is, a honnan szeptember vége felé waggon-számra érkezik a gyékénysás. Tízezerre becsülik az évenként Sarródon feldolgozott gyékénysáskévék számát. Készül pedig belőle 20.000 drb. takarógyékény és 3—4.000 drb. szatyor (kétfülű tarisznya). Czfirább és aprólékosabb gondot igénylő munkát, ugyancsak sásból, a beő-sárkányiak készítenek, a kik háziiparukban különféle kosarakat, czifránál-czifrább fal- és padlószőnyeget csinálnak.

Sarród és Beő-Sárkány vidékén idők-ideje óta üzik szorgalmasan a nád- és a sásfonást, mint háziipart; mind az által munkájuk technikájában alig észlelhető haladás. Nincs azonban kizárva annak lehetősége, hogy a beő-sárkányiak hova-tovább tökéletesítik a szövést, a mely jelen fokán is számot tesz, mint műszövés; csak a kezdeményezőnek, az útmutatónak kellene megérkeznie, a ki valamely iparos-tanfolyamban megjelölné azokat a utakat, a melyeken a primitív és ódon mesterségtől a modernebb igényeknek megfelelőhöz lehetne eljutni.

A fertővidékiek imént elmondott háziiparával szemben meglehetősen eltörpül az, a mit Csáván látni, a hol pedig minden kellék meg volna arra, hogy virágzó háziipar támadjon s élénk keresletnek örvendő agyagtárgyak készítésével jövedelmező anyagi forrás nyiljék meg a pulyai járás azon lakosságának, a melyet mostohán részesített a természet áldásaiban. De ez a nép, a melynek földje fukaron fizeti a beléje vetett magot, szívós kitartással és páratlan odaadással műveli a hegyek oldalán vagy ormain jutott csekélyke földjét és ha otthon, koldúsan szegény gazdaságában nem akad tennivalója, elmegy munkát keresni a gyárakba, avagy átmegy napszámosnak Ausztriába és csak ha e kereseti forrásokból kifogyott, legutolsó menedékképpen foglalkozik agyagedények készítésével. Pedig a kormány, a hercegi uradalom igazgatósága és a soproni kereskedelmi és iparkamara megtettek min-

den tőlük telhetőt, hogy a lakossággal megértessék annak a kincsnek értékét, a melyet rájuk nézve a csávai agyagedények, dísztárgyak és kályhák készítésére kitünő minőségű, tiszta, költséges és hosszas iszapolási eljárást fölöslegessé tevő, talaja jelent. Az imént felsorolt három tényező anyagi segítségével és áldozataival 1893-ban agyagipar-iskola létesült ugyan a parányi községben és az iskolát látogatók el is tanultak a tanfolyam vezetőjétől tetszetősebb formákat és olyan edényeket, a minőket ez ideig nem tudtak készíteni, de hova-tovább kettős baj is jelentkezett. Az egyik az volt, hogy a szegény lakosság csak nagy ritkán látogathatja a tanfolyamot és inkább a tanfolyam vezetője által készített produktumok külsőségei és ennek következtében a jó árak által csábította magát, mint sem azon elsőségek által, a melyeket az agyag kezelésének és a rajzolásnak, továbbá a nyers edénynek az égető kemenczékben való czélszerű elhelyezésének tudása jelentene számára. A másik baj az, hogy a szakiskola, illetőleg a szaktanfolyam sorsa a fenntartók kedvétől függ és állandósága nagyon kérdéses, holott gyakorlati jelentőségét csak is az biztosíthatná, ha stabilitása olyan alapokra volna fektetve, hogy idővel gyakorlati műhely válhatnék belőle, azaz olyan közös műhely, a melyben a működők az előállított tárgyak eladásából származó jövedelemben részesülnének, szóval, hogy a műhely látogatói teljes érdekközösségbe hozassanak magával a műhelylyel.

Sopron szab. kir. városában évek során át munkálkodott serényen egy egyesület, a mely a háziipar terjesztését tűzte ki céljául. Neve: Háziipar Egyesület volt és tevékenységének súlyt adandó, iskolát tartott fenn, a melyben a kath. és az evangélikus tanítóképzők növendékei tanulták a kosárfonást. Volt az egyesületnek egy csekélyke területe is, a melyen kosárfonásra alkalmas vesszőket termelt. De idők folytán az iskola szélesebb alapon a slöjd-munkák tanítását vette föl keretébe; kiküldte tanítóit Németországba, több ízben is Svédországba (Näåsbe), hogy a fa- és a cartonage-munkák készítésében tökéletesítsék magukat és a kézügyesség terén adjanak tanítványaiknak hasznos oktatásokat. És néhány év óta kézügyességi iskola lett a háziipar iskolából, lehántván magáról az egyesület is régi nevét és felvette a másikat

Kézügyességi Egyesület, a mely nemes céljai felé való munkásságában az államtól is kap segílyt.

A háziiparnak jelzett nyilvánulásai mellett megyénk kedvező földrajzi és gazdasági körülményei kedvező talajt biztosítottak a gyári iparnak, a mely mellett itt-ott számot tesz a kis- és a középipar is, ámbár megyénkben éppen e kettő az, a mely Ausztria szomszédságát és a nagyon is közel levő osztrák ipar erős versenyét alig képes elviselni. Hogy a versenyben legtöbbször mi vagyunk a vesztesek, annak oka amannak nagy fejlettségén kívül kisiparosaink fogyatékos szellemi képzettségében, hiányos szakértelmében és e kettő nyomán járó gyengeségekben, a minő az ellankadás, a küzdelemből való kitérés, a reménytelenség és a lemondás, rejlik. Ehhez járul anyagi erőben való megfogyatkozásuk, a mi nagy akadály abban, hogy a gazdasági viszonyok szülte harcban kitartásukkal biztosithassanak maguknak egyet-mást. A természeti viszonyok szeszélye emeli vagy süllyeszi készítményeik eladásának számát. Ha gyenge a termés, alig hogy tengődnek, ha jobb a termés, van miből megélniök. Így hozzákötve a közvetlen környezet adta körülményekhez, elhagyatottságukból és a versenyben tapasztalt gyengeségükből való kilábalásra utakat és módokat alig képesek megjelölni, még kevésbé kitalálni. Talán az ipartestületek fokozatos szaporodása lesz egyelőre az a remédium, a mely az iparosok köréből kiindulva, az általános gazdasági viszonyok felismerésén kívül, valamely erőhöz juttatja majd a kis- és a középiparosokat. És a mennyiben e remény általános és tőle minden oldalról várják a jobbulást, annyiban jogos várakozást kelthet bennünk az a tapasztalás, hogy megyénk iparosai, a hol csak módját ejthetik segélyző-, ipartestületi- és vállalati-pénztárokat alkotnak. E pénztárak, a melyekhez hasonlókat a magánvállalatok munkásai is alkotnak, kétségtelen, hogy hatalmasan elősegítik majd az iparosok erkölcsi- és anyagi jobbulását, a melyen az önsegélyen kívül még az iparoktatás van hivatva, nem kevésbé jelentékeny hozzájárulással lendíteni valamit. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1893-ban kiadott rendelete, a mely az iparos-tanulók iskoláztatását egészségesebb alapra fekteti, már is érezteti hatását. A tanítás eredményesebb, mert a szabályzat súlyt fektet a tanulók előképzettségére, az előkészítő osztály felállítására; e mellett a

tanítás fokozatosan halad és lépésszerű menetében, avagy éppen ez által is biztosítja a tanulók érdeklődését. Az új tanítási szabályrendelet a szakirányú tanításon alapul. A pékek nem tanulják azt, a mit csak a cserepezőknek előnyös tudni és viszont. A rajzoktatás, meg a számolás húzódik közös tengely gyanánt az egész tanítási szervezeten keresztül és jobbra csak itt egyesíti a legkülönbélebb élethivatásra készülőköt. Csak az volna óhajtottó, hogy az iskolátógatásra vonatkozó szigorú rendszabályok egész terjedelmükben alkalmaztassanak. Mert a rendetlen iskolátógatás képezi ma is a tanítás sikertelenségének egyik legjelentősebb alapját. A mester nem sokat törődik az inas tudásának öregbitésével; mindenek fölött azt kívánja, hogy az inas végezze el a rája várakozó teendőket, a melyek sokszor nagyon is távol állnak magától az illető mesterségtől. A mesterek könnyelműségét, gyakorta mostohaságát, szívtelenségét nagyban támogatja az iparhatóság nembánomsága, a melynél fogva a büntetéseket nem rójják ki, avagy a kirótt büntetéseket nem hajtják végre. Ez okból az inasok csak szórványosan látogatják az iskolát. Csak akkor mennek, ha otthon nem akad munka.

Vármegyénkben Csornán, Kapuvárott, Kis-Martonban és Sopronban van az iparostanonczoknak iskolája. Sopron város iparostanonczainak iskolája az állami főreáliskolában van és benne nagyobbára ezen iskola tanárai tanítanak; a tanulók száma átlag 600.

Az ipari szakoktatás szorgalmazására Kapuvárott és Kis-Martonban az ottani állami polgári iskolákkal kapcsolatban szaktanfolyamok vannak; Kapuvárott asztalos-, Kis-Martonban lakatos-tanfolyam. A kapuvári asztalos-, esztergályos- és faragó-tanműhely csak tengődik; tanítványainak száma kevés és azok is számbavehető lelkesedés nélkül végezik tanulmányaikat, érezve, hogy az oktatási rendszer nincsen kellőképpen az illető szakpálya gyakorlati igényeihez szabva. Ezen jelenség, úgy látszik, általános characterű és egyik hangosan szóló hiányossága azoknak az intézkedéseknek, a melyekkel a polgári iskolák czéltévesztéseit iparkodtak volt pótolni. Dicséretes és feltűnő kivétel, nem csupán megyénkben, de az egész országban a kismartoni lakatos-tanműhely, a melybe a polgári iskola előkelő tanulói kerülnek és a melyben nagy lelkesedéssel, meg szép eredménnyel folyik a munka. Átlag

15—20 tanulója van a tanműhelynek, a kik alig végezik a tanfolyamot, már is kapnak jól jövedelmező állásokat. A steyeri fegyvergyár kiváló előszeretettel szedi munkásait a kismartoni lakatos-tanműhely végzett tanulói sorából. A tanulók kiváló tanulási kedvének és ezzel kapcsolatban tanulási eredményének nevezetes indító oka az a buzgalom, a melyet a tanműhely jeles vezetője mellett a polgári iskola igazgatója fejt ki. A derék director, Krammer József, miután a tanműhelyt kapta iskolájához toldalékkul, beutazta Ausztria-, Német-, Francia- és Angolország hasonló jellegű tanműhelyeit és alaposan tanulmányozva az ott elért eredményeket, fáradhatatlan buzgalommal igyekezett bevinni a tanműhelybe azt a szellemet, a melyet a külföldiekben látott. Majd iparkodott a polgári iskolák felsőbb osztályainak tanítási menetét olyképpen csoportosítani, hogy azok, a kik a tanműhelyben is el voltak foglalva, az általános tantárgyakban el ne maradjanak társaiktól. Krammer József, összegezve többszörösen és több ízben végzett külföldi tanulmányutjának eredményeit, közreadta azt önálló kötetben is, de gondoskodott a soproni kereskedelmi és iparkamaraútján arról is, hogy tapasztalatai és az azokból levont javaslatai a kereskedelmi miniszter elé kerüljenek.

A kis- és középipar hiányosságaival szemben a modern technika követelményeinek hódoló jelentős iparvállalatok vannak megyénkben. Seltenhofer Frigyes Fiai soproni harangöntő és tűzoltószergyára jóhangzású czég az egész monarchiában. Az 1816-ban alapított gyár kitünően van felszerelve és jeles gyártmányai sikerrel versenyeznek a legkiválóbb hasonnemű gyárak productumaival. Legkivált szekérfecskendőket, hordozható-, vödörös- és putton-fecskendőket készít; producál szivattyús- és meritő-kutakat is. Az a szabadalmazott harangszerkezet, a melyet a gyár jelenlegi vezetője — az alapító unokája — talált fel nehéz harangoknak könnyű szerrel való mozgathatására, sok elismerést szerzett a czégnek. Kisebb arányú, felszereléseiben és gyártmányainak sokféleségében is szerényebb gyára van Nuss Ignácznak Kis-Martonban; Nuss gyárában tűzoltószerkek készülnek és a készítményeket jelentékeny számban fogyasztják az alsó-ausztriai tűzoltó-egyesületek meg községek.

Gazdagon felszerelt mészégető gyára van a soproni Lenck Samu czégnek Szárazvámon. A vállalat, a mely még nem rég

ideje áll fenn, újabban krétaiszapolással meg bányakavics-termeléssel is foglalkozik. A gyártmányok legnagyobb részét a bécsi piac fogyasztja el. Munkásait a megyéből toborozza; a tanult mészégetők Csehországból kerültek a gyárba. Az iszapolt krétát Morva-, Csehországba, Romániába és Boszniába szállítják. Itt kell felsorolnom azokat a hatalmas cserép- és téglagyárakat, a melyek a soproni nagy szükségleten kívül jelentékeny mennyiségben készítenek cserepet és téglákat kivitelre. Hatalmas körkemenczékben nemcsak faltéglát és fedélcserepet, hanem alagsöveket, gerinczserepeket, palló- és keménytégglákat is készítenek. A gyárak legjelentősebbjeit Friedrich István örökösei és Lenck Lajos bírják. Mindketten számot tevő mennyiségű anyagot exportálnak Ausztriába és Stájerországba, kivált azóta, a mióta a Schmidt-féle hornyolt cseréptéglát szabadalommal gyártják.

Kivitelre dolgozik Mohl Bódog kapuvári bőrgyára is, a melyben a közönséges bőrárúkon kívül még gépszíjakat is gyártanak. De Mohl bőrgyárán kívül vannak még megyénkben kiválóbb, exportra dolgozó gépgyáraink; ilyen Spitzer Lipóté, Grüssner Antalé Kis-Martonban és Kund Gottliebé Sopronban. Mindmegannyiban gőzgépek dolgoznak.

A Baross Gábor által kezdeményezett törvények, a melyek a kezdő iparvállalatoknak többrendbeli kedvezményeket biztosítottak, épp a határvonalak mentén számosabb gyár felállítását eredményezték. A 3—4 évvel ezelőtt megindult gyár-szaporodásból megyénknek is jutott egynéhány jelentékenyebb vállalat. Vimpácson, Huber nevű csehországi gyáros, selyemárúgyarat állított fel és a gyár nyomán, mintha újra életre kelne az a jelentékeny selyemtenyésztés, a melyet a harminczas évek végén Széchenyi István gróf kezdeményezett a Vas-Sopronmegyei Szederegyesület czímén megalakított részvénytársaság által és a melynek szedreseihez tartozott az az epererdő, a mely Nagy-Czenkről, a Széchenyiek kastélya aljától húzódik egészen a bozi határig. Ugyancsak az említett kedvezmények hatása alatt alapította Weitzer, gráczi iparos waggon- és kocsi-gyárát Sopronban. De a gyár csak rövid ideig állott fenn nálunk, mert a tulajdonos Aradon olyan kedvezményeket kapott, hogy inumár egy év óta üresen hagyja a régi gyárépületeket és parlagon a gyári épületek körül elterülő nagy darab telket. Az utóbbi időben azt mond-

ják, hogy a gyár asztalos-műhelyeit vissza akarja telepíteni hozzánk. A vázolt időpontba esik a lajta-ujfalui jutagyár alakítása. Ez a gyár a megye területén levő ipartelepek egyik legkiválóbbika. Felszerelése méltán versenyez a hasonnemű ipartelepek bármelyikével. A győr-sopron-ebenfurti vasut lajtaujfalui állomásának mentén húzódik a hatalmas gyár, az óriási raktárakkal és a többi melléképületekkel, a melyek között sem külső formára, sem belső berendezésre nem utolsók azok az építmények, a melyekben a munkásoknak egészségi, gyermekeiknek szellemi szükségleteiről gondoskodnak. A gyárnak Budapesten is van irodája, de tulajdonképeni székhelye Bécs. A fonó- és szövőgépek Angliából kerültek a gyárba. Átlag 1100 munkás dolgozik benne; a munkásokat a közelfekvő falvakból toborozták. A tanult munkásokat és művezetőket Morva- és Csehországból hozták. 5400 orsó, 270 szövőszék és 90 varrógép dolgozik a gyárban. A feldolgozásra kerülő nyersanyagot Indiából hozatja a gyár; évi szükséglete átlag 58.000 métermázsa. A gyártmányok java részét, főképpen a liszt- és gabonaszákókat Magyarországon adják el; kisebb részét viszik csak Ausztriába és a külföldre. Az évi gyártmány átlagban így oszlik meg: gyártanak 6 millió kilogramm fonalat; 1,05 millió méter szövetet; 6 millió darab zsákot; a hulladék 120.000 kilogrammot tesz. Ez utóbbiakat papirgyáraknak árúsítják el, a hol kátrányos fődéllemezek készülnek belőle. Ugyancsak az említett törvény hatása alatt, mely az ujonnan alakult gyáraknak kedvezményeket biztosít, állított Meedinger Lajta-Ujfaluban egy gyárat, a hol többféle vegyi árukon kívül főleg borkósavat gyártat.

A szövőipar terén hajdanta jelentékeny szerep jutott magának Sopron városának, a hol a kisipar körében, de szakértelemmel párosultan virágzott a posztós ipar. A soproni gazdapolgárok, a rábaközi parasztok és a felső járások németjei meg horvátjai csak Sopronban készült posztóból varrott gúnyát viseltek. Még vannak, a kik látták, hogy az Ikva mentén és a rákosi határ alján, a kőhidi fegyház szomszédságában levő tómalmok szélein sűrűn állottak egymás mellett a posztósok, áztató kosaraikat nyomogatva a vízbe. Volt külön szövetkezetük, a melynek szabályai sokban hasonlítottak a céhek szabályaihoz. Volt vagyonuk is, a melynek egyik jelentékeny részét képezték a Sopron körül elvonuló bástyák falai; eze-

ken a bástyákon voltak a szárítók, a melyek a földbe vert ezölöpökből állottak. E ezölöpökre feszítették ki a posztót, a melyet a soproni völgyben járó állandó szél szárított. Ma már e hajdanta virágzó iparnak csak hire van. A gyári ipar és a szabad kereskedelem olyan versenyre szelította a patriarchalis jellegű műhelyek productumait, a minőt azok nem voltak képesek kiállani. Ma már a posztóiparnak csak egy-két képviselője van, a kik között a legelső Krausz Károly soproni posztógyáros. Ő, meg a kik még vannak néhányan, tőkében és kitartásban erős emberek, a kik valamelyest elhagytak a multból és ugyanannyit elfogadtak a jelenből is, kielégíteni azokat a conservatív természetű embereket, a kik apjuktól, nagyapjuktól és őseiktől azt tanulták, hogy ruhára való posztót legjobb vásáron venni a soproni posztósoktól.

A posztóiparnál győzedelmesebben vívott harcot az ujkorral a kékfestő ipar, a melynek megyénk területén, szintén Sopronban vannak nevezetesebb képviselői. A középipar characterét ezek se lépik át és raktáraikat a bécsi gyárosok készitményeivel egészítik ki; de ama néhány fajú árúban, a melyet maguk producálnak, versenyképesek. Műhelyeikben gyári jelleggel felruházott üzemet folytatnak és jelentékeny tőkájükkal, meg kiváló szoliditásükkal bátran veszik fel a versenyt. Ez idő szerint Csornán Frast Károly, Sopronban Geyschlager Adolf és Kluge Vilmos kékfestő gyárai olyanok, a melyek a lokális szükségleten kívül fedezik a környékbelieknek, főképp a rábaközieknek és Fertő-vidékieknek szükségleteit.

Mezőgazdasági gyáriparunk versenyt halad a megye mezőgazdaságával. Itt-ott egy szeszgyár, amott egy gazdasági gőzmalom hirdeti, hogy parlagon alig hagyunk valamit, a mit kulturánk emelése érdekében tehetünk. A hercegi uradalmak bér gazdaságaiban otthonos a mezőgazdasági ipar minden ága, de jelentékenyebbé csak a kapuvári uradalom gőzmalma lett Öntésen, a mely nem csak az uradalmak szükségleteit van hivatva fedezni, hanem dolgozik idegeneknek is és a melynek stabil gőzgépe a gazdasági szeszgyár gépezetét is mozgatja.

Nagyobbszabású malom kevés van a megyében. Egy-két exportra dolgozó malom gazdagítja ugyan ebbeli vagyonunkat is, de számuk és jelentőségük korántsem áll arányban megyénknek épp az őrlésre alkalmas árú producálása körül szerzett

elsőségeivel. Alig lehet megmagyarázni, hogy gabonagazdag megyénkben, a hol nem hiányzik sem a vállalkozási kedv, sem a tőke, sem az építkezésre szükséges anyagok könnyű előteremtése, már régebben nem létesültek nagyobb gőzmalmok, holott vasuti ötszekóttetéseink is elég kedvezők. Őrleési munkát egészen a legújabb időkig csak a Rábán zakatoló vizimalmok végeztek.

Néhány év óta azonban a rábaközi gabonapiacok középontjai körül épültek exportra is vállalkozó malmok. Ezek elseje Csornán van, a vasuti állomás tözsomszédóságában és erősen versenyez a szomszédos megyékben is. Újabb keletűek az Eszterházán, Szillben és Kapuvárott épült malmok, a melyek közül az elsőt egy stabil expánziós gőzgép, a másodikat egy fekvő compound gőzgép hajtja condensátorral. A malmok mindegyike magánügyén tulajdona; a csornai a hercegi hitbizományi uradalomhoz tartozik. Apróbb gőzmalmok, a helyi szükséglet fedezésére, az utolsó 4—5 év folyamán nagy számban épültek, hogy pótolják azokat a vízi malmokat, a melyeknek a Rába szabályozása folytán a Rába vizéről el kelle tenniök.

Jelentékeny mezőgazdaságunk nyomán számottevően fejlődtek olyan iparvállalatok, a melyek a *mezőgazdaságban szükséges gépek és szerszámok* előállításával foglalkoznak. Stoye György Sopronban saját találmányú borsajtoló gépeket készít vasból; gépei nemcsak a megyében kelendők, de nagyszámban kerülnek évente Ausztriába és Stájerországba, a hol gyümölcsbor készítésére nagy előszeretettel használják. Izmosy Szilárd gazdasági gépgyára Csornán, látja el mezőgazdasági gépekkel a Rábaköz nagy részét és jelentékeny számban szállítja gyártmányait a szomszéd megyékbe. Históriai nimbus veszi körül Bokor Nándor mezőgazdasági gépgyárát Nagy-Czenken, mivel-hogy abból került ki az ötvenes évek közepén az első magyar vetőgép, a melyért a gyáros aranynyal bőven megrakott ezüst serleget kapott az első bécsi gazdasági kiállításon. Ugyancsak Bokor gyárából került egy parasztkocsi a párisi világkiállításra, a mely ott feltűnést keltett. Bokor Nándor ekéi, czenki ekék czímén, messze vidéken vannak elterjedve.

Érdekes különlegessége megyénk gyáriparának Bock Miksa újfalusi gyufagyára, a mely Magyarországon az első e nemű gyár; gyártmányai még ma is versenyképesek s pro-

ductumai Alsó-Ausztriában is kelendők. Mint hasonló specialitás érdemel említést Holendonner testvérek soproni kénlap-gyára. Az abban gyártott kénlapokat szívesen veszik a megye borkereskedői és bortermelői.

Megyénk gyáriparának legkiválóbb képviselői, a már felsorolt sok jeles mellett is, a *czukorgyárak*, a melyek a modern technika, exportképesség és tőkeerő tekintetében az ország legelső czukorgyárai sorában foglalnak helyet. Ez idő szerint öt czukorgyárunk van. Alapításuk mintegy folytatása annak a jelentékeny czukoriparnak, a mely megyénkben már a folyó század elején virágzott. A *petőházi czukorgyár*, a mely Offermann Th. és társáé, eredetileg Sopronban volt, a rákosi határ északkeleti csúcsában levő Kőhidon. Miután a soproni határ 25 évig szakadatlanul producált czukorrépát, de tovább arra nem kínálkozott alkalmasnak, a gyár 1879-ben átköltözött Petőházára, a gyári épületet pedig eladta az államnak, a mely fegyházat építtetett belőle. A petőházi gyárban I. osztályú pilé készül; 270 lóerejű gőzgéppel dolgozik. Tizenegy tisztviselője, 13 előmunkása, 6 segéde, 4 tanoncza, 331 férfi- és 56 nőnapszámosa van. Évenként 500 waggon kőszenet és 15.000 métermázsa barnaszenet fogyaszt el. Átlagtermelését 830.000 forintra becsülik. Tavaly 39.000 métermázsa nyers-czukrot adott el Magyarországon, 11.000 métermázsat pedig külföldre szállított. Ujabban olyan módon szerelték fel a gyárat, hogy az naponként 4.500 métermázsa nyers répát képes feldolgozni. A *czimfalvi czukorgyár* Patzenhoffer Konradé. 1853-ban épült és 1859-ig csak nyersczukrot készített; 1860-ban fehér czukor készítésére rendeztetett be. A győr-sopron-ebenfurti vasut vulka-pordányi állomásig szárnyvonalat építtetett, hogy répáját, majd gyártmányait könnyen szállíthassa. Gőzgépe 235 lóerejű. Tíz tisztviselője, 26 főmunkása, 6 tanulója, 297 férfi- és 96 nőnapszámosa van. Évenként 1200 waggon kőszenet fogyaszt. Termel évenként átlag 59.000 métermázsa fehér czukrot, a melynek értéke 1's millió forint.

A termelt mennyiségből tavaly 38 ezer métermázsat Magyarországon, 21 ezret külföldön adott el. A *félszerfalvi czukorgyár* Hartig és Rothermann tulajdona. 1850-ben épült és kezdetben hat, utóbb nyolcz hidraulikus sajtóval dolgozott. Harmadéve azonban a gyár jelentékenyen átalakult; a régi Bouilleur-féle kazánokat kidobták és helyökbe négy újat tettek.

Gőzgépe 150 lóerejű. Tizenkét tisztviselője, 50 munkása, 300 férfi- és 250 nőnap számosa van. Évenként 800 waggon kőszent és 2100 waggon barnaszent fogyaszt. Hazai piacokon tavalyi gyártmányából 36 ezer, külföldön 26 ezer métermázsát adott el. A *nagyczenki cukorgyár* egy részvénytársaságé. 1855-ben épült. Gőzgépe 217 lóerejű; e mellett van még egy nyolcz lóerejű gázmotora. Tisztviselőinek száma 6; 303 férfi- és 22 nőnap számosa van. 1200 waggon kőszent és 1000 köbméter fát fogyasztott tavaly. A nagyczenki cukorgyár-részvénytársaság alapította 1867-ben a *büki gyárat*, a mely akkor vált jelentőssé, a mikoron a nyolczvanas évek végén a csepregi cukorgyár megszűnt. A büki gyár gőzgépe 232 lóerejű. Tisztviselőinek száma 7; 38 első munkása, 310 férfi- és 60 nőnap számosa van. Évi kőszénfogyasztása 191 waggon; barnaszent 1666 waggonnal fogyaszt. Elhasznál ezenkívül 400 köbméter fát is. Évi cukorgyártmányából 14.580 métermázsát idehaza ad el, 45.984 métermázsát külföldre szállít.

A mit fentebb külföldnek említettem, azt közelebbről a gyárosok sem képesek megjelölni; ők csak azt tudják, hogy a cukrot a trieszti meg a fiumei bizományos átveszi, a ki rengeteg más eredetű cukorral elegy szállítja tovább. Annyit biztosan lehetett megállapítani, hogy a félszerfalvi gyár nyerscukor-termelésének nagyrésze Olaszországba került.

A nyolczvanas évek végén szüntette be Rupprecht János soproni candiscukorgyárának üzemét, a melyet harmadéve egy idegenből idekerült vállalkozó újból meg akart volt kezdeni, de rövid próbálgatás után a gyártás abba maradt. Sokkal nagyobb arányokban és tartósan nagy eredményekkel dolgozik a Weiss E. L. József-féle cukorgyár, a melynek jóhangzású neve van az egész monarchiában. Állandóan mintegy 100 munkást foglalkoztat és cukorkákon kívül chocolateot, cacaót és csemegesüteményeket is gyárt.

A *sörgyártás*, a mely a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején virágzott Sopronban is, a megyében is, ma teljesen megszűnt. A jelzett időpontban megyénkben épp úgy, mint a többi nyugati megyékben, nem csak a nevezetesebb középpontokon, hanem az olyan apróbb helyeken, mint a minők megyénkben Kapuvár, Kabold, Kis-Marton, voltak sörgyárak, a melyek a vasutvonalak kiépítésének és a nagy sörgyárak versenyének arányában beszüntették üzemüket. Sopron-

ban a lundenburgi Stein cégnek volt sörgyára, de a melyet a tulajdonos ma már kizárólag malátagyártásra használ. De a beszüntetett sörgyarak pótlására épp ez idő szerint van alakulóban egy nagy gyár, a brünni sörgyárosok szövetkezete elnökének és a soproni Lenck Samu cégnek kezdeményezése folytán.

Nem határozottan a nagy kivitelre számító jelleggel vannak felruházva a következő soproni gyárak, a melyek mind megannyian lépést tartva a modern technika vívmányai-val, Ausztriának és Németországnak egyik-másik piaczára jelentékeny mennyiségű árút szállítanak; ilyenek: Seyring Testvérek és Bischitz Salamon *keményítőgyárjai*, a Lenck János, Zettl József, Hillebrand *likőr- és pálinkagyárjai* Sopronban, a Schönwald M. D. és Társáé Kis-Martonban, végül a Schiff E. és Fiaié Német-Kereszturott.

V. Kereskedelem.

Sopron megyének, főkép Sopron szab. kir. városának idők-ideje óta, egészen a folyó század derekáig, nagyjelentőségű kereskedelme volt, a mely újabban, a változott viszonyok hatása alatt, jelentőségében, domináló voltában és intenzitásában vesztett ugyan, de a lakosság nem vesztette el kereskedői jellegét. A változott viszonyok új célokat tűztek a nép üzérkedő szelleme elé és a mit ez a szellem és kereskedői iparkodás az által vesztett, hogy munkásságának tere szűkült, azt kárpótolni iparkodott azzal, hogy újabb és újabb tárgyakat vont körébe. A míg a vasút, Bécsből kiindulva, Magyarország felé csak Bécsujhelyig járt; avagy később, a mikor a Dunántúlnak egyetlen vonala csak a bécsujhelykanizsai volt, Bécs-Trieszt és Fiume között csak egy nagy piacza volt a kereskedelemnek: Sopron. Hatalmas összeköttetésekben összebogozódott b'zományi üzletnek volt itt a középontja. Ausztria, de több, a nyugoti kereskedelem piaczaí itt találkoztak a Dunántúllal és Szlavóniával. Viszont a Dunántúlról meg a Dráva és Száva közéről nyugatnak induló árú itt tartotta megállóhelyét.

A jelzett forgalom fölötte nagy befolyást gyakorolt Sopronnak és környékének lakosságára. Üzérkedő nép lett belőle, pénzsóvár, tevékeny, életmódjában egyszerű, igényeiben

mérsékelt, csupán csak anyagi jólétre törekvő nép. Hideg, számitó, koczkázattól idegenkedő nép, a melyet csak az lelkesít, a mi elődeit gazdaggá tette: a biztos haszonra és a nagy nyereségre való kilátás; de a mellett mindenkor szolid üzérek voltak.

Sopron, mint kereskedelmi, de egyben, mint megyei középpont, jó iskolája volt a megye lakosságának, a mely Sopronban várta be a vevőt, vagy ott kereste a bizományost. Egyes árúcikkekre nézve Sopron piacza nagy messzeségű vidéknek volt középpontja. A Dunántúlnak jelentékeny rongykereskedése, továbbá a Bécs és Fiume között létezett gubacs-kereskedés itt tartották középpontjukat. A soproni marhavásárok és jelentékeny disznókereskedés, hetenkint többször is adott itt találkozót az osztrák- és csehországi kereskedőknek, a kik az eladók között nemcsak a megyebelieket keresték és találták, de a szomszédos megyék termelőit és kupeceit is.

De a mióta kiépültek a vasutak, a jó országutak pedig könnyű közlekedést teremtettek és a kereskedelemnek vidéki középpontjai nagyon is megsaporodtak, Sopron megszűnt az lenni, a mi hajdanta volt. A sopronmegyei nem érzi már magát egészen a középponthez kötöttnek. A Dunántúl fölött gyakorolt domináló hatalmából is kiesett, mert a kiskereskedőnek ma már csak fölötte kevés helyen van szüksége a drága bizományosra. De azért nem vesztett kereskedelmi jellegéből, más felé iparkodván pótolni az elvesztetteket és a mit földje terem, a mit jelentékeny marhatenyésztéséből, bármilyen formában, piacra vihet, azt kikészíti a kereskedelem számára és ha nem kap rá vevőt itt, fölkeresi azt, találja bármerre is.

Sopron megye kereskedelmének java része hozzá van növe virágzó mezőgazdaságához és azon gazdasági ágakhoz, a melyek itt a mezőgazdasággal kapcsolatban, avagy a mellett gyakoroltatnak. Terményeinket elárusítani felkeressük Németország, Svájc és Franciaország piaczeit. E mellett terménykereskedésünk szerves összefüggésben van a bécsi piacczal. A sopronmegyei gabonakereskedők hetenkint kétszer (szerdán és szombaton), de legalább egyszer, szombaton, ott vannak a bécsi gabonatözsde. Legtöbbnek közülök évi jegye van és gyakorolja ebből kifolyólag mindazon jogokat, viselve egyben

azokat a kötelességeket is, a melyeket a bécsi terménytőzsde juttat, illetőleg szab ki tagjaira. A bécsi terménytőzsde sárgásbarna asztalai fölött itt is, ott is olvashatni egy-egy soproni gabonakereskedő czéget. A mikor a gabonakivitel nagyobb volt, mint a mekkora manapság, és a magasabb gabonaárak könnyűvé tették az adás-vevést, a déli vasut, meg a győrsopron-ebenfurti vonal bécsi állomására egész raját hozta a sopronmegyei kereskedőknek a szerda és szombat reggeli vonat. E kereskedők mind a bécsi terménytőzsdére utaztak, a hová ezen napokon sereglük legkivált a sok csehországi gabonakereskedő és alsóausztriai molnár. A legutóbbi néhány esztendő némi változást hozott ebbe is. A megyei gabonakereskedés erősen decentralisálódott. Most már Sopron csak annyiban középpont, a mennyiben ott laknak a megye leggazdagabb gabona-exporteurjei. Jelentékeny piacok, a melyeken sok kerül eladásra és a hol mindenütt van elegendő vevő, ma már több van a megyében. Ma már nemcsak Sopronban és Kapuvárott vannak gabonakereskedők, de vannak Csornán, Beleden és majd mindenik nagyobb községben. És abban az arányban, a melyben elvesztette jelentőségét, mint gabonapiacz, Sopron és Kapuvár, a melyeken eladásra került a Rábaköz egész gazdagsága, azon arányban változtak a kereskedők, a kiknek köréből erősebb határvonallal választódtak ki a nagy- és a kiskereskedők; azok az exporteurök és a bécsi piacz szállítói, emezek a soproniaknak vásárolnak igen sokszor bizományban. Az exporteur szakadatlan érintkezésben van a bécsi tőzsdével, ott tölti a hét néhány napját; a bécsi piaczon van bankárja is, a kinek és a ki által adatja el a külföldi vevőktől kapott devisákat. A kiskereskedő csak falujában és annak határában fordul meg; összevásárolja a paraszt terményét, a lehető legparányibb mennyiségben is és a vásárolt részeket összevetve, hatalmas tényezőjévé válik annak az effectiv gabonakereskedésnek, a mely Sopronban köttetik és egyrészt erős láncszeme a bécsi effectiv-üzletnek, másrészt pedig számottevő irányító hátfala és alapja annak a határidőgabonaüzletnek, a mely a bécsi terményárúk tőzsdéjén köttetik és oldódik.

Bécs közelsége és a bécsi piaczczal fentartott folytonos és intensiv összeköttetésünk határozott caractert nyomott gabonaüzletünkre megyénk legfélreesőbb zugolyában is. A

paraszt, a kinek alig van néhány mérő eladandó gabonája, vagy a kis falusi szatócs, a ki egész éven át alig szed össze 1—2 waggon búzát eladásra, ama hatalmas tényezők láncz-szemének tudja magát, a mely a bécsi tőzsde árhullámzásait nemcsak útmutatóul veszi számadásba eladandó áruinak ár-szabásánál, de tényezőnek is tekinti magát a világot domináló árak meghatározásánál. Önteltek és idegesek vagyunk. A legfélreesőbb falu gabonaárulója is ott tartogatja fülét, hallgatni, hogy mely árakat ütnek meg Bécsben és a csornai, a kapuvári, a beő-sárkányi paraszt el nem ad egy szemernyi búzát, mielőtt nem tudja, hogy tegnap este milyen áron jegyezték Bécsben. Egyik-másik rábaközi hetivásáron annyira mennek a körültekintésben, hogy a megelőző napon jegyzett gabonaárakat hatalmas póznákra illesztett táblákra írják fel és hordozzák körül, irányadóul az eladónak, a ki legtöbbször nem vetve számot azzal, hogy a gabonát sokféle költség terheli, a míg a bécsi piacra kerül, gyakran oly módon köti magát a hivatalos árakhoz, hogy 3-szor, 4-szer is hazaviszi áruút, de nem enged az árból, avagy ha enged is, sötét gondolatok és fekete érzelmek ébrednek benne a vevő iránt.

Ámde mindez nem bénítaná a régi soproni gabonakereskedelmet. Azok a körülmények és tényezők, a melyek a magyar gabonakereskedelemre általában befolyással vannak, erősen éreztették hatásukat a soproni gabonakereskedelemmel is. Nagyon érezzük a Balkán államok olcsó gabonakészleteinek beözönlését. Bajorországból, a hol a soproniak régi idők óta ugyyszólván egyedüli urai voltak a gabonapiacznak, a Balkán államok szorítottak ki bennünket, minthogy olcsó vízi utakon szállítják készletüket Regensburgig és így alacsonyabb áruikkal nem versenyezhattünk. Azután szakadatlan és évről-évre megújuló veszélységünk a folytonos kocsihány, a mely épp őszzel, a mikor leginkább várják külföldön áruinkat, legjobban érezhető. Kereskedelmi kamaránk évről-évre elpanaszolja bajainkat a kormánynak, de a déli vasut eljárása ellen, úgy látszik, onnan sem kapunk orvoslást. Épp ezért van, hogy talán az osztrákok sem várják annyira epedve a déli vasut államosítását, mint a soproni gabonakereskedők. És a felsorolt bajokhoz járul még az is, hogy azok az apróbb állomások, a melyek úgy a déli, mint győr-sopron-ebenfurti vasut mentéről igen sok gabonát szállítanak, híjával vannak a megfelelő számú és

nagyságú raktáraknak. Mindez annyira nehezíti a különben is súlyos versenyt, hogy a bajokon csak részben segít az a nagy előzékenység, a melylyel a győr-sopron-ebenfurti vasut támogatja kereskedőinknek Németország különböző részeibe irányított nagyon számottevő kivitelét.

Nyersterményüzletünk nem szorítkozik csupán csak a búzára, hanem felöleli a rozs-, árpa-, bab- és tengeri-üzletet. Ehhez csatlakozik a széna- és a szalmakereskedés. A felsorolt árucikkek jeles minőségük miatt is egyaránt keresettek a külföldi piacokon és idehaza. A rábaközi búza 80—82 kilogrammos; fajra nézve bánáti. Legjobban keresik Ausztria és Dél-Németország számára.

Abban a félmillió métermázsa gabonában, a mit évente a győr-sopron-ebenfurti vasut szállít külföldre, nagy mennyiségben szerepel, az utolsó évek ár- és keresleti viszonyai folytán is, az árpa. Az előbbiből a soproni Steiner Soma cég rengeteg sokat szállít külföldi sörgyárosoknak. E cég jelentékeny exportjának az árpa kelendősége mellett még más számot tevő haszna is van, mert az ő kezdeményezése folytán hova-tovább megyénkben alig találni már közönséges árpát; a kiscgazda is megérti már, hogy miért adnak a jófajta chevalier-, hanna- és oregon fajokért 1—2 forinttal is többet, mint a közönségesért. Nem is óhajtja ezt termelni és csak a mondott fajokat keresi. Innen van, hogy az utolsó évek folyamán olyan minőségű árpatermésünk és ezzel kapcsolatban olyan árpaexportunk volt, a minővel hazánkban nagyon kevés vidéke dicsekedhetik. Jellemzi árpánkat, hogy szép fehér nagyszemű, finom, héjjas, csiraképes és ez okból sörgyártásra fölötte alkalmas. Tavaly voltak már bajorországi vevőink mellett angolok és francziák is.

Árpaexportunk mellett elenyészően kicsiny kukoricza kivitelünk; nem minőségeért, hanem mert nagy marhaállományunk annyit fogyaszt, hogy kukoriczát mindig kell importálnunk Bácskából, Bánátból, avagy a Balaton mellékéről. A mit nálunk termelnek, az egy különös válfaj, a mely a cinquantin és a régi magyar kukoricza között van; de azért természetnek pignolettot is és korán érő székelykukoriczát.

Szónakereskedésünk a Hany vidékéről és a Fertő alsó részéről indul. A Hany turfás talajában terem meg a hires

savanyú-széna, a melynek keresett volta és szapora termései tették gazdaggá Oslinak és a körötte fekvő községeknek lakóit. A Hanság szénatermelő községeinek határa alig tesz számot; lakóinak, az istállókban nevelt marhaállományon kívül, csak egy darabka szénatermelője van; ám e darabka föld, ha csak rendkívüli időjárás nem pusztítja, megterem annyi szénát, hogy a gazda több ízben is megfordul Bécsben, meg messzebb Németországban és Svájcban, a hol néhány év óta jó piacza van a szénájának. 4—5 millió métermázsára becsülik átlag azt a szénamennyiséget, a melyet évente szállitunk a külföldre. De ezen adat egyáltalán nem megbízható; már csak azért sem, mert a Bécs-Ujhelybe és Bécsbe szállított szénát nagyobbára maguk a termelők kocsikon és szekereken viszik és ezek számáról, illetőleg szállitmányaik nagyságáról hiteles adat sehol sem kapható. Szénatüzletünkre nézve jellemző, hogy a hanyvidéki gazdák istállókban hizlalják más, gyakorta vásárolt, takarmánynyal marháikat, csakhogy szénájukat ne fogyasztszák, hanem eladhassák. Elképzelhető az az óriási riadalom és szomorúság, a mely elfogta a kedélyeket, a mikor harmadév elrendelte a miniszterium a szénakiviteli tilalmat és a széna ára 6-ról 3 forintra esett. A megye gazdaközöniségének kétségbeesése szolt abból a fölterjesztésből, a melyet a vármegyei gazdasági egyesület intézett a miniszterhez, elsőnek jelentkezve az egész országban azok között, a kikre kárt hozó volt a rendelet.

Szénakészleteink legnagyobb fogyasztói a katonaszállítók, nagyvárosi fuvarosok és lóerőre alkalmazott közúti vaspályatársaságok szénaszállítói sorából kerülnek ki. A mi lovainknak nagyon savanyú a hanyszéna, a mig a nagy város munkás lovai, a melyek közben erős táplálékot is kapnak és a szénát csak homeopatikus adagokban eszik abrak után, szívesen fogyasztják savanyú szénánkat.

A megyében lefolyt szénakereskedés a következő formák között mozog. Egyes szénakereskedők, legtöbbsnyire kigazdák szénaraktárakat tartanak. Vannak ilyenek Kapuvárott, Fertő-Szt.-Miklóson, Osliban, Csornán, Beő-Sárkányban és az ezek között levő községekben. Az ilyen raktárakkal bíró kereskedőknek adják el szénájukat azok, a kik nem viszik árúikat Bécsbe, avagy nem vihetik Sopronba eladni. A raktárakban összegyűjtött szénata nagyvárosi szállító veszi meg. A

szénakereskedés másik formája az az egyszerűbb, de jövedelmezőbb, a melyről fentebb szólottam. Ez utóbbi esetben a termelő maga viszi a vevőhöz messze vidékre eladandó árúit.

De az egyik formában épp úgy, mint a másikban, szénakereskedésünk úgy szólván teljesen a termelők kezében van és osztozkodik abban a sorsban, a mely nyersterményeink kereskedelmi forgalmának egyik nagy részére jellemző, hogy azt majdnem teljesen vagy a termelők maguk, vagy a parasztkereskedők speciális osztálya űzi. Érdekes különlegessége megyénk tevékeny lakosságának ezen osztálya, a mely sem otthonát elhagyni nem röstelli, sem fáradságot nem ismer; beszél néhány nyelvet és kocsin, feleségestül jár faluról-falura összevásárolni, a mi zöldség, tojás és baromfi kerül. És bármennyire kezdetleges formák között cselekszik is, az eredmény azt mutatja, hogy értelmesen és haszonnal végezték munkájukat; mert ők fejlesztették jelentékenynyé azokat a kereskedelmi ágakat, a melyekkel a hivatásos kereskedő eddiglen talán azért sem gondolt, mert az elérhető parányi haszon elviselhetetlenné tenné a nagy költséget, de nem gondolhatott talán azért sem, mert a termelés korlátolt volta mellett a forgalmat a nagy költségek arányában nem lehetne fokozni és végül mert a paraszteladó még akkor is fél a nem magafajtájú vevőtől, ha az nyomban kétszeresét igéri annak, a mit a parasztkereskedő ígért.

Teljesen a termelők és az azok sorából kikerülő kereskedők űzik a festő-rezedakereskedést, a melyet megyénk soproni és nagymartoni járásában természet a nép olyan félreeső helyeken, a hol a talaj már egyébként semmit sem terem meg. A festő-rezedát kizárólag a szomszédos Ausztriában adják el.

A rezeda-termeléshez és kereskedelemhez minden ízében hasonlít a *zsába*-termelés és kereskedés. A zsábát télen termesztik a lajtapordányi 21 fokos meleg kénforrásban és kasokban viszik Ausztriába, a hol szívesen veszik salátának.

Az utóbbi nyomán jár, de sokkal nagyobb arányokban a zöldség, uborka, paradicsom, hagyma, petrezselyem, czeller, stb. termelése és kereskedése. Ez utóbbi majdnem teljesen a soproni járás magyarjainak kezében van; a hegykőiek, boziak és nagyczenkiek űzik nagyban. Piaczuk részben Sopron, részben Győr, Szombathely; de a legtöbbet Bécsbe szállítják szekereken.

Közös ezekkel a nagymartoni járás községeinek gyümölcskereskedése. Árulnak mindenféle gyümölcsöt, de legkivált cseresnyét, meggyet, szőlőt, almát, körtét, mandolát, diót, mogyorót és barackot. A nádasdiaknak, márcziaknak, fehér-egyháziaknak az a legnagyobb vágyódásuk, hogy a bécsi piacra ők vihessék a legelső friss gyümölcsöt. Persze nem úgy árulják, mint a maguk természetményét, hanem mint olaszországi árút és nem is restellik megkérni érte azt az árt, a melyet az olaszok kérnek.

Rétfalu, Márcz, Somfalva, Lépesfalva, Feketeváros, Nagymarton és a még ott körülfekvő apró községek lakóinak a gyümölcsstermelés és kereskedés képezi majdnem kizárólagos jövedelmi forrását és képezte megtollasodásának alapját. Szorgalmasan, bánulatot keltő gonddal ápolja ez a nép gyümölcsfáit, a melyeket nemesít, olt, ültet, a mint jövedelmezőbbnek látja. És értékesíti a legutolsó szem gyümölcsöt is. Késő tavaszig van a tavalyiból és már az új cseresnye pirosodik, a mikor a tavaly termett körtét, almát meg szőlőt viszik piacra. A cs. és kir. déli vasut nagymartoni, somfalvai és rétfalui állomásain naponként waggon számra rakják be a fületlen kosarakat, melyek telvék gondosan csomagolt gyümölcsessel. És mennyi az, a mit az asszony nép hátán, gyalogszerrel szállít a császárvárosba. Az első vonattal, a mely korán reggel Bécsnek indul, seregestül mennek a nagymartoni járás asszonyai Badenbe, Vöslaubá, Laxenburgba és tovább Bécsbe, hatalmas kosaraikban czipelve a málnát, a kerti epret, a földi szedret és más ehhez hasonló kényesebb természetű gyümölcsfajt, a melynek szállítása, kasokban vasuttal, kockázattal volt.

Gyümölcskereskedésünk nyomán jelentékeny gyümölcsfa és ültetvény-kereskedésünk is fejlődött. A soproni Baumann czég gyümölcsfái keresettek idehaza is és Ausztriában meg Német-, Olasz- és Angolországban. Széchenyi Imre gróf horpácsi kertészete a kontinens minden részébe szállít gyümölcsfaoltványokat. A győri püspök rákosi kertészetéből szintén igen sok gyümölcsfaoltvány kerül eladásra. A felsorolt három kertészet a legnemesebb gyümölcsöket szállítja Ausztriába és Svájcba. Mayne soproni kertészetéből évenként igen sok spárga kerül Bécsbe. Carstanjen, ugyancsak Sopronban, jó hírű ananászt termel exportra.

Jelentékeny kereskedést űznek a nagymartoni járás németjei kerti eperrel, a melyet szabadon természetnek az udvarban. Egy-egy zsellérnek minden vagyonszáma az a 200 négyszögöl terület, a melyen rajta van a háza összes melléképületekkel együtt; ámde a megmaradt területet akkora gondal műveli meg epernek, hogy kiárul a termésből 160—200 forintot egy nyáron.

Hozzásimul ezekhez a Rozália aljában, főképp Savanyúkúton, Pecsényéden a meggyfatermelés és kereskedés. Egész megyefaerdő van a savanyúkúti és pecsenyédi határban. Az ágakat azonban itt nem dolgozzák ki, csak hajlítják sétatálcáknak, meg pipaszáraknak. Ennek a kereskedelmi cikkek majdnem kizárólagos piacza Konstantinápoly.

Ugyanazon fokon, a melyen áll gyümölcskereskedésünk, van méhészetünk és számot tevő mézkereskedésünk. A Hany-nak virágokban gazdag rétjei fölöttébb alkalmasak a méh-tenyésztésre; ugyanigy a Rozália alján elterülő gyümölcsösök, meg a Rábaközben nagy táblákban termelt repceze és a nagyon otthonos akácza. Csak az a baj, hogy a mikor a rétek virágai elhervadtak, továbbá a repceze, az akác és a gyümölcsfák elszórták virágaikat, alig akad megyénkben a méheknek táplálék. A nagyecenki hársfasor az egyetlen hely, a honnan ez időben szedhetnek táplálékot méheink. Okszerű méhészettel a megye egész területén találkozni. Legnevezetesebb méhészete van Zdeborskynak Keczőlben; ugyancsak ott van jónevű méhészete a főerdésznek. Csepregben híres Rasztovits méhészete; Sopronban Fanghé. Termelnek csurgatott és lépes mézet, a melyet leginkább bádogdobozokban, postacsomagokban küldenek szét. Legtöbbet vásárol Ausztria és Németország. Évenként körülbelül 1000 métermázsát exportálnak a megyéből és 20—30 ezer forintot árulnak ki belőle. Nagy baj, hogy a rétfalusiak sziruppal hamisítják és Bécsben, a hol házalnak a mézzel, megrontják a soproni méz jó hírnevét.

A baromfitenyésztés és a baromfival űzött kereskedés is méltó arra, hogy fölemlítsem. Korántsem áll ugyan, sem amaz, sem emez azon a fokon, a melyen méhészetünk és mézkereskedésünk, de igen jelentékeny pénzforrása népünknek főképpen az időtől fogva, hogy Zdeborsky 1877-ben Keczőlben baromfitenyésztetet rendezett be és példáját követve

a rábaköziek, a jobb fajú baromfit kezdték tenyészteni. A mostanság megyénkben elterjedt baromfifajok majdnem kizárólag Zdeborsky tenyészetéből eredtek, a ki exportált tojásokat Hollandiába, Oroszországba, Spanyolországba és Németországba. A Rábaközben leginkább a vízi szárnyasokat nevelik, otthonosak a pekking-aylesbury kacsa és az emdeni óriási hattyúludak. Leirhatatlan a gondosság, a melylyel, épp kereskedelmi szempontokból nevelik az apró libákat és kacsákat; a szoba, az ágy, tavasszal ez apróságé, a melylyel képesek lelegeltetni még az őszi vetés friss hajtásait is. De viszont már márcziusban kerül érettök takaros összeg a házhoz.

A ludak és a kacsák mellett nagyban úzik a csirke- és tyúktenyésztést a tojások végett. Nehány évvel ezelőtt igen jelentékeny tojáskiviteli üzlete volt Sopronban Flandorffer Ignácznak, a ki óriási befektetéssel készítettett ládákat a tojások szállítására, a mely Angliába irányult. De néhány szerencsétlen kísérlet után az egész vállalkozás abba maradt és visszakerült újból a soproni és kismartoni járások horvátjai kezébe, a kik faluról-falura járva ketreczes szekereiken összevásárolják az eladó szárnyasokat és tojásokat. Persze mivelhogy ők levén a helyzet kizárólagos urai, maguk szabják meg az árakat. A tojáskereskedés egyébként már annyira is fejlett, hogy a parasztkereskedőnek van minden faluban bizományosa, a ki nap nap után bekopogtat házról-házra és összevásárolja a hét végén érkező horvát számára a tojásokat, a ki azután kiadja a jövő hét folyamán érvényes bevásárlási árakat. A vásárló kereskedőknek ezen önkényét nagyon is érzik a termelők, de csak töpregenek, a nélkül, hogy segítenének is magukon. Az érdekeltek azt hiszik, hogy legjobb lenne, ha a kereskedelmi kamara, avagy a gazdasági egyesület értesitené hetenkint a falu előljáróját, a ki aztán közreadná az árakat.

A felsorolt apró-cseprő, de a népnek jelentékeny jövedelmet biztosító üzletágakat nagyban felülmulja borkereskedésünk, a mely mellett számot tevő szőlőkereskedés is fejlődött ki az utóbbi időkben. Szőlőkereskedésünk azon a csapáson jár, a melyen gyümölcskereskedésünk. Iránya Bécs és a körülötte elterülő városok; csak nagyon elenyészően kevés az, a mi Csehországba, avagy az örökös tartományok többi országainak egyikébe vagy másikába megy. Szőlőkeres-

kedésünk azonban nem kizárólagos tulajdona a felső járások üzérkedésre hajló németjeinek és horvátjainak, hanem készséggel osztozkodnak rajta azon bortermelők is, a kik széles körű borkereskedésük mellett szívesen szállítják nemesebb fajtájú és a tél időjárását könnyen eltűrő szőlőfajtákat nagyobb mennyiségben egyik-másik fogyasztópiacra.

Borkereskedésünk idők ideje óta virágzott. Sopron városának a 16. és 17. századból több rendbeli kiváltságokat biztosítottak az uralkodók azért, mivel kiváló bortermelésével kapcsolatban jelentékeny borkereskedést tartott fenn a szomszédos Ausztriával és a külfölddel. Ruszt városa borainak és borkereskedésének köszöni szabad királyi várossá való emeltetését. Balf, Kis-Marton, Okka és a többi községek ott a Fertő nyugoti dülőjén és a ruszti dombok mentén, borkereskedésüknek köszönik vagyonosodásukat. Borkereskedésünkre fölötte jellemző volt egészen a legujabb időkig, hogy annak legnagyobb része szintén a termelő kezében volt, ámbár gyakran történt, hogy a kereskedőből lett a termelő utólag. De borkereskedőinknek ezen osztálya, meg az a legujabbi, a mely a bortermelést nem a szőlőkben tanulta, nem volt ártalmára borkereskedésünknek, sőt ellenkezőleg. Ez utóbbiak kereskedői műveltsége, széles szemhatára, vállalkozó kedve és koczkázattól vissza nem riadó természete tette lehetővé, hogy az olasz borok invázióját diadallal tudtuk legyőzni és — ez idő szerint — még bírjuk a harcot a phylloxera, a peronospora és a legujabb szőlőbetegség, a gommose bacillaire ellen.

A multban is domináló sopronmegyei borkereskedés nagyobbára Sopron, Kis-Marton, Nagy-Marton, Ruszt, Lajta-Szt.-Miklós, Pinnye és Nagy-Czenk között oszlott meg; e helyek még ma is azok, a melyek intensitásában vesztett, de terjedelemben nagyobbodott borkereskedésünket maguk számára lefoglalják. Boraink legkeresettebbek voltak mindenha az osztrák tartományokban, továbbá Svájcban, Németországban, Angliában, sőt nem egyszer vitték Franciaországba is. A Lenck, a Flandorffer, a Leiner és a Wolff cézgek borait drágán fizették és fizetik ma is a nyugati államok legtöbbszörében. A ruszti aszu-, a soproni burgundi-, a petőházi vörös-, a soproni fehér borok világhírűek és jó nevük századokra nyulik vissza. A mig szőlőink termését nem apasztotta és rontotta

a szőlőbetegségek sokféle fajtája és a szőlőművelésnek ama módszerével, a melyet nálunk kultiválnak (a tökéletes vesszős művelés) diadalmasan küzdöttünk sok híres borvidék termésével, addig borkereskedésünk számottevő tényező volt. De a változott viszonyok, a tömérdek szőlőbetegség, a költséges irtás és a kockázattal járó új tőkék ültetése, továbbá az újabb kereskedelmi és vámszerződések, meg végül az 1893. évi XXIII. törvényczikkely végrehajtására vonatkozó rendelet nagyot változtattak borkereskedésünkön. Mindehhez járult, hogy sok avatatlan kéz is kontárkodott belé és idehaza is támadt erős, nem mindig reális verseny, a mely gyakran ragadta, sokszor a jobb hírűeket is, boraink hitelét kockáztató útra; új czégek támadtak és a borszaporítás ezer meg ezer mesterfogása lett kelendő. E változás mind nagyobb arányban ijesztette el a vevőket, a kiknek üresen maradt helyét nem lehetett mindenkoron újakkal pótolni. De nem ez volt a legérzékenyebben sújtó veszteség. A vámszerződések elvették tőlünk a francia piacot, a mely a fertőparti vörös borokat úgyszólván teljesen összevásárolta. Franciaországból kiszorítva, e fajta boraink (burgundi borok) egy rövid ideig Németországban találtak vevőkre, de mostanság majdnem kizárólagosan csak Svájc piacát kereshetjük fel velök, mivelhogy Németországból javarészen kitolták borainkat az olcsó olasz borok, a melyek az olasz kereskedelmi és hajózási szerződés zárójegyzőkönyvének ismeretes határozata folytán előzőnlétték piacainkat is, ámbár korántsem okozták azt a pusztítást, a melyet sokan jósolgattak és a mitől bizony mindnyájan féltünk. Az olasz borok beözönlése csak eleinte volt káros és okozott pillanatnyi, mondhatnám csak átmeneti veszteséget. Mert igaz, hogy eleinte óriási mennyiségben importálva félelmetesen lenyomta a borárakat; de hovatovább kitünt, hogy az olasz borok íze és minősége annyira hiányos, hogy ára és a magyar borok ára között levő különbség elmosódott. Vissza is kerültek csakhamar a régi árak és kereskedőink egész őszinte nyíltsággal vallják be, hogy a magyar borok kelete, a jelentékeny mennyiségű olasz borok behozatala ellenére sem csökkent. A hol pedig speciális borfajokról volt szó, mint a minők a sopronmegyei rislingi, aszú- és burgundi borok, ott az olasz borok semminemű változást sem tudtak előidézni. Sőt némi haszonnal is járt az

olasz borok behozatala, a mennyiben közönséges asztali borainknak a mostoha termések folytán bekövetkezett termésbeli csökkenését csakis úgy voltunk képesek pótolni, hogy a termett mennyiséget az olasz borokkal összepárosítottuk és továbbra is ugyanazon quantummal jöttünk a piacra, mint azelőtt.

Szarvasmarhatenyésztésünkkel párhuzamban emelkedett marhakereskedésünk. Alig van gazda a megyében, a ki éppen üzérkedési céllal és szándékból ne foglalkoznék tenyésztéssel. Mellettük százával támadtak a kupeczek és a marhakereskedők, a kik messze összeköttetéseket keresnek, értékesíteni jófajú és keresett állatfajainkat. Vannak községeink, a melyek lakói majdnem kizárólagosan csak marhakereskedéssel foglalkoznak. Lakompak, Kövesd, Klimpa, Nagy-Lozs, Nagy-és Kis-Czenk lakóinak javarésze jószágkereskedő és lóval, szarvasmarhával, juhval, disznóval üzérkedik. Jellegük majdnem teljesen azonos és csak abban tér el egyik a másiktól, hogy vannak közöttük, a kik hizlalják is a jószágot, hogy súlyban és árban emelkedjék, mások ellenben csak eladják valamely csekély haszonra, se helyük, se pénzük az istállózásra.

Részletesen véve az üzérkedési ágakat, mindenekelőtt a juhkereskedésről kell szólanom, mivelhogy ez úgy is már a múlté. A 60-as évek végén és a 70-es évek elején miutha csak összetörött volna megyénkben a juhkereskedés. A jelzett időben beállott a gyapjú árának gyors és tartós esése és attól kezdve hanyatlott a juhtenyésztés, meg a juhkereskedés is. A 80-as években, a mikor Párisban tartósan emelkedett a juhhús ára, újból neki láttak gazdáink és kereskedőink, hogy némileg visszateremtsék a multat, de juhaink nemsokára ismét kiszorultak a párisi piacról. Kereskedőink még ma is emlegetik, hogy 100 kg. finom merinói gyapjúért 400 forintot is kaptak, ma pedig alig kapnak érte 200 forintot és a míg 1882-ben a magyar ürüért 40 forintot fizettek Párisban, ma csak a felét adják érte. Pedig a rábaközi juhnak jó neve volt mindenha itthon is, a külföldön is. És gazdáinkat, meg uradalmainkat azzal sem vádolhatni, hogy nem kíséreltek meg mindent a végből, hogy kereskedőink megküzdhessenek a versenynyel; keresztezték kiváló minőségű anyaállataikat francia és angol apaállatokkal, hogy a hús minősége javul-

jon és az állatok formája tökéletesedjék. De törekvésüket nem koronázta kellő siker és juhkereskedésünk ma úgyszólván kizárólag arra van utalva, hogy hizott juhokat szállít Bécsbe. A bécsi piacon még elég eredménynyel tudjuk kihasználni juhkereskedésünk javára azt a körülményt, hogy a marhahús ára folyton emelkedik.

Legújabbán egyik-másik rábaközi uradalom nemesfajú, nagynövésű franczia fésűsgyapjút termő apaállatokkal keresztezte belföldi, különösen rábaközi juhainkat, hogy ezek gyapja megnyerje azt a hosszaságot, a mely a fésűs szövetek készítéséhez szükséges és arról értesülök, hogy e fajta gyapjainkat jó áron keresik.

Fölötte áll az eddig felsorolt két üzleti ágnek lókereskedésünk, a melynek középpontja a soproni lóvásárokon van. Évenként átlag 10—15.000 darab kerül vásárra. Ezek között nagyon keresettek a nagyczenkieké, a kik a megyében, meg annak határain túl is vásárolt jófajú fiatal csikókat, $\frac{3}{4}$ —1 évi tartás után hajtanak a piacra. De a mig híjával vagyunk a nagyobb lókereskedő czégeknek, és ennek folytán lókereskedésünk csak gyermekkorát éli, addig szarvasmarhakereskedésünk már a megyében több helyen is összpontosítva, számító kereskedői észszel fonja messzebbre és messzebbre összeköttetéseit. Nagyban emeli ez utóbbit az a körülmény, hogy éppen Sopronban gyakorta két-három müncheni, karlsruhei, stuttgarti marhakereskedő is tartózkodik, a kik a helybeli ügynökökkel járnak be a megyét és az összevásárolt jószágot direkte szállítják haza, avagy arra az állomásra, a hová az otthoni cég már innen dirigálja. Ezen kívül a soproni marhakereskedők egyaránt otthonosak a bécsi és a budapesti vásárokon; a bécsi marhavásárról kiadott heti jelentésekben mindig olvashatni néhány soproni, lakompaki vagy kövesdi marhakereskedő nevét. De bejárják e vásárokon kívül a bajor, olasz, németországi és svájci piacokat is. Velük együtt, vagy legalább nyomaikon járnak disznókereskedőink, a kik az utóbbi időkben gyakorta panaszkodnak a bécsi piac ellen, a hol nem képesek versenyezni, mivel a bécsiek a disznósirt növényi zsiradékokkal keverik és 6--7 forinttal hozzák azt olcsóbban forgalomba.

Sertéskereskedésünk, a mennyiben kivitelre dolgozik, kizárólag csak a soproni piacra van szorítva. A Pfeiffer-cég

és Stark Lajos soproni szállásaiból évente több ezer hízott disznó megy Bécsbe és a külföldre. A megyében azonban alacsony fokon van a disznókereskedés, a melyet majdnem teljesen kimerít az a kupeczkedés, a mely a mosonmegyei és győri kereskedőknek szedi össze az egyes községek sertéseit. Határozó erre az a körülmény, hogy sertéstenyészetünk csak most kezd lábbadozni és hogy mindennemű külföldi sertés-szállítmányt előbb Kőbányára kell küldeni, holott Sopronban teljesen elkülönített és czélszerűen berendezett vesztegzár van. A Kőbányán kitört járványoknak ennek folytán döntő befolyásuk van az egész ország sertéskereskedésére és miattuk nem egyszer sinylődött már a soproni is.

Mint közvetítő piacznak, jelentékeny szerepe van Sopronnak a nyersbőr- és a gubacskereskedés terén. A Wiener Testvérek és a Dux M. A. czégek nagy forgalomban közvetítenek nyersbőrt, gyapjút és gubacsot a külföldi piacokra. A gubacsot és a többi cserzőanyagokat a földközi tenger egyes állomásain vásárolják és Triesztben meg Sopronban tartanak raktárakat, a honnan, a magyar terményekkel elegyítve, viszik a világ minden irányába.

VI. Hitelügy.

Vármegyénk hitelügyleteinek középpontja Sopronban van. Az a jelentékeny kereskedelem, a mely itt tartotta középpontját, hova-hamarább itt teremtette meg azokat az intézeteket is, a melyek a hitellel üzérkednek. Ámbár különös és érdemes, hogy gondolkozóba merüljünk fölötte, az a jelenség, hogy a Sopronban központosított hitellel való üzérkedés nem a kereskedelemben és így nem azon forgalmi ágban kereste legtöbb táplálékát, a melyből kinőtt, hanem szolgáltatába szegődött annak a hitelszükségletnek, a mely a kereskedelmi hitel formáival teljesen ellenkező formák között él. A megyénkben fennálló hitelintézetek majdnem kivétel nélkül jelzálogos hitellel szeretnek foglalkozni és a mennyiben a kereskedői hitel egyes formáit is gyakorolják, azt is csak akkoron teszik, ha a nyújtott biztosítékok nem szorítkoznak egyedül a személyre, hanem e mögött valami ingatlanra támaszkodnak; mivelhogy legtöbbször az, a ki rájuk szorul, a hitelnnyújtotta előnyöket nem kereskedelmi, hanem legtöbb-

nyire mezőgazdasági czelokra használja fel. Erdekes illusztrációjául szolgál annak, a mit mondtam, Sopron megye legrégebb takarékpénztára, az ország legidősebb ilyenfajta intézetei között az ötödik, a Soproni Takarékpénztár. E pénzüintézetet 1842-ben kereskedők alapították. E pénzüintézet élén a megalakulás pillanatától máig kereskedők állottak, az első részvényeseknek háromnegyede kereskedő volt, a többi honorátor, a mai részvényesek és a mai igazgatóság, néhány ügyvéd kivételével, alig recrutálódik másokból, mint csak kereskedőkből; de ez intézetnek soha sem jutott eszébe különös intézkedésekkel istápolni a kereskedelmi hitelt, hanem kezdettől fogva legszivesebben gyakorolta a jelzálogos hitelt és váltóforgalma ma is elenyészően csekély a jelzálogkölcso-
nöklöz képest.

És így vannak sorban, talán az egyetlen Soproni Építő- és Földhitelbank kivételével, az összes sopronmegyei pénzüintézetek mind. A kiscgazdát, a középiparost és a kereskedőknek azon fajtáját, a mely néhány száz forintról szóló elfogadványát évek során át törlesztgeti, számítják clienseik közé. A nagykereskedő az Osztrák-Magyar Bank soproni fiókjánál végezi el mindazt, a mire a forgalom készti; a többi intézetet csak pénzelhelyező állomásnak tekinti, a mely időközben szabaddá vált tőkéje után még fizet 4—5°/_o-ot és a melynek részvényei átlagban 8—25 százalékot jövedelmeznek. A megyében levő gyárak, a megye területén lakó nagybirtokosok a már emlitem Soproni Építő- és Földhitelbankkal végeztetik összes financiaiis operációikat. A legtöbbnek van folyószámlája is ez intézetnél, a mely az 1873-iki válságban romba dőlt több soproni intézet törmelékain alakult, hogy némiképpen módot adjon azon óriási veszteségek pótlására, a melyek a bécsi krachban sujtották a soproni piacot. A Soproni Építő- és Földhitelbank felöleli a banküzlet minden fajtáját, csak jelzáloggal nem foglalkozik, épületre és más ingatlanra nem ad hitelt. Szembeszökő ellentmondás ez, tekintettel a bank címére és a többi éppen nem jelzálogos kölcsönök adására alakult intézetre, de tény, hogy ezen intézet szolgálja sok tekintetben egyedül megyénk közönségének bankszükségleteit és ebből kifolyólag igen élénk összeköttetést tart fenn a bécsi tőzsdével is. Ezelőtt 10—12 évvel még adott ugyan jelzálogos hitelt, de most már teljesen

átengedte ezt a soproni és a megyei takarékpénztáraknak meg szövetkezeteknek, a melyek kelletén is túl, czéljuk és mivoltuk által kiszabott korlátok negligálásával, sokkal nagyobb mértékben gyakorolják a jelzálogüzletet, mint szabadna.

E visszásság, a mely máshol könnyen válhatnék végzetessé, pénzügyintézeteinket csak igen nagy baj esetén dönthetné veszedelembe. A soproni intézetek egytől-egyig a sopron-megyeiek jelentősebbjei mind, olyan hatalmas összeget képviselő és könnyen mozgósítható tőkék fölött rendelkeznek, nem értékesíthető betéteiken vásárolt értékpapirokban, hogy azokat veszedelem csak olyan általános gazdasági válság kapcsán érhetné, a milyenre manapság gondolni is alig lehet. Élveznek is korlátatlan bizalmat, a melyet jelentékeny tartalékaik is igazolnak. Ámbár tagadhatatlan, hogy a mi intézeteink is szenvednek abban a betegségben, a mely sok helyen általános, hogy a személyi momentum kelleténél sokkal nagyobb mértékben szolgál a felek bizalmának alapjául, mint kellenék. Innen lehet kimagyarázni, hogy egyik-másik intézet nevetségesen silány alaptőkével szemben százezrekre rúgó betétet kezel. A Soproni Takarékpénztárnak eleinte csak 15.000, később a tartalékból kiegészített 30.000 forintos alaptőkéje volt, a melylyel szemben öt millióhoz közel járó betét kezelésére vállalkozott; az így támadt visszásságot olyképpen simitották el a részvényesek legutóbbi közgyűlésükön, hogy az alaptőkét felemelték hatvanezer forintra.

Nevezetesebb intézeteink az 1894-ik évben kimutatott forgalmi adatokkal egyetemben a következők:

Soproni Takarékpénztár, alapították 1842-ben. Részvényeinek száma 1849-ig 300 darab volt, ma 600 darab. A részvények 100 forintos névértékűek. Az alaptőke 60.000 forint. Az utolsó évek folyamán 70—76 forintos, 1894-ben 100 forintos osztalékot fizettek. Tartalékalapja harmadfélszázezer forintra rúg. A részvények árfolyamértéke 1400—1500 forint. A betétek összege 4⁷² millió forint. Váltótárcazája 1⁰⁰³ millió, jelzálogkölsőne 2⁸⁷⁷ millió forintra rúg.

A *Soproni Építő- és Földhitelbankot* 1873-ban alapították 4800 darab 100 forintos részvénynyel, de csak 50 forintot fizettek be. A befizetett részvénytőke 240.000 forint. Tartalékja 111.033 forint. A részvényekért ma 85—90 forintot

fizetnek. Osztalékul egy részvényre, már több év óta, 5 forintot fizet. Betéte 122.990 forint. Váltótárczája 203.250 forintra, jelzálogkölesőne 135.282 forintra rúg.

A *Soproni Takaré- és Kölcsön-Egylet Szövetkezetet* 1870-ben alapították. Befizettek üzletrészekre 335.000 forintot. Tartalékalapja 21.218 forint. Évi nyeresége 34.318 forint. Betéte 2,214,303 forint. Váltótárczája 270.067, jelzálogkövetelése 1,833.626 forintra rúg. Ez intézet, miként neve is mutatja, szövetkezetnek alakult, de négy évvel ezelőtt a teljesen befizetett 50 és 100 forintos részjegyeket átalakították részvényekké. Az intézet az idén ünnepelte fennállásának negyedszázados jubileumát. 8°/_o-os osztalékot fizetett.

Kismartoni Takarékpénztár. Alapították 1872-ben. Egyezer darab 100 forintos részvényt bocsátottak ki. Tartalékalapja 101.215 forint. A részvényeket ez idő szerint 300 forintjával keresik. 15 forint osztalékot fizetett. A betét összege 2,272.326 forint. A váltótárcza 75.259, a jelzálogkövetelés 1,795.409 forintra rúg.

A *Kismartonjárási Takarékpénztár* 1884-ben alakult és 10 éves fennállása alatt feltűnően szép eredményeket mutatott fel. Alaptőkéje 300 darab 100 forint névértékre szóló teljesen befizetett részvényből áll. A részvények ez idő szerint már 230—250 forintért kelnek. Az évi osztalék tavaly 10 forint volt. A tartaléktőke 14.248 forintra rúg. A betét összege 807.997 forint. A váltótárcza összege 181.366, a jelzálogkövetelés 530.662 forintra rúg.

A *Nagymartoni Takarékpénztárt* a bécsi krach idejében alapították, egészen abban a szellemben, a melyben az akkori alapítások létesültek. De az intézetnek szerencséje volt, hogy élére becsületben megöregedett férfiak kerültek, a kik megóvták az intézetet attól a vihartól, a mely Bécsből kiindulva, irgalmatlanul söpörte végig megyénket is. Kibocsátottak 1200 darab 100 forint névértékről szóló részvényt, de a névértéknek csak negyed részét (25 forintot) fizették be és a kiegészítésre már azért sem gondoltak, mert az intézetet még ma is az első részvényesek, vagy azok utódai vezetik, a kik részvényeiken túl nem adnak és a kik olyan állandó karakterű betéteket tartanak az intézetben, hogy egyelőre egyetlen ok vagy körülmény sem siettetette az alaptőke hátralévő 75°/_o ának befizetését. A tartaléktőke 13.716 forint. A tavalyi

osztalék 7 forint, a mi 28°/_o-os kamatozásnak felel meg. A betétek összege 988.498 forint, a váltótárcaé 271.419, a jelzálogkölsöné 588.328 forint.

A *Répczevidéki Takarékpénztár Csepregben* szintén az 1873-ik év alkotása, de már a krach lezajlása után támadt. Egyezer darab 50 forintos részvényt bocsátottak ki és így az alaptőke 50.000 forint, a melyet a tartaléktőke már néhány száz forinttal felülmúl. Tavaly 11 forintos osztalékot (22°/_o) fizetett. A részvényekért ez idő szerint szívesen adnak 180—200 forintot. Betétállománya 1,043.065 forintra rug. Váltókban 309.154, jelzálogkölsönökben 652.380 forintot gyűmölcsötzet.

A *Sopronmegyei Első Takarékpénztár Kapuvárott* 1872-ből való és nyomon követte a hatvanas évek végén és a hetvenesek elején a Rábaközben befészkelődött mezőgazdasági válságot, a mikor a föld ára rohanva hanyatlott alá és az uzsora rettenetes pusztitást kezdett a Kis-Alföldön. Kétezer darab 50 forintról szóló részvényt bocsátottak ki, de csak 25 forintot fizettek be, mivelhogy akkor csakis ilyen összeggel tudták az alapítók elhelyezni a részvényeket. De az ügyes kezelés és az a kereskedelmi szellem, a melyet az intézet megalapítója és huzamos ideig elnöke, Sugár Sándor, vittek az intézetbe, olyan karba hozta, hogy a tartaléktőke most már 7000 forinttal múlja fölül az 50.000 forintos alaptőkét. A részvényeket ma már 90—95 forintért is keresik. Az utóbbi években 6 forint osztalékot fizetett. A betét 1,105.812 forint. A váltótárca 202.538, a jelzálogkövetelés 799.122 forintra rug.

Ezek Sopron megye jelentékenyebb pénzügyintézetei, a melyeken kívül a gazdasági érdekek szolgálatára több községben is vállalkoznak apróbb hitelszövetkezetek. A Reiffisen-féle szövetkezetek mintájára alakulva, kisebb-nagyobb eredménnyel segítik ezek az iparos- és a gazdaközönségnek azon részét, a mely csak kölcsönös támogatással juthat valamelyes hitelhez. Van ilyen szövetkezet Csornán, Beleden, Pulyán Lövön, Ágfalván, Harkán és más községekben is. Legaldásosabbán és legtöbb eredménnyel munkálkodik a két utoljára említett, a melyek megalakítása körül Renner Henrik harkai evangélikus lelkész fáradozott legtöbbet. Az ő elnöksége alatt működik a harkai hitelszövetkezet ma is és benne élénken

tükröződik vissza, épp a lelkész ur által munkára, takarékosságra, a műveltség iránt fogékonyságra nevelt nép jóléte.

Alig magyarázható meg, hogy a pestmegyei hitelszövetkezetek elnöke: Károlyi Sándor gróf, megyénkben még csak meg se kísérelte a hasonló intézetek propagálását, holott a nemes gróf megyénk egyik választókerületének, az esterházainak, mandátumával került a képviselőházba. Pedig a mezőgazdasági hitelszövetkezeteknek megyénkben nagy szerep jutna és hathatósan tudnák tovább is előre segíteni azt a nagy törekvést, a mely kisgazdáinkat lelkesíti, hogy intenzív gazdálkodással és jelentékeny marhatartással lehetőleg ellensúlyozzák a gabona árának sülyedését. Állításom igazolására hivatkozom újból a harkai szövetkezetre, a melynek árnyékában páratlanná emelkedett e község jóléte.

Mielőtt áttérnék az Osztrák-Magyar Bank soproni fiókja forgalmának részletezésére, kimutatni, hogy kereskedelmünk mennyiben veszi igénybe ott a hitelt, néhány szóval utalnom kell arra, hogy a soproni pénzüintézeteket, a már fentebb elmondottakon kívül erősen jellemzik a nagy és állandó termésméretű betétek. Takarékos és jómódú népünk a takarékpénztárakban szereti legkivált gyümölcsöztetni tőkáját, a melyet, a már jeleztem okokból, ingatlan vásárlásra nem fordíthat. Talán innen van, hogy viszont ez apró intézetek, a melyeknek milliókra rugó betét kamatoztatásáról kell gondoskodniok, nagy előszeretettel gyakorolják a jelzálogos kölcsönöket, a melyek párhuzamban a betétekkel, nemcsak ideig-óráig veszi le rólok azt a gondot, hogy mi tévők legyenek a pénzzel, hanem évek sorára menti fel őket a pénzelhelyezés gondja alól.

Itt van helyén kimutatni, az egyes telekkönyvi hatóságoknál beszerzett adatok alapján, hogy mekkora összegeket képviseltek 1893-ban (csak ezen év adatait kerithettem meg) a tulajdonjogi és zálogjogi bekebelezések, továbbá az egyszerű zálogjogi törlések és előjegyzések. Közlöm ezeket abban a tudatban, hogy jelentősebb következményekkel járó gazdasági bajok eseteitől eltekintve, a felsorolandó összegek nagy eltéréseket más években sem mutatnak és mert az alább közrekerülő összegek, legalább $\frac{4}{5}$ részben, a megyei pénzüintézeteket illetik.

Elrendeltetett soproni kapuvári csepregi csornai kismartoni
1893-ban telekkönyvi hivatalnál osztr. értékű forintokban

Tulajdonjogi bekebe-

lezés	1,184.891	382.171	683.055 ²⁴	536.080	2,305.459
Zálogjogi bekebelezés	68.973	373.451	339.956 ¹⁸	236.759	752.280 ⁹⁰
Zálogjogi előjegyzés	39.975	7.855	3.901 ⁴⁶	10.919	17.243 ²⁶
Zálogjogi törlés . .	1,165.916	503.284	480.076 ⁴⁶	204.684	979.835

Ezen bátran óriásinak mondható nagy összegekkel szemben méltán el lehetne várni, hogy intézeteink iparkodnak lépést tartani a pénzpiacz általános olcsóságával és a jelzálogos kamatlábat csökkentik. Ám ez még ma sem történt meg és a 7⁰/₀-os kamatláb napi renden van azoknál az intézeteknél is, a melyek, mint a Soproni Takarékpénztár vagy a Sopronmegyei Első Takarékpénztár, tagjai a vidéki takarékpénztárak központi jelzálogbankjának és eléggé olcsó pénzt kapnak ott is, eltekintve attól, hogy a betétek után 4—4⁵/₀-nál itthon se fizetnek többet, a mi egyébként szintén elég magas a mai pénzvviszonyok között. Ehhez járul még — általános gazdasági szempontból — az a baj, hogy valamelyes conversiót jelzálogos követeléseiknél nem engednek meg olyankor sem, a mikor a kölcsönök kamatlábat apasztják, a mi az utóbbi években megtörtént. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a 30—42 éves kölcsönök lejáratuk előtt nem fizethetők vissza. Az adós, ha van pénze, egyszerre is törlesztheti adósságát. Ámde a kisbirtokos a régibb keletű és magas kamatláb alapján contrahált jelzálogadósságát csak akkor convertálhatná, ha a terhet előbb visszafizethetné. Erre pedig nincsen alkalma, mert újabb bekebelezésig, személyi hitelre, pénzt nem kap. Az egyik intézet nem ront a másokra és így csak abban az irgalomban részesül a paraszt, a melyet az intézet akkor gyakorol vele, ha önmaga convertálja követeléseinek kamatlábat. Épp 1893-ban a Soproni Takarékpénztár ezt tette. De bizony addig voltak 9⁰/₀ és 7⁰/₀ között változó többféle kamatláb szerint bekebelezett jelzálogkövetelése, a szerint, hogy akkor vette-e a paraszt a pénzt, a mikor még magas, avagy a mikor már alacsonyabb volt a kamatláb.

Miként már több ízben is említettem, kereskedőink hiteligenyeit leginkább istápolja az Osztrák-Magyar Banknak soproni fiókintézete. Hosszú ideig különösen elfogult, kicsi-

nyes szempontok voltak itt is irányadók. A soproni Knauser szellem ide is befészkelődött és sokszor tolt zárat olyan igények elé, a melyeket méltatni nem volt képes alant járó kereskedelmi műveltsége és exclusiv természete, meg ismeretes bizalmatlansága. Innen eredt, hogy egyik-másik jelentősebb czégünk a bécsi bankokkal keresett összeköttetést. Ám újabban, talán kapcsolatban a fiók vezetőségében pár évvel ezelőtt bekövetkezett változással, fordulat állott be az intézőségben uralkodó szellemben is és méltányosabban itélik meg azokat az igényeket, a melyek a banknál keresik hitelük kielégítését.

Az Osztrák-Magyar Bank soproni fiókjának tavalyi forgalma 4,752.115 forintra rugott. Tulságosan, mondhatnám nevetésgésen csekély ez összeg kereskedelmünk és iparunk arányaihoz mérten, ha tekintetbe vesszük, hogy a kamarai kerület keretében levő nagykanizsai fiókindezet 6,119.376 forintnyi forgalmat csinált. A fennforgó visszásság illusztrálására még jellemzőbb az, hogy a soproni fiók nem számított le 2000 darab váltót sem, holott a nagykanizsai 12.623 darabot discountált. Némileg ellensulyozza ezt, de jellemzi is kereskedőinket épp úgy, mint kereskedelmünket az a körülmény, hogy kézi zálogra 1,600.530 forintot adott a soproni fiók, holott ezen czímen a nagykanizsai csak 331.970 forintot helyezett el az egész év folyamán. Ez a körülmény ujólag csak azt igazolja, hogy a soproni nagykereskedői háznak és iparteleknek Bécsben és részint Budapesten van bankárjuk; ezekhez küldik rimessáikat, ezeknél telepítik elfogadványait és ezek által adatnak és vetetnek devisákat külföldi követeléseik, illetőleg tartozásaik lebonyolítására. De mutatja a fent elősorolt adatok legutolsója azt is, hogy a középrangú kereskedők, értem a vidéki fűszer-, gyarmatárúk-, divatczikkek kereskedőinek előbbkelőit, a kik váltókkal szokták fedezni hitelüket, bizonyos nyárspolgári ellenszenvenvel vagy félelemmel vannak eltelve e hitelpapiros iránt és inkább adnak kézi zálogul értékpapirt, semhogy váltókkal manipuláljanak.

VII. Igazságszolgáltatás.

Vármegyénk területén egy törvényszék és hét járásbiróság végezi a törvénykezést. A törvényszék Sopronban

székel. Járásbiróságok vannak : Sopronban, Kapuvárott, Csornán, Kis-Martonban, Felső-Pulyán, Csepregben és Nagy-Martonban.

Folytatólag rajzát óhajtván adni mindazon tényezőknél, a melyek megyénk területén az igazságszolgáltatás munkájában osztozkodnak, nem szabad említés nélkül hagynom a kőhidi országos fegyházat, a mely Sopron város területén, a Rákosra vezető országút közelében, abban a hatalmas épületben van, a mely egykor a soproni Offermann-féle cukorgyár gyári épülete volt. Az állam a nyolczvanas évek elején vette meg és alakította át a hatalmas épületet fegyházzá, a melyben átlag 700 fegyenczet őriznek. A fegyház élén egy igazgató áll, a ki öt tisztviselővel egyetemben igazgatja az ügyeket és rendelkezik az igazságszolgáltatásnak e szomorú házában, a mely a modern követelmények minden igénye szerint van berendezve. Estétől reggelig villamos lámpák szórják vakító fényüket. Templom és iskola, meg fákkal beültetett udvar szolgál lelki és testi tudulást. Gépek zakatolása és a műhelyek zaja veri el a süket csöndet. Van nyomda, lábfakészítő-, kosárfonó- és lakatos-műhely. Fogadott előmunkások tanítják a fegyenczeket a munkára, a melyek olcsósága ellen kisiparosaink köréből itt sűrűn hangzik fel a panasz, holott épp bennünket alig érint a fegyenczek munkájának olcsósága, mert a kész árút az illető nagyvállalkozók nagyobb részekben szállítják, illetőleg adják el, nem csak megyénk, hanem rendszeren az ország határain is túl.

Ha majd kiépül a soproni törvényszéki palota, kerületi börtönre is van kilátásunk, mintha ezzel kivánná kárpótolni az igazságügyi kormány abbéli vesztett reményünket, hogy a Dunántúlnak szánt királyi táblák közül egyet nekünk nem juttatott. Reményünkben csalódtunk ; sok lótás-futásunk kárba veszett ; nagy ígéreteinket és mindennemű csalogató megajánlásainkat visszautasították. Királyi táblát nem kaptunk, ámde kapunk helyette nem sokára törvényszéki palotát, megszüntetésére azoknak az anomáliáknak, miszerint a kir. törvényszék arra teljesen alkalmatlan bérházban van, hogy ugyanott a telekkönyvi hivatal éppen nincsen mindenképpen tűzmentes helyen, hogy a királyi ügyész a másik utczában, egy nyomorultan épített bérháznak padlásból készült második emeletén kénytelen megvonulni, hogy a törvényszék börtönének és a vizsgálobírónak a vármegyeházában akadt csak

hely irgalomból és hogy a járásbiróság is, messze a törvényszéktől, oly régies bérházban van, miszerint a legigénytelenebb embernek is szinte visszatetszik, hogy itt a király nevében igazságot hirdetnek. Szilágyi Dezső miniszterségének köszönhetjük, hogy az ügyvédi kamarának és a törvényszéknek felsorolt panaszait megorvoslandó, hova-tovább megkezdik az új törvénykezési palota építését a régi lovassági laktanya nagy complexusán, a melyet a város ingyen ajánlt fel az igazságügyi kormánynak. Ebben az új törvénykezési palotában, úri kényelemben lesz együtt a törvénykezésnek minden, Sopronban levő, foruma a melynek középpontját a királyi törvényszék képezi.

A Sopronban székelő királyi törvényszék egyike az ország legnagyobb törvényszékeinek. Az elnökön kívül 9 bírāja, 3 jegyzője és 2 aljegyzője van. Ügyforgalma 1894-ben, a mely egyben híven tünteti fel az ügyforgalom átlagát is, a következő számadatokban tükröződött: beérkezett 10.966 polgári-, 10.621 telekkönyvi- és 5.190 büntetőügyi ügydarab. Ehhez járul, hogy a soproni kir. törvényszék a nagyobb pénzügyi kihágások feletti biráskodással is fel van ruházva, még pedig nem csak Sopron megyére, hanem Vas és Zala megyékre kiterjedő illetékességgel is. E mellett a soproni királyi törvényszék a herczeg Esterházy hitbizományának is bírósága, a melyből kifolyólag nem egyszer halmozódnak fel szerfölött teendői.

A törvényszék területén immár teljesen be vannak fejezve a birtokrendezések és az úrbéri perek; nagy ritkaság, ha ez utóbbiakból még kerül egy-kettő a törvényszék elé, de ha kerül is, ez kizárólagosan a volt úrbéreseknek jutott közös legelő felosztását tárgyalja. Sokkal elmaradtak azonban a telekkönyvi átalakítások, a melyekhez, a megye területének legtöbb helyén, még csak hozzá sem kezdettek. Van is az elmaradottság miatt fölötte sok baj az ingatlanok forgalma és a jelzálogüzletek megkötése körül.

Fölötte érdekes jogi jelenségek megyénk területén a censualis vagy curiális beltelkek. Ugy keletkeztek, hogy a földesúr megengedte a felszabadult jobbágnak, avagy az ő úri fennhatósága alatt odaköltözöttnek, hogy évi bér fizetése mellett építhet a telekre házat vagy bármely más felépítményt. Ennek folytán a felépítmény a birtokos tulajdona, a

terület ellenben a földesúré, a ki évi bért élvez tulajdona után. Az évi bér rendszeren készpénzben fizetendő és csak Fülesen, gróf Zichy Rezsőné curialistái vannak megterhelve olyképpen, hogy igen szerény, készpénzben fizetendő évi bér mellett még két gyalognapszámot is kötelesek szolgáltatni, a mit a fülesiek még ma is úrbérnek hívnak. Esterházy herceg birtokain az említett curiális birtokokból egész községek keletkeztek; legnevezetesebbek közöttük azok a zsidó községek, a melyek Lakompakon, Nagy-Martonban, Kis-Martonban, Kaboldon és Német-Keresztúrott keletkeztek és a melyek közgazgatási helyzetéről majd alább lesz szó. Ámde az Esterházy hercegek, igen humánusan, többi földesurainktól eltérően, módját ejtették annak, hogy a felépitmény tulajdonosa megszerezhesse a föld tulajdonát is és az évi bér húszszorosának lefizetése után átengedték a telek tulajdonát. Ezzel az eljárásukkal mintát alkottak annak a törvényjavaslatnak, a melyet még Szilágyi Dezső minisztersége korában hozott a törvényhozás a curiális birtokok megváltásáról, kimondván, hogy az évi bér húszszorosa képezi a megváltás összegét, a minek alapja egyébként, itt az Esterházyaknál azon egyszerű számtani igazság volt, hogy az 5 százalékkal kamatozó tőke éppen húszszorosa az évi kamatnak.

Nagyot fogyott a soproni királyi törvényszék ügyforgalma, a mikor néhány év leforgása alatt telekkönyvi hatósággal ruházták fel — a soproni és felsőpulyai kivételével — az egyes járásbiróságokat és az egyes járások telekkönyveit Sopronból elvitték. Természetes, hogy ennek folytán, és aránylagosan, szaporodott az egyes járásbiróságok ügyforgalma, a melyet a következő táblázat tüntet fel:

Járásbiróságok neve	polgári	büntető ü g y e k	telekkönyvi
soproni	13.752	3.466	—
kapuvári	4.079	1.888	5.245
csornai	3.341	1.451	3.270
kismartoni	3.991	2.237	3.633
felsőpulyai	4.280	1.606	—
csopregi	2.264	787	2.387
nagymartoni	1.800	1.140	2.576

A legnagyobb ügyforgalommal bir, miként e kimutatás is igazolja, a soproni járásbiróság, a mely, mint szabadon

választott bíróság és mint a soproni kereskedelem bírósága, fölötte igénybe van véve.

A felsőpulyai járásbíróság ügyforgalmának nagy száma már azért is feltűnő, mert vasuti állomástól távol fekszik. Ám épp a polgári ügyek nagy száma kapcsolatban van azzal az üzérkedő szellemmel, a melyről, mint ezen járás horvát- és német-nyelvű lakosainak characteréről már fentebb szó-lottam. Ez a nép parányi földjétől várja kenyerét, gazdagságot, ló-, szarvasmarha- vagy sertéskereskedésből szerez. Kezdi pedig a kereskedést a legalacsonyabb fokon, a hajcsárságon és az így szerzett kis pénzen lesz a maga gazdája. Csoda-e, ha közben száz és száz alkalommal ütköznek össze az egyesek érdekei olyképpen, hogy annak rendezése csak a bíró előtt válik lehetővé.

A birtokváltozás, a miként ezt már a Hitel czikkelyben is kimutattam, a megye egész területén igen gyakori, a minek oka a föld jövedelmének nagyságában és a földbirtok iránt való nagy ragaszkodásban keresendő. Természetes, hogy ez a körülmény nagyban felszöktette, talán sok helyen értékén túl is, a föld árát és tudok rá több esetet, hogy a Répeze vidékén lakó paraszt eladta busás áron kicsinyke földjét és elköltözött más megyébe, a hol a kapott pénzért nagyobb és többet jövedelmező földet vásárolt.

Természetes, hogy a birtokváltozások sokasága nagyban emeli a járásbíróságoknak, egyben telekkönyvi hatóságoknak is, munkáját. 1894-ben a soproni és felső-pulyai járások területén (ezek telekkönyvi hatósága Sopronban van) 2571-re rugott a birtokváltozások száma. E változások 4,220.334 forintnyi értéket képviselnek. A változások 1827 esetben szerződés, 89 esetben árverés (102.052 forint értékben) és 655 esetben halálozás folytán következtek be. — A kismartoni járásban 1553 volt a birtokváltozások esete, a melyekből 31 történt árverés folytán; az összes birtokváltozások 2,891.098 forintnyi értéket képviseltek. — A nagymartoni járásban 549 volt a birtokváltozások száma, a melyek 183.104 forint értéket képviseltek. A birtokváltozási esetek között 30 volt árverés 25.915 forint értékben. — A csepregi járásban 765 volt a birtokváltozások száma, a melyekből 28 árverés folytán következett be. Amazok 183.080 forintot, emezek 69.150 forintot képviseltek. — A kapuvári járásban 956 birtokváltozás volt;

57 következett be árverés folytán; amannak értéke 490.374, emezé 56.621 forint volt. — Végül a csornai járás telekkönyvében 937 birtokváltozást jegyeztek elő 1,024.952 forint értékben. 34 esetben árverés folytán cserélt a birtok gazdát.

E számadatok igazolják legjobban, hogy milyen határozottan nagy szükség volt a telekkönyvek decentralisatiója.

A törvényszéki tárgyalásokon leggyakrabban, sőt talán túlságosan sokszor, a súlyos testi sértések, lopás, meg hatóság vagy hatósági közegek ellen való erőszakoskodás esetei fordulnak elő. Ez utóbbira vonatkozólag bíróságaink abban a meggyőződésben vannak, hogy a büntető törvénykönyv rendelkezéseinek túlszigorúsága és a megfelelő büntetések nagyon is rigorósus alkalmazása szaporítja fel az esetek számát; mert a bekövetkező megtorlás tudatában a rendőr, a mezőőr, avagy a falusi bíró rögtön kész a feljelentéssel, ha hatáskörükben eljárva valaki csak feleselni merészkedik velők. A testi sértések túlnagy száma majdnem kizárólag azokra a járásokra szorítkozik, a hol horvátok és magyarok laknak. A horvátokat vad, nyers természetük, a magyarokat a legénykedés, a duhajkodás és a virtuskodás viszi öklelésre. Vannak legények lenn a Rábaközben, a kik bicska nélkül sohasem járnak a koresmába. De az utóbbi évek során, a mióta a királyi curia erős büntetésekkel sújtja a verekedésekből származott testi épség ellen elkövetett vétséget, a verekedések száma feltűnően megcsappant.

VIII. Közigazgatás.

Az állami közigazgatás közvetítése és az autonom közigazgatás gyakorlása a vármegye területén két törvényhatóság között oszlik meg: az egyik Sopron szab. kir. városa, a másik Sopron vármegye.

Sopron szab. kir. város, mint önmagában zárt és egységes hatóság, a községre háruló közigazgatást is végzi és ennél fogva is intensívebb működést fejt ki, mint a megye.

Sopron város közigazgatásának ugyanaz a fő jellemző vonása, a mi rendesen minden városi adminisztratióban és autonomiában meg van: a conservativismus. Lehet, sőt alig tagadható, hogy ez a karakteristikus elem városunk lakosaiban és azok gondolkodási menetét visszatükrözve, adminisztrációjában is erősebben van meg, mint más városokban. Ennek

oka, a város és a lakosság kedvező anyagi helyzetén kívül, azon körülményekben rejlik, hogy Sopron alig-alig érezte azokat a lázba hajtó szenvedelmeket, a melyek hazánk többi részét nagyon is gyakran verték ki nyugalmából és fogékonyabbá tették a lakosokat az eszmékért való lelkesedés iránt. Sopron a már évszázadok óta biztosított városi hatóságából kifolyó előnyöket, a Habsburg-ház és az alsó-ausztriai rendek pártfogása alatt, a legnagyobb nyugodtságban élvezte akkor is, a mikor hazánknak jó részét a török invázió és testvérharcz dulta. A félhold jelvénye alatt küzdök szipolyozásait soha sem ismerte, vagyonát és szivét soha sem kavarták fel kényuraskodásaikkal a basák és azok aláztatósan meghunyászkodó, de kegyetlen szolgálói. Majd azokban a harczokban, a melyeket az ország függetlenségéért vívtak e haza földjén, egyik vagy másik ellenség ellen: Sopron nem vett részt. Csak a Bocskay- és a Bethlen-hadjáratok egyik-másik, inkább elmosódó jellegű hatása mutatta itt következményeit. A hazát védelmezni, a hazát a magunk legfőbb javainál is többre becsülni tanító harczokat Sopron közvetlen közelben nem látott, abban részt nem vett. Megkimélve a lakosságot alapjában pusztító harczoktól, prosperálása és fejlődése érdekében kívülről hozott népségre soha nem szorult. Régi, benszülött polgársága van, a mely büszkén emlékezik élt őseire és dicsekedve vallja erénynek, a mit őseitől örökölt: a fontolva, lassan járó haladást.

A belső változásoktól és a kívülről jövő küzdelmektől megkimélve, Sopron anyagi és erkölcsi haladása csigalassúsággal jutott előre, kényelemben élvezve, sőt aknázva ki azokat a jogokat, a melyeket egyik-másik szerencsés véletlen, avagy igazi érdemre jogosító erény biztosított neki. Megemlitendő ezek közül, épp mivel a város régi közigazgatását illette, az a földesúri jog, a melyet, mint civitas, tanácsbeli urai, grófjai által gyakorolt úrbéres falvai fölött, a melyek voltak: Ágfalva, Harka, Balf, Klimpa, Kópháza, Bánfalva, Medgyes és Lépesfalva. Ugyancsak régi közigazgatásán belül szerzett jogok alapján szedett sok dézsmát a maga és az úrbéres községek határaiban levő szőlőkből. Volt a városnak nagy sörfőzője is, a melynek kezeléséről, épp úgy, mint a sör- és borkimérésről, meg a nagyban való eladásról, már a 17. században fennálló statutumok rendelkeztek.

A városi közigazgatásnak három főfactora: a tanács, a közgyűlés és a rendőrség. A közigazgatási bizottság, a melynek legnagyobb jelentősége, mint közigazgatási bíróságnak van, a felsorolt három főfactor munkássága mellett alig-alig kap szerepet.

A tanácsnak, mint az állam végrehajtó közegének, működése nagyon is actaszerű; fontosabb jelentősége akadna az autonóm közigazgatás terén, de itt a kezdeményezést legnagyobb részben a közgyűlés ragadta magához és a tanács inkább csak az előkészületi teendőket végezi és a közgyűlési határozatok értelmében, a végrehajtást gyakorolja és eszközli erre való közegei által.

A közgyűlést alkotó törvényhatósági bizottság működését, a községi autonomia terén, legjobban a költségvetés összesége és azon belül annak egyes tételei tüntethetik fel. Épp ezért helyén valónak látom itt közölni Sopron szab. kir. város 1895. évi költségvetésének főbb tételeit; ezek osztrák értékű forintokban:

a) *Bevétel*: földbirtok haszonbér 20.650²¹, — házbér 12.821¹⁶, — helypénz, vámok és egyéb jövedékek 85.714⁸⁰, — a brennbergi kőszénbánya után 31.127⁹⁰, — legelő, szőlő, stb. ördíjai 5.927⁰⁵, — térítmények 12.043²³, — az évi szénatermésért 11.074²⁵, — a városi erdők jövedelme 83.648²⁸, — katonai laktanyákért bér 50.877⁸⁰, — tőkekamat jövedelemért 9.591⁰⁸, — ebadóért 1.845⁰³, — előirányzott rendkívüli bevételekért 21.000 — pénztári készletért 1894. végén 91, — az összes bevétel 346.535⁵⁵ frt.

b) *Kiadás* (a főbb tételek): tisztviselők és szolgák fizetése 99.420⁵⁵, — díjnokok javadalmazása 7.920⁵⁰, — szolgaszemélyzet ruházata 2.630¹⁰, — irodai szükségletre és nyomtatványra 2.302²², — vegyes kiadások a hivatalokban 3.055⁴², — közbiztonság és tolonczügy 4.296⁹⁰, — közegészségügyi kiadások 7.794¹⁵, — mértékhitelítő hivatal 856, — segélyezések, magán-gyermekkertek subventiója, árvák tartása 29.116⁶⁷, — tanügyi kiadások 20.242⁸⁰, — kegyúri kiadások 4.885⁸⁷, — hitközségek segélye 37.400, — beszállásolás és laktanyafentartás 12.514⁸⁵, — gazdasági kiadások, tűzifa egyenérték 12.296⁸², — városi épületek fentartása 4.100, — kutak fentartása és vízvezeteki kiadás 25.562⁹⁰, — csatornák fentartása és építése 3.508⁵⁰, — kövezet fentartása

10.675, — új utak építése 17.024, — nyilvános sétahelyek fentartása 3.090, — utcák világítása és tisztántartása 23.145³⁵, — phylloxera kiadások 1.296³⁶, a mely összegek, a többi itt fel nem sorolt kiadási tételekkel egyetemben, a *kiadások összegét felszökentik* 513.989³⁷ frtra.

A rendes bevételek és kiadások különbözete és ezenkívül még az átmeneti kiadások folytán támadt hiány, 181.158²³ forint összegben fedezendő községi póttadóval, a mely a folyó évben 69⁰/₀-os.

Am a felsoroltak által még nincsenek feltüntetve a város összes bevételei és kiadásai, a melyeket jelentékenyen öregbit a törvényhatósági közutak költségvetése. Ezen cím alatt 44.572³³ forint a bevétel és 42.566⁰⁶ frt. a kiadás.

A rendes évi költségvetés keretén belül tárgyalatik az alapítványt képező városi szegényápoló-intézet költségvetése is, a melynek 15.274⁴⁰ forint bevételével szemben ugyanakkora kiadása van.

A költségvetésnek imént felsorolt adataiból legjobban kiolvashatni a közigazgatási kormányzat személyi és dologi szükségleteit. Kitűnik ezekből, hogy a törvényhatóság a kultúra terén fejt ki legintenzívebb munkálkodását. A tanügyi kiadások képezik a *kiadások legnagyobb tételeit*. Bővebben szólók majd erről tanulmányom utolsó cikkében; itt csak azt tartom szükségesnek felemlíteni, hogy a hitfelekezetek által fenntartott népiskolákat nem az 1868: XXXVIII. törvényezikk alapján segíyezi a város, hanem a törvényszabta határokon túl, történeti alapon fejlődött viszonyból kifolyólag, sokkal intenzívebben. 1845. évi június 27-én volt, a mikor a városi tanács azt határozta, hogy a recipiált felekezeteknek tagjaik számarányához viszonyított évi segélyt juttat. Ebben az időben a katolikus felekezet hívei 4000-el voltak többen az evangélikus felekezet híveinél. E jelentékeny szám miatt az evangélikusok iskolájuk fentartási költségeihez, olyan szerény segélyben részesültek volna, hogy azt csak nagy nélkülözésekkel tarthatták volna fel. Paktumot kötöttek tehát a várossal és lemondtak a tanácsban gyakorolt kegyúri jogaikról. A város ennek utána egyenlően szabta ki az iskolai segélyt, viszont az evangélikusok ennek utána nem folytak be a város kegyurasága alatt álló plébániára kijelölt pap és tanító választásába. Idők multán az izraelita vallásfelekezet is ezen a jog-

czimen kapott hivei számának, illetőleg azok évi adójának, arányában segélyt.

A kultura terén kifejtett nagyarányú munkálkodáson kívül fölöttébb jelentékeny tevékenységet fejt ki a közegészségügy ápolása körül. A közkórházat a város vette kezelése alá, a jó ivóvíz előteremtése céljából pedig részvények vásárlása által tette lehetővé a vízvezetéki részvénytársaság megalakulását, sőt biztosítandó a társulat vállalkozásának prosperálását, közegészségügyi szempontból közutakat állíttatott fel, a melyek a vízvezeték vizét a nagyközönségnek korlátlan kényelemben bocsátják rendelkezésére.

De nem hanyagolja el az autonómia a közigazgatási érdekek ápolását sem és miként már fönnebb említettem, áldozatok árán is támogatja lakosait, a kiknek nagy része szőlőműveléssel foglalkozik. 1890-ben 15 katasztrális holdon szőlőtelepet (János-telep) létesített, a melyen a folyton terjedő phylloxera ellen, az amerikai direkt termő és ojtó alanyokat termelik a belföldi legnevezetesebb fajokkal egyetemben. 1893-ban már 67.487 gyökeres- és 718.900 sima-vesszőt adott el a telep, a mely a soproni szőlőtermelőknek 50%-nyi árleengedést ad. A telepen fa- és szőlőoltási tanfolyam is van, a melyet átlag 40—50 gazda látogat.

A szegényügy rendezését és humánus irányban való istápolását, részben a város által kezelt alapítványok, részben magánegyesületek tették lehetővé. De az autonómia ezen téren sem zárkozott el. Tavaly 1848 forintnyi segélyt juttatott a város a szegényeknek, azonkívül, hogy az árvákat, miként a bemutatott költségvetés *kiadás* szakaszának 9. tételében felsorolt 29.116⁶⁷ forintnyi összegből 23.400 forinttal segélyezi; továbbá a lelenczeket ellátja és fentartja a szegényápolását, a melyben elszegényedett városi polgárok és nők kapnak holtiglan lakást meg teljes ellátást és a melynek alapját 1873-ban a soproni takarékpénztár vetette meg 5.000 forintos ajándékával.

A felsorolt adatokkal szemben, a melyek a városi autonómia működését méltányolhatóan kedvező színben tüntetik fel, feltűnően elhanyagolt vagy legalább is elmaradt állapotban van a rendőrség szervezete. A rendőrkapitányi hivatal, a mely ipartestület hiányában az összes iparügyek elintézésére is hivatva van és a mely kerületi betegsegélyző-pénz-

táruk felállításával Sopron városán kívül, még a megye soproni, pulyai és nagymartoni járásaira is nyert hatáskört, mindössze 3 fogalmazó, 2 írnök és 3 díjnokból áll. A rendőrlégénység létszáma 53. A rendőrség éjjeli felügyeletet nem tart és a legénységet csak a legujabb időben kezdték iskolázni. Mentő-felszerelésről általában nincsen szó. Ilyen körülmények között a rendészetnek több ága nem részesül a kellő gondozásban; bár hihető, hogy a nem régiben megalakult ipartestület olyképpen fogja a rendőrség teendőit megcsökkenteni, hogy nagy feladatának teljesítéséhez közelebb juthat.

A vármegyei közigazgatás mintaszerű. Rászolgált erre azon karakterénél fogva, a melyet a legutóbbi 15 év alatt öltött magára, midőn a régi formák között is, erélyes és munkát kedvelő alispánja, a mostani főispán, olyan tisztviselői kart nevelt, a mely azonképpen szolgálja vármegyéjét, mintha már réges-régen kinevezett tisztviselő lenne. A régi vágású, tudatlan, munkakerülő, basáskodó megyei tisztviselőnek itt már nyoma sem akad.

Amennyiben Sopron megyéről, közigazgatási szempontból is, mint mintavármegyéről szoktak országszerte beszélni, az éppen nem érdeme a törvényhatósági bizottságnak. E roppant testület megyénkben egy nagy, esetlen, túltengett korporáció, a mely csak nagynéha ébred föl. Ha választásról, politikai agitációról, országos politikai kérdésekben szerkesztendő felirásokról van szó, akkor bekerül a régi vármegyeháznak, történelmi alakok képeivel és hadviselte zászlókkal ékesített nagytermébe, a nagy testületnek legalább is fele vagy kétharmada. Egyébként bizony semmi sem rázza fel kényelméből. Nem is igen látogatják a közgyűléseket 70—80-nál többen és három óránál ritkán nyúlik a közgyűlés hosszabbra. Tíz év óta kétszer volt rá eset, hogy a közgyűlés félnapnál tovább tartott.

Amde a milyen kevésbé aktióképes maga a törvényhatósági bizottság, a melynek 426 tagja van, annál elevenebb tevékenységet fejtenek ki az egyes szakbizottságok, a melyek amannak kebeléből választva, az állandó választmányynal és a közigazgatási bizottsággal egyetemben csinálják ugyszólván az egész megyei közigazgatást.

Az állandó választmány a közgyűlésnek színe-java. A

közügyekkel komolyan foglalkozó bizottsági tagoknak fényes gyülekezete ez, a mely kiváló munkásságát előkelő szellemtől áthatott gondolkozással vegyíti. A közgyűlés tárgysorozatának számottevő pontjait itt készítik elő tudással, lelkiismeretes buzgósággal és mély alapossággal. Ha a régi rendi táblához hasonlíthatnám a vármegyei bizottságok működését, azt mondanám, hogy megyénk állandó választmánya azonképpen működik, mint működtek a kerületi ülések. Az állandó választmányban dől el tulajdonképen a közgyűlés elé kerülő ügyek sorsa. Ennek oka azonban nem csupán abban keresendő, hogy a közgyűléseken rendes körülmények között, az állandó választmány tagjain és a tisztviselőkön kívül, átlag alig jelenik meg 30–50 bizottsági tag, a kik nagyobbára tájékozatlanok lévén, vitát nem kezdenek, hanem főkép abban, hogy az állandó választmány értelmisége elé a tisztviselő is tudásának és munkásságának quintessenciáját viszi.

A törvényhatósági bizottságnak is, az állandó választmányának is jellege, hogy hiányzik belőlök a gentry és helyettök a katolikus klérus tagjai dominálnak. Ezek egyike-másika hangadó mindkét testületben. Természetes, hogy jelentékeny számukkal és még jelentékenyebb befolyásukkal és a közügyek iránt való érdeklődésükkel sokszor szabnak irányt az elintézendő ügyek menetének. Innen van, hogy Sopron-megyét klerikális megyének ismerik a középpontban, a hol méltányolják ugyan gondos, pedáns adminisztrációját, de a hol tudják, hogy a szabadelvű eszméknek és a politikai törekvéseknek hívei elenyészően kevesek. Közgyűléseink néha azt a képet viselik, mintha az erdélyi katolikus statusgyűlések egyikét plántálták volna ide. Hetvennél több katolikus pap tagja van a köztörvényhatósági bizottságnak, a melynek náluknál nincsen szorgalmasabb látogatója. Oka e különös és bizonyára önmagában álló jelenségnek az, hogy az egész vármegye, még csak nem is régente, néhány főúr dominiuma volt és a középbirtokos nemesség nem verhetett gyökeret. Innen eredt, hogy a volt jobbágyok községeiben a pap és a jegyző képviselték és képviselik ma is azt az értelmiséget, a melynek befolyása van és innen eredt, hogy a papok egy-két kivétellel mind, a jegyzőknek pedig igen nagy része, tagja a köztörvényhatósági bizottságnak.

A közigazgatási bizottság, mint a közigazgatási közegek

ellenőrző hatósága, de kivált mint közigazgatási bíróság, hatáskörét nagy gonddal tölti be és jogait meg kötelezéseit a legszebben érvényesíti. Az autonómia legkipróbáltabb bajnokai vannak benne; független, a közérdekért lelkesedni tudó emberek, a kik az adóügyekben és az erre vonatkozó törvényekben ép oly mértékben jártasak, mint az építészeti, közegészségi és közoktatásügyi kérdésekben. Figyelmüket semmi sem kerüli el, de teljes méltánnyal vannak azon intézkedések iránt, a melyek a megye közigazgatásának előmozdítását czélozzák. Vármegyénk közigazgatási bizottsága és annak működése valóban például szolgálhat arra, hogy közigazgatási kérdésekben az autonómia hol és hogyan érvényesüljön. A közgyűléssel szemben, a mely nagyságánál és tehetetlenségénél fogva nem alkalmas másra, mint a felelősségnek megosztására, a közigazgatási bizottság olyan testületnek bizonyult, a mely a közigazgatás vezetésében egyedül képes okos tanácskozáásra és érett megfontolásra. Ebbeli meggyőződésének adott kifejezést nem régiben mostani főispánunk Simon Ödön is, a ki mint alispán egész befolyását vetette latba, hogy a közigazgatási bizottság munkakedvét és tevékenységének erélyét fokozza és előkelő magaslaton meg is tartsa. Közigazgatási bizottságunk munkásságának mindenha emlékezetes eseményéről tesz majd tanuságot a törvényhatósági utak hálózata, a melyet az 1890: I. törv.-czikk életbe lépte óta ez a bizottság javított és fejlesztett még egyszer akkorára, mint voltak annak előtte.

A vármegyei tisztviselői kar hivatása és feladata magaslatán áll. Gyors, pártatlan adminisztráció van megyénkben és ámbátor, kivált a szolgabíróknál, kevés a munkaerő, az alispáni jelentések éppen csak a naponkint beérkezett iratok számával arányos, gyakorta avval teljesen egyenlő nagyságú restantiákról tehetnek említést. A csornai járás szolgabírói hivatalában, a mely napon az iktatóba érkezik az ügydarab, aznapon el is intézik azt.

Nem mondhatni ugyanezt a községi adminisztrációról. Itt sok a kivánni való, mert a jegyzői karban még mindig igen kevés az olyanképen képzettek száma, a kik a reájok szabott óriási halmaz munkának teljesen megfelelő tudással és lelkiismeretességgel tudnának megfelelni. Az egyének gyarlóságán itt igen sok múlik és a leghevesebb vérű municipa-

listáknál is általános az az óhaj, hogy az államosítás a községeknél valóban szükséges. Ám az egyéni hiányok mellett, a melyek összegezve a sopronmegyei jegyzői kart, épen nem tolják a többi megyék jegyzői kara mögé, nagy csapása a községi adminisztrációnak, hogy a községi és körjegyzők állami feladatokkal annyira túl vannak terhelve, hogy a valószínű községi teendőkre alig kerithetnek sort. Hol az adók kivetésével, hol azok beszédésével, hol pedig a katonai nyilvántartással vannak elhalmozva; községeiknek benső ügyei ezek után következnek. Nagy baj az is, hogy a társadalom már mostanság is, a mikor még élvezhetné az autonómiát, mindent az államtól vár, ez pedig a feladatokat a törvényhatóságra, a törvényhatóság pedig a községekre hárítja. Így kerül végezetben a terhek legtöbbször a községekre, a melyek szinte roskadoznak a közigazgatás terhei alatt. Ha a körülmények ilyenén alakulása közben figyelemre méltatjuk, hogy a községek között gazdasági, értelmiségi és vagyoni tekintetben alig van különbség téve, amennyiben a rendezett tanácsú városokon kívül, a megyei törvényhatóság kerületén belül, csak nagy- és kisközségeket ismer a törvény, elképzelhetjük, hogy egyik-másik községre és annak vezetőjére milyen aránytalanul nehezdednek a közigazgatás terhei. Ámde magával a pusztai közigazgatással a községek terhe még nincs kimerítve; ott vannak a köz- és állategészségügyi teendők, a bika és a sertéskezelés, a dögterek gondozása, a gyepmester, a körjegyző, a bába, az orvos, a mezőőr és a többi tartása, a melyek alatt egyik-másik község majdnem roskadozik és nem közönséges emberi munkát rónak arra, a kinek a felsorolt tényezők intézkedéseit nyilvántartani, végrehajtani és a végrehajtást ellenőriznie kell.

Ehhez járul még, hogy megköveteli a vármegye, miszerint a községi számadások a kettős könyvelés szabályai szerint vezetessenek és a számadásokat évenként a községi kötetlén kívül álló férfiaknak elnöksége alatt álló bizottság szokta felülvizsgálni. E szigorú, de a községi háztartásokat nem remélt nivcaura emelő intézkedés külön utasítások szerkesztését tette szükségessé. Ezen utasítások készítésénél mintául vette a vármegye vezetősége azt a könyvelési és pénzügyi rendszert, a mely a megyei árvászéknél otthonos és a melyről a miniszter kiküldöttje már évekkel ezelőtt, a mi-

kor az országos feltűnést keltett győri sikkasztás történt, úgy nyilatkozott, mint minta könyvelésről, a mely a vármegyéknek melegen ajánlható utánzásra. Természetes, hogy a jó és kimerítő utasítások daczára is itt-ott még fordulnak elő a számadások vezetésében fennakadások; a mi nem is csoda, hiszen még az egyszerű számadások készítésében jártas ember sem akad sok a kisközségekben. De vármegyénk vezető közegei rendelkezésük és utasításuk kiadásakor arra a nagy kötelességre gondoltak, a mely a köznép oktatása körül a jó papra és jó tanítóra vár. És valóban ők volnának azok, a kik a népet arra a műveltségi fokra emelhetnék, a melyre azt vármegyénk intelligentiája utalja és a melyre élő példánk van nem egy, többek között, a már máshol említettem Harka községben. E piczinyke község a 70-es években eladósodott, végrehajtóktól nap-nap után látogatott piszkos falu volt. Ma már, épp a lelkésznek atyai vezetése mellett, két iskolája van, szép temploma, takarékegylete, a melynek 25.000 forintos vagyona van; végrehajtót évek óta nem látott a falu népe, a mely egymást támogatva művelődik és rajongó odaadással respectálja a néki idegen, de gyermekei ajkáról immár szépen csengő magyar nyelvet.

A vármegyei adminisztráció egyes ágai közül legfejlettebb a rendészeti. Ennek öregbitésére is melegen óhajtana a vármegye, ha sikerülne legyőzni az apró és egymáshoz közel fekvő községek egyesítése elé gördülő nehézségeket, mit a községi háztartás előnyösebb elosztása érdekében a belügyminiszter már rendeletben is sürgetett. Ilyen apró és egymáshoz közel fekvő község vármegyénkben is van több; van néhány, a melynek 200-nál több lakosa sincsen, de önállóságát alig-alig akarja feladni. Érdekes és talán páratlanul álló eset Kis-Marton esete, a hol egy testben, szorosán egymáshoz épülve két politikai község van, de a melyeknek közigazgatási egyesítése mind máig nem sikerült.

Érdemes e különleges dolgot e helyen megbeszélni. Esterházy Pál nádor 1690—1694 között több ízben adott engedélyt a zsidóknak, hogy birtokain mindenféle adók és bérek fizetése után megtelepedhetnek. A telepítési jogot szerződés alakjában biztosította a nádor három község zsidó telepeseinek: a németköröszturiaknak, a nagymartoniaknak és a kismartoniaknak. A szerződésben kijelentette a nádor

és utána kijelentették mindazon majoreskók, a kik a szerződést és az abban foglalt védelmi levelet megújították, hogy a telepes zsidóknak nemesak védelmet biztosítanak, hanem azt is megengedik, hogy az egész majorátusi birtokon űzérkedhessenek. A telepesek közigazgatásilag is a hercegi tisztviselők alá voltak rendelve, a kiknek basáskodása bizony nem egyszer okozott a ghehtóknak nagy gondokat. Talán ez lehetett az oka, hogy a kismartoniak minden áron emancipálni óhajtván magukat, 1870-ben Esterházy Miklós herceg által megújított szabadalmi levelükbe azt is beiratták, hogy ők, a kik a hercegi várkastélytól jobbra emelkedő dombon, Kismarton-hegyen ütötték fel sátraikat, a hercegi tisztek közigazgatási intézkedései alól felmentetnek és a maguk kebeléből választott bíró jogára alá tartoznak. Ez által már erős alapja volt vetve annak, hogy Kis-Marton mezővárostól jobbra, de annak közvetlen szomszédságában megalakuljon egy politikailag teljesen önálló község, a mely közönségesen zsidó-községnek, hivatalosan Kis-Marton községnek neveztetik. Ez a nevezet, a mely egyenlően illeti a mezővárost is és a községet is, már olyan tévedésekre adott okot, hogy 1884-ben a belügyminiszter azt kérdezte a vármegye alispánjától, hogy tulajdonképpen hány Kis-Marton van Sopron megyében.

Ezen a kellemetlen és gyakorta zavart okozó körülményen segitendő, Simon Ödön, a mostani főispán 1887-ben megbizta a járás főszolgabiráját és az akkori megyei főügyészt, a mostani alispánt, dr. Baán Endrét, hogy lépjenek személyes érintkezésbe a két község vezetőivel, hogy a két politikai, de egymással teljesen összeépült község egygyé olvastassék. Ám fáradozásuk akkor hajótörést szenvedett néhány száz forinton, a melyet Kis-Marton község kért megtéríttetni Kis-Marton várostól olyan építményekért, a melyeket egyesülés esetén közösen kellett volna fentartaniok. De a megye vezető férfiainak erős szándéka, miszerint egyesítsék e két községet is, hogy mennél kevesebb legyen az apró különálló helyhatóságok száma, a melyek mig egyrészt szaporítják a polgárok kiadásait, és az adminisztrálást megnehezítik, másrészt abnormis állapotokat fognak megszüntetni.

IX. Közegészségügy.

Sopron megye hőmérsékleti viszonyai első sorban szerepelnek döntő tényezők gyanánt közegészségügyének kedvező alakulatára. A megye alsó felében, a mely a soproni járás keleti kis szeletén kívül, a kapuvári és a csornai járásokat foglalja magában, a hőmérséklet átlag $9.8-10.2^{\circ}$. Magában Sopron városában az átlagos hőmérséklet 9.7° . A megye nyugoti részét borító hegységekben az évi hőmérséklet átlag 9 fok alá száll.

E kedvező hőmérsékleti viszonyok mellé járul, hogy levegőjét gyakorta járják nyugotéjszaki szelek, a melyek a hegyes részek tiszta, egészséges, sokszor éles áramlatait sodorják a lapályos részekre. Sopron megye levegőjéről a természettudósoknak és orvosoknak már a negyvenes években Sopronban tartott nagygyűlése feljegyezte, hogy minden részében egészséges, sőt még a Rábaközben és a Répcze mellékén is tiszta, szelid és jótékony a mellbetegeknek. Mi ugyan ma már nem osztjuk teljesen a negyvenes évek tudósainak nézetét, mert tudjuk, hogy a Rábaközben és a Répcze néhány lapályos helyén a hideglelés, mint tájkór, minden évben fellép, hol nagyobb, hol kisebb mértékben, a szerint, hogy mekkora az áradások hátrahagyta mocsarak nagysága és milyen lefolyású a hervadt növényeknek a mocsarak mentén való rothadása.

Az 1880—1890 évek átlagában ezer lélekre 41.00 születés és 30.80 halálozás esett. Azóta a vármegye területén előforduló halálozási esetek aránya alaposan látszik javulni, mert az 1892. évi kimutatás szerint a halálozások számaránya $25.4^{\circ}/00$, az 1893-iki szerint már csak $23.1^{\circ}/00$. E javulásban bizonyára nagy része van annak, hogy vármegyénknek intelligens és jómódú népsége elegendő fogékonyságot tanusít a közegészségügy érdekében kiadott rendeletek betartására.

Állandóan fellépő betegségekről megyénknek, miként említettem, csak lapályos alsó részében lehetne szó, a hol a váltóláz minden évben jelentkezik ama mostoha viszonyok folytán, a melyek a rábaközi vidéket, a kiáradások és belvizek képében gyötrik. Itt kell felsorolnom még azt is, hogy a Rábaközben, Tót-Keresztúrott, Pottyondon és Szillben igen

gyakoriak a golyvások, a kik között nem ritkán találni való-
ságos *talókákat*.

Ugyancsak a vízszülte bajoknak tudják be a szakértők, hogy Sopron városának ama negyedeiben, a melyeken az Ikva még befödetlenül hömpölyög végig, gyakran lép föl járványosan tifozus betegség. Részben ennek hatása birta a várost tetemes áldozatok árán arra, hogy életre segítse a vízvezetéki részvénytársaságot. A fertőzetlen víz használatának hatását már is tapasztalni, mert a hasi hagymáz, a mely az előző években a város azon lakosai között, a kiknek kútjai az Ikvával bárminemű összeköttetésben állottak, erősen grassált, az utóbbi három évben, a vízvezetéki víz használata óta az eddigi esetek felénél ls jóval kevesebbre apadt.

Olyan tiszta falvakat, tágasan épült szobákkal bíró házakat, mint megyénk felső járásaiban, vagy a soproni járás alsó részében, talán keveset találni az egész országbn. A kismartoni járás németjeinek falvai és házai tisztaság és rend dolgában ritkitják párjukat. A kis- és a nagyhöflányiak ott-honát példának lehetne mutogatni. Es azonképen a nagylozsiak, czenkiek, pinnyeiek csinosra meszelt, legtöbbször cseréppel födött házaikat. Csak a horvátok falvai rendetlenek; ők maguk sem kényesek a tisztaságra. A szűk udvarok tisztasát befolyja a trágyalé és a moslék ott posványosodik a pitvar előtt. Az utcák keskenyek és szeszélyes rendetlenségben kereszteződnek egymásba. Táplálkozásuk már jobb. Nem táplálkoznak ugyan korántsem olyan jól, mint akár a felsőbb járások németjei, akár az alsók magyarjai, de azért hiányosságot nem látnak és kevés közöttük, a ki legalább hetenkint egyszer húst ne ennék.

Szánalomra méltóan gyenge a táplálkozás, nyomorult és piszkos a lakás a répczemelléki vegyes népség falvaiban. Ezekben szegény és rosszul táplálkozó nép lakik; gyenge testalkatúak és a munkára sem elég testi erővel, abban sem elegendő kitartással nem bírnak. Valóságos ellentétei a felső-jársok és a csornai, meg kapuvári vidék lakóinak, a kik között feltűnően sok a szálás és nagycsontú, munkában fáradhatatlanul kitartó.

Nemzetiség, illetőleg nyelv szerint osztályozódik megyénk lakóinak általános erkölcsisége is. A német nem iszákos és nem verekedő. A horvát szereti a korcsmát és közöttük már

gyakoribb az iszákosság. A magyar vidék lakói nem iszákosak ugyan, de szeretik a korcsmát és a verekedést. A rábaközi legény, főképp a kapuvári és a garthai, nem jár rövid nyelű kés nélkül. Alig is telik el hét, hogy közülök egyetkettőt véresre ne szurkálnának. Ebben a járásban követik el átlag a legtöbb kihágást közrend és közszemérem és a közegészség, meg testi épség ellen. A felsorolt czímen a közigazgatási hatóságnak évenként legalább száz kihágással kell foglalatoskodnia. Innen van, hogy a véletlen esemény és az ismeretlen halálozási okokból bekövetkezett halálesetek átlag 2·3°/_o-át teszik az összes halálozási eseteknek, holott érszakos halál és öngyilkosság átlag 7000 haláleset között alig akad 30 – 35.

Csodálatos és alig magyarázható azonban, hogy megyénk kulturájával és népének intelligentiájával szemben még most is igen nagy azon halálesetek száma, a melyeket megelőzőleg orvosi assistentiát nem látott a beteg. Tíz év számadatait hasonlítva össze, azt találtam, hogy 7000 haláleset olyképpen következik be, hogy 1700 beteg nem orvosoltatott. Pedig megyénkben elenyészően kevés a kuruzslók száma és a közegészségügyi szolgálat gondos. A nép sem fél az orvosoktól, a kiknek száma, a legutolsó kimutatás szerint 74; közöttük 59 orvostudor és 15 sebész-szülész. A közegészségi köröknek száma 25, a melyek közül csak 3-ban nincsen orvos. Ugyancsak a 7000 halálesetet, mint az előfordult halálesetek 10 évi átlagát véve alapul, azt találtam, hogy a nem orvosoltattak között több a 7 évet meghaladottak száma. A fentebb mondott 1700-ból 900 a hét éven felüliek és 800 a hét éven alóliek száma; a 7 éven alól és a fölött meghaltak számaránya, tíz éven belül, átlagban egyenlőnek mutatkozik.

Gyógytár összesen 20 van megyénk területén. A bábák száma 121.

A modern követelményeknek megfelelő kórház nincsen a megyében egy sem. Sopron városa épp ez idő szerint foglalkozik azzal a tervvel, hogy a régi városi kórház helyébe a modern követelményeknek megfelelőt építsen és e célra 200.000 forint előirányzását tervezi. A mostani városi kórház régi épületben van és igen korlátolt számú szobák fölött rendelkezik. De laboratoriuma aprólékos gondnal van felszerelve és az épület hiányosságát ama kiváló szerek sokfélesége pótolja,

a melyek fölött e labororium rendelkezik. Némileg a városi kórháznak van segítségére a magán-betegápolda, a melyet részben alapítványokból, részben a tagok csekély évi járulékából tart fenn egy magántársulat, a végből, hogy felette csekély díjért gondos ápolásban részesüljenek azok, a kik a hatóság kórházába menni nem akarnak.

Hogy hova-tovább a vármegye is épített majd hozzá méltó kórházat, az ma már, a mikor jelentékeny alap fölött rendelkezik e célra, kérdést nem szenved. Egyelőre nem érezte a vármegye föltöbbégetőnek ezt a kérdést, ámbár függőben van és több oldalról bolygatták is már. A vármegye egyelőre lelenczházat akar építtetni, hogy némileg apaszsa a maga és községeinek terhét. Mert óriási, százezrekre rúgó az az összeg, a melyet községeinknek kell elfizetni lelenczek tartásáért Ausztriának, a hova a megyebeli leányok javarésze szolgálatba megy. Ezt a lelenczházat óhajtja a megye millenniumi emlékül felállítani, ha majd bizonyos kicsinyes érdekek legyőzése után a törvényhatóság tagjai megegyeznek abban, hogy hol építsék fel azt.

Vármegyénk talaja ásványvizekben föltöbbé gazdagnak mondható. Hol szénsavas, hol kénes, hol meg vastartalmú víz bugyog fel itt is, ott is, ámbár azoknak nagyobb jelentőségű értékesítésére még nem igen vállalkoztak. Legszélesebb körben a német-keresztúri savanyúvíz van elterjedve, a melyet dugaszolt palaczkokban messze vidékre szállítanak. Nagy kár, hogy a kút bérlője megelégszik még mindég szerény körre szorított fogyasztóival és nem igen sokat törődik azzal, hogy a viznek nagyobb körben legyen kelendőse. Bónya helységben, a Répcze mellett, vadregényes helyen föltötte jóízű szénsavas és kissé kénes szagú víz bugyog fel a földből; de a kincseket érő víz értékesítésével alig-alig törődnek és kereskedésbe nem kerül.

A pecsenyédi és kaboldi források vize, alkatrészeikre és hatásukra való tekintettel, teljesen azonosak a híres seltersvizzel, de kellőképen nem kerülnek forgalomba. A pecsenyédi forrás körül Savanyúkuton épülnek ugyan évről-évre nyaralók és Aussee drágasága tréfás potomság ahhoz mérten, a mit Savanyúkuton fizetnek a vendégek, de a vizet csak ott fogyasztják el azok, a kik üdülőül mennek oda. Savanyúkut 10 év óta óriási módon haladt és bizonyos, hogy hova-tovább

nagyon látogatott üdülő hely lesz, a mire kies fekvése, a Rozália tövében, fenyvesekkoszorúzta völgy ölén és mint a déli vasut állomása, joggal tart számot. Akkor majd talán a forrás vizét is jobban értékesítik hurutos bántalmak gyógyítására.

A kaboldi viz értékesítésére is a bécsiek vezetnek majd bennünket. Évről-évre többen keresik fel Bécsből és Ausztria más nagyobb városaiból a kies kaboldi völgyet a Siegraben és a Csáva patak összefolyása fölött, meredek hegyek alján, a melyeket tölgyek és fenyvesek árnyékolnak és a honnan már nem messze az út a vadregényes lánzséri romokhoz. A kaboldi forrás vize talán még erősebb, mint a peccsenyédié. Tavalý már-már megalakult egy részvénytársaság, a mely jelentékenyebb tőkével fürdőt akart építtetni Kaboldon, de részben a közlekedési nehézség, részben a koczkázattól való telelem, épp az utolsó pillanatban kergette szét a társaságot. a melyet újból összetoborozni csak lelkes és kitartó vezető kellene.

Kitűnő gyógyerejű kénés vizünk van Balfon, a mely kedvező fekvése miatt eléggé keresett fürdőhely. Balf Sopron város tulajdonát képezi és a város bizonyára készséggel fektetne belé nagyobb összeget, hogy látogatottabbá tegye, de igen sokan, hozzáértők azt hiszik, hogy a fürdőnek nincsen jövője, mert a forrás hideg és csak melegítve lehet használni.

Elhanyagoltabb állapotban van a lajtapordányi kénés fürdő, a melynek vizét 1840. óta használják már fürdőnek és még máig sem találkozott vállalkozó, a ki a 21 fokos hőmérsékű vizet szélesebb körben tegye keresetté.

X. Közoktatásügy.

Már a folyó század elején is úgy beszéltek Sopronról, mint a Dunántúl Athenéjéről. Nem az itt összesereglett, korszakot alkotó tudósok tették azzá, hanem a jó iskoláknak meglepően nagy száma. E characteréből a haladó évek során semmit sem veszített Sopron, csak megszűnt első és egyetlen lenni azon dunántúli városok között, a melyek körében jó iskolák terjesztik a tudás és a felvilágosodás fényét.

A soproni iskoláknak korra, vagyonra, tekintélyre legöregebbike az evangélikusok főiskolája, a mely háromszáz

éves multjában nem csak a Dunántúl lakó, hanem az egész magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok sorsát és történetét tükrözi vissza. Volt idő, a mikor ennek az iskolának falai között vonult meg üldözői ellen a protestáns szellem fentartásának és életben maradásának minden esélye. Az elnyomatások korában szabadon csak e főiskola falai között hirdették a protestantismus tanait. És hol is hirdethették volna jobban? E főiskola keretén belül az egész anyagi életnek meg voltak szabva határai. Ott állott a város végén abban a szigetközben, a melyet a bánfalvi patak és az Ikva egyik árka kerítették. És volt a főiskola épületében elemi iskola a kicsinyeknek, középiskola a felnőtteknek, theológia, sőt egy izben rövid ideig jogi facultás is az életbe készülőknek; és a főiskola alján, le a szedersorig, végig nyúlott hosszan a temető, örök pihenőül a munkában kifáradottnak.

Csoda-e, hogy a soproni főiskola nagy hatással volt az ország bármely zugában lakó evangélikusra és maga a soproni gyülekezet páratlan áldozatok árán tartotta fenn és emelte azt három századon keresztül. A dunántúli evangélikus egyház minden számot tevő híve úgy gondolt ez iskolára, mint a mohamedán gondol Mekkájára, a honnan sugározik a szellem és a hit felemelő sugára. Hitéhez való ragaszkodásának melegével árasztotta el főiskoláját a hívő; szeretetének, nagyra-becsülésének és hálájának semmi áldozattól vissza nem riadó erejével övezte azt haláláig a tanuló, a ki az iskolának védő szárnyai alatt és szabadságra, hazaszeretetre, a magyar kultúráért való lángolásra oktató intézményeiben magába vett tudás erejével érvényesült az élet utain.

Nemcsak olyan intézet volt a soproni evangélikus főiskola, a melyben a tudás elemeit hirdették, de a melyet száz és száz köteléssel lánczoltak az élethez, azon belül az egyház és a haza sorsához. Tanárai között az evangélikus egyház legkiválóbb egyházi irói foglaltak helyet, a kik tanítványaikra nem csak tudásukkal, hanem életükkel és munkásságukkal is hatni kívántak. Tanár és tanítvány mintaszerű közösségben élt az iskola falain belül, a mely rendes gyülekezési helye volt a dunántúli egyházkerületnek, valahányszor a kerület anyagi ügyeiről és politikai jogainak megvédéséről, kötelezettsége teljesítésének módjáról kelle szólni. Így került bele már a tanuló ifjú is abba a közösségbe, a melyen belül az

egyházkerület minden ügye szóvá tétetett és a melyen belül tenni és kezdeményezni látta egyházának áldozatra kész kiváló tagjait.

De a szellemi kapcsolatokon kívül az anyagi kötelek egész sorozata lánczolta az ifjút ahhoz az intézethez, a melytől tanuló korában, alapítványok képében, pénzsegélyt, a melyek alumneumában potom áron, avagy egészen ingyen táplálékot kapott és a melynek védő szárnyai alatt ingyen könyvekhez jutott és a zene meg ének művészetben is ingyen kapott oktatást. Tanuló korában azzal hálálta meg az intézet jótéteményeit, hogy szünetekben és ünnepek alkalmával bejárta adományokért a községeket, visszatérve özönével azoknak a benyomásoknak, a melyeket fiatal lelke mohón szítt be, élvezve poesist és tréfás kalandjait a legatusba járásnak. Férfi korában már a maga anyagi jólétét osztotta meg az intézettel és társadalmi állásának egész súlyával munkálkodott annak felvirágzásán.

Ámde az intézet nem merítette ki befolyását tanulóira azzal, hogy elszakíthatatlan kapcsolatokkal lánczolta az egyház törekvéseihez: egész befolyásával, ideális lelkesedésével munkálkodott azon, hogy felébreszse a tanulóknál a magyar irodalom- és hazaszeretetet. Volt idő, a mikor a soproni főiskola kebelében fennálló, ma már százéves multnál is nagyobbra visszatekintő Magyar-Társaság az egész országra kiterjedő kötelekben füzte magához a magyar írókat. Kiss János volt megalapítója e körnek, a mely a nyelvújítók fejének vonzalmán kívül méltán dicsekedik azzal, hogy ma is élő kiváló íróink közül többen az ő szárnyainak védelme alatt indultak utra babért gyűjteni.

Persze az idő nagyot változtatott az intézet mivoltán is. Modern lett; lépést tartva a haladó idővel, kitarta kapuit a szélesebbkörű eszméknek és sokat elhagyott, a mi a multban nem került el gondját. Am még ma is megmaradt annak, a mi régente volt: meleg otthona a hazafiságra, munkára és erős nemzeti érzésre oktató intézetnek. Magában Sopron városában harmadfélszáz éven át az evangélikus főiskola volt a magyar nyelvnek egyetlen háza. Csak itt beszéltek, csak itt tanultak magyarul; és tanítottak nem beszélni, hanem tanítottak az irodalomból és a történelemből magyarul érezni. A Magyar-Társaság olyan könyvtárt gyűjtött, a melyben a magyar

szépirodalomnak alig hiányzik néhány munkája; a számottevő mind ott van. És ez a könyvtár nem volt soha értéktelen kincshalom; a könyveket olvasták, sarkalva önművelődésre ama szerény munkásság által, a melyet a társaság ülésein kellett kifejteni.

Ennek a társaságnak védő szárnyai alatt alakult meg a Deákkuti Vármegye, a mely az abszolutizmus idejében a hajdani vármegyék autonómiáját mutogatta halvány utánzatban. A forma, a név és ezek mögött levő fogalmak meg a fogalmak varázsa megmaradt a szivekben, ámbár a Deákkuti Vármegye csak az ifjúság társas életének alkotmányát volt hivatva szabályozni. Nem volt politikai háttere, ámbár egy-egy restauráció folyt néha annyi hévvel, a minő alig lelkesítette a legharcziasabb természetű vármegye választóit.

És volt még a soproni főiskola ifjúságának számtalan alkalma, a melyekben megismertette és megszerettette a soproni német társadalommal a magyar kedélyt és a magyar szokások meg érzések megnyilvánulási módját. Sopron városában a főiskolából indult diadalmasan hódító útjára a magyar nyelv.

Idők multán a soproni gyülekezet, nem győzve az iskola terheit, átadta azt a dunántúli kerületnek, a mely számotvetve a modern tanítás minden eszközeivel, újjá és egyszerűen széppé építtette át a főiskolát, a mely a város terjeszkedése folytán ma már nem áll a város szélén elszigetelten, hanem a város egyik legszebb terére néz, beékelve új utcák emeletekre nyuló palotaszerű házai közé. Az újraépítés hetvenezer forintnál nagyobb összeget emésztett föl. Az állam harmincezer forintot adott hozzá és évenként 11.400 forintnyi segílyt biztosított neki.

Külön kell itt megemlékezni az intézet tanári könyvtáráról, a mely ritkítja párját. A főiskola épületének átalakítása lehetővé tette, hogy ez a könyvtár is rendeztessék. A könyvek száma ötvenezer kötetnél többre rüg. Van közöttük sok olyan mű a vallástudomány teréről, a mely a századokkal ezelőtt itt járt és a vallásos üldözések elől külföldről ide menekült tudósok ajándéka és a melyek ma mint unikumok, fölötte nagy értéket képviselnek. Vannak nagy számban hungarikák is, a melyek értéke nem marad el az előbb említett művekéi mögött.

Az intézet vagyonának egyik jelentékeny része a kilenczvenezer forintra rugó tanári nyugdíjintézet, a mely most az állam tulajdonába megy át, a mennyiben a főiskola tanárai is belépnek a felekezeti tanárok országos nyugdíjintézetébe.

A soproni főiskola mellett, mint egyik legrégebbi intézetet, kell felemlitenem az evangélikus tanítóképzőt. Sok ideig szerves részét képezte ez is a főiskolának. Később elszakadt tőle és tény, hogy önálló igazgatót nyervén, külön épületében jelentékeny virágzásnak indult; évenként 60—80 tanulója van.

Miként a tanítóképző, úgy vált ki a főiskola keretéből a bölcsészet-theologiai intézet is, a mely néhány év óta különálló tanári karral és külön igazgatóval bir ugyan, de a gymnasiummal közös épületben van és több, főleg anyagi téren találkozó közös ügyet tartott fenn ezzel. Megfelelőleg nevet is cserélt a kettős intézet és lett Soproni Lyceum.

A theológiai intézetnek az utóbbi évek folyamán nagyon megcsappantak hallgatói; számuk átlag 15—20 között változik. Az apadás okát alig lehet megmagyarázni; főkép ha figyelembe vesszük, hogy a hallgatók háromnegyedének biztosított stipendiuma van németországi egyetemeken, a hol a negyedik évet kell végezniök, mivel a soproni intézet csak három évfolyamú.

A theológiai intézet hallgatóinak számát sokszoros hatványban mulja fölül a gymnásiumi tanulók száma; közel jár ez a 400-hoz. És, úgy látszik, hogy ennél a számnál sem állapodik meg a gymnásium, a melynek teljes tanári kara, gazdagon felszerelt muzeumai, pompás tornaacsarnoka és az osztályok terjeszkedésére, az ujjáalakított épületben kellő számú és nagyságú tanterme van.

Hogy megmaradjak középiskoláinknál, első sorban a katolikus főgymnasiumról kell szólanom, a mely a benzések tulajdona; ők egyben a tanárok is. Ennek a főgymnasiumnak is messzemenő multja van és állítólag a kitiltási rendelet előtt a jezsuiták tanítottak benne, övék levén az a székház is, a melyben most a benzések laknak. Ennek az intézetnek is van átlag 300—350 tanulója. Tanszerei, muzeumai, könyvtárai gazdagon vannak felszerelve.

Van Sopronban főrealiskola is. Ez az államé. Az épület azonban, hatalmas kétemeletes házat, a város adta, a

mely még ma is nyolczezer forinttal segélyezi az intézetet, a mely hajdanta a városé volt.

De ezzel korántsem soroltam fel mindazon tanintézeteket, a melyek Sopront idők ideje óta középpontjává tették a dunántúli közművelődésnek. Van még állami felsőbb leányiskolánk, a mely internátussal van kapcsolatban. Valamikor ez az iskola is a városé volt és azt megelőzőleg az evangélikus gyülekezet tulajdonát képezte. Itt van a cs. és kir. tiszti leánynevelő-intézet, a melyben csakis a bennlakók, a közös hadsereg tisztjeinek árvái nyernek oly fokú kiképzést, hogy innen a hernalsi intézetbe jussanak. A nőnevelésről gondoskodik az Orsolya-szüzek intézete, a melyben van elemi iskola, polgári iskola és tanítóképző, továbbá festészeti tanfolyam és külön cursus a kézi munkák tanítására meg a cselédleányok kiképzésére. Ugyancsak itt a noviciáknak is van tanfolyama. Az orsolyák tanítványainak száma átlag meghaladja a 600-at.

Szakoktatásról városunkban csak az állami kereskedelmi akadémia gondoskodik, a mely tavaly óta, a mikor az állam, végetvetendő az intézet gyakori költözködésének, új épületet vásárolt számára, jelentékenyen látja tanítványainak számát megszorodni.

Itt kell megemlítenem azt is, hogy a már eddiglen felsorolt nagy számú iskola mellett is évtizedeken át virágzott itt két magán nevelő-intézet. Az egyiknek magyar volt a charactere; tulajdonosa Csöndes Ferencz volt. De a tulajdonos is, az intézet is megbukott anyagi forrásának elégtelen volta miatt, ámbátor volt idő, hogy 170 volt a tanulók száma, a kik az elemi iskola és a gymnásium, meg a reáliskola négy alsó osztályait végezték itt. Még ma is fennáll a Lähne-intézet, a melynek növendékei az utóbbi években 45—60 között váltakoztak. Az intézet megalapítója azt állította intézetéről, hogy az a nyugoti kulturának utolsó állomása kelet felé. Tényleg melegen ápolták itt sokáig és nagy erélylyel a német kulturát. De a magyar közoktatásügynek előrehaladásával ez az intézet is egészen kivetkőzött régi characteréből. Most nem egyéb, mint ügyesen vezetett internátus, a melyben nyilvánossági joggal bíró gymnásium van és a melyben hazafias szellemben nevelik a növendékeket. Az intézet megkapta a 7 osztályra terjedő nyilvánossági jogot és bizonyos, hogy jövőre már maturálnak benne a tanulók.

A Láhne-intézetnek régi characterével egyidőben apadt Sopron iskoláinak vonzó ereje azokra, a kik idejöttek német szóra. Ezek száma ma már közel jár a zérushoz. Sopronban manapság csak kevéssel tanulnak a növendékek többet németül, mint akármelyik alföldi városban. A műveltebb családokban is hova-tovább otthonosabb és szokottabb a magyar nyelv, a melynek leghatalmasabb támasza kisededóvó-intézeteinkben és elemi iskoláinkban van. A soproni kisededóvók közül kettő felekezeti, egy a városé, kettőt magán vállalkozók, egyet magyarosító szándékkal és czállal egy előkelő társaság tart fenn. Ezen kisededóvók közül csak a felekezetiekben hallani német szót; a többiben aprólékos gonddal készítik elő a kicsinyeket az elemi iskolákra, a melyek négy évvel ezelőtt a magyar nyelvet fogadták el tanítási nyelvül. Érdekes és jelentős volt ez a fordulat. A soproni elemi iskolákat, számra nézve tizenkettőt, a felekezetek tartják fen, támogatva anyagilag, a miként azt egy másik czikkelyben kimutattam, a város által. Négy évvel ezelőtt azonban a belügyminiszter csak azon feltétel alatt volt hajlandó jóváhagyni a városi költségvetésnek felekezeti iskolák támogatására szánt 37.000 forintos kiadási tételét, ha a felekezetek iskoláikat successive megmagyarosítják. Ez idén volt a negyedik év és ma Sopronban minden gyermek érti, beszél a hazai nyelvet.

Nem soroltam fel az eddig elmondottakban mindazon intézményeket, a melyek keretében Sopron közművelődése eljutott arra a magas polezra, a melyen az országnak kevés városa áll és a honnan, mint középpontból, szerte sugárzanak a megye területére a művelődésnek sugarai. A Soproni Irodalmi és Művészeti kör tizenkilenc éves multra tekint vissza és Sopron megmagyarosodásában méltán kéri magának a hazafias kötelesség teljesítéseért járó elismerés java részét. Hogy Sopronban meleg otthona támadt a magyar színészetnek, akban legnagyobb érdeme a Szinpartoló Egyesületnek van. Itt a zenét, ott a műéneket ápolják. Sopron város muzeuma nemcsak a város régiségeinek gyűjteménye, hanem őrzi a képzőművészetnek, idők folyamán máshonnan összehordott kincseit is. Van igen gazdag muzeuma a vármegyei régészeti egyesületnek is, a melyben együtt vannak azok az ó- és középkori leletek, a melyek felásatását nagy áldozatok árán szorgalmazza maga az egyesület. Ez idő szerint az a

törekvés nyer minden oldalról erős támaszt, hogy a két muzeum kincsei egyesíttessenek, a mi által teljesebb képből kerülnek egymás mellé a megye területén talált középkori és ókori leletek, a mely utóbbiakban a vármegye muzeuma igen gazdag, hatalmas gyűjteményt örökölvén ahhoz alapul Paur Ivántól, a ki az egyesületet és muzeumot alapította.

Közoktatásügyünk, ha nem is áll az egész megye területén azon a fokozaton, a melyen Sopron városban áll, de eredményeiben messze hagy el maga mögött sok vármegyét. Olvasni-írni Sopron megyében és Sopron városában a lakosság 85⁴/₈ százaléka tud. A legújabb népszámlálás adatai bizonyítják, hogy a legműveltebb női lakosság Sopronban van, a hol a nők közül 83⁴/₄ százalék tud olvasni és írni. Ritkán is látni akkora tanulási kedvet, mint megyénkben. 43.502 tanköteles közül összesen 2.111 nem járt iskolába tavál. De itt is folytonos a jobbulás; mert a míg harmadéve a tankötelesek 5³/₃ százaléka nem járt iskolába, addig 1894-ben már csak 4⁶/₆ százaléka kerüli a tanulást.

Középiskolája, a soproniakon kívül, nincsen a vármegyének. Helyüket a vármegye két népesebb helyén: Kis-Martonban és Kapuvárott az állami polgári fiúiskola pótolja. Mind a kettőnek nagy kulturális hivatása van. A kismartoni, az országnak a nyugoti határtól egy ugrásnyira fekvő kis városkájában, nemcsak a magyar nyelvnek terjesztője, de a magyar állameszmének is képviselője. Mielőtt ez az iskola Kis-Martonba került, az ottani lakosság csak a földrajzból, meg az adóhivatalból tudta, hogy Magyarországon van; most azt is látja, hogy a magyar államnak is van kulturális befolyása és hatalmas erővel hódít tért nyelvének és európai színvonalon álló tudásának. A kismartoni katonai alreáliskola mellett, a melyet a hadügyi kormány bőkezűen dédelget, ennek az iskolának még abban a versenyben is győztesnek kellett lennie, a melyet az összehasonlító közönség ráerőszakolt. És valóban győztes lett. Az iskolával kapcsolatban lakatos-tanműhely van, a melynek átlag 20—25 tanulója akad.

Megyénk másik állami polgári iskolája a Rábaközben Kapuvárott épült és nagy hivatása abban van, hogy magához édesgesse annak az osztálynak a gyermekét, a melynek eddig nagyon elég volt, ha a négy elemi osztályon keresztülségítette fiát. Most már a legtöbb kis gazda végig járhatja fiát a polgári

iskola néhány osztályán. Az iskola mellett asztalos-tanműhely van, de a melynek alig-alig akad tanulója.

Vármegyénk területén 261 elemi iskola van; ezek közül 6 állami, 2 községi és 253 felekezeti. Ez utóbbiak közül 200 római katolikus, a melyek háromnegyedében a tanítási nyelv tisztán magyar; 30-ban magyar-német, 13-ban magyar-horvát. Az ágostai hitv. evangélikusoknak összesen 39 elemi iskolájuk van; ezek közül 27-ben tisztán magyar, 12-ben magyar-német a tanítási nyelv. Az izraelitáknak 15 elemi iskolája van; ezek közül 12-ben tisztán magyar, 3-ban magyar-német a tanítás nyelve.

A vármegye területén 400 tanító működik, a kik között 25 még nem képesített. De ezek egyike sem rendes tanító. Magyarul nem tudó csak a legidősebbek között akad. Legszomorúbbak a viszonyok e tekintetben a pulyai járásban, a hol a községek szegénysége egyebekben is kirívó ellentétben mutatja az elmaradottságot megyénk többi járásainak kulturális fölényével szemben.

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREBOCSÁTJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI
ÉS STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA:

(Az egyes monografiák a zárjelben jegyzett árakon külön is megszerezhetők)

- I. † GRÜNWARD BÉLA : Zólyom megye . . . (30 kr.)
- II. SZRECSÁNYI ARISZTID: Liptó megye .. . (20 kr.)
- III. DR. PISZTÓRY MÓR: Pozsony városa .. (50 kr.)
- IV. SVÁBY FRIGYES : Szepes megye .. . (30 kr.)
- V. IFJ. KUBINYI MIKLÓS: Árva megye .. . (40 kr.)

Az egész kötet ára 1 frt 50 kr.

BUDAPEST, 1893.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA